

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İnsan Hakları Anabilim Dalı

21. YÜZYILDA BİR ÇEVRE HAKKI İHLALI ÖRNEĞİ: İKLİM MÜLTECİLERİ

Nilüfer COŞKUN YAĞAN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

21. YÜZYILDA BİR ÇEVRE HAKKI İHLALİ ÖRNEĞİ: İKLİM MÜLTECİLERİ

Nilüfer COŞKUN YAĞAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İnsan Hakları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Nilüfer COŞKUN YAĞAN

I “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Sibel BOZBEYOĞLU** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Nilüfer COŞKUN YAĞAN

TEŐEKKÖR

Araştırmam boyunca bana her tŸrlŸ desteği sağlayan, yol gŸsteren hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Sibel Bozbeyoğlu'na, tŸm bu sŸreç boyunca bana yardım eden, fikirlerimi Ÿnemseyen ve destek olan eşim Yerstem Yağan'a ve beni sŸrekli motive eden ve desteklerini hissettiğim arkadaşlarım Cansu Cızık ve Merve Ayaz'a teőekkŸrŸ borç bilirim.

Ayrıca hep yanımda olan, beni maddi, manevi destekleyen annem Meral Coşkun'a, babam Ertuğrul Coşkun'a ve kız kardeşim Cansu Taşdelen'e teőekkŸr ederim.

ÖZET

COŞKUN YAĞAN, Nilüfer. *21. Yüzyılda Bir Çevre Hakkı İhlali Örneği: İklim Mültecileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.

İklim değişikliği, pek çok sorunu beraberinde getirerek küresel bir problem olarak nitelendirilebilir. İklim kaynaklı yerinden edilme ve göç sorunu, bu küresel sorunlardan biridir. Yerinden edilen bu kişiler literatürde “iklim mültecileri” olarak isimlendirilmektedirler. Ancak, iklim değişikliği sonucunda göç etmek sorunda kalan kişiler için herhangi bir yasal zemin ve uygulama bulunmamaktadır. Hukuksal alanda mülteci olarak sayılmadıkları için mültecilere tanınan temel haklardan da yararlanamamaktadırlar. Çevre hukuku ve insan hakları hukuku bakımından büyük bir boşluk oluşturan bu durumun temel nedeni ise, “Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair 1951 Cenevre Konvansiyonu’nun 1. maddesinin A bendinin (2). Paragrafında” yer alan mülteci tanımındaki sınırlılıklardır. Giderek artan çevresel felaketler, iklim mültecilerinin sayılarının da artmasına neden olmaktadır. Buna rağmen henüz uluslararası hukukta herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. Nihayetinde, iklim değişikliği göçmenleri etkilemeye devam etmekte ve bu sorun siyasi tercihlere bakılmaksızın bütün devletleri ilgilendiren global bir probleme dönüşmüştür.

Bu bilgiler doğrultusunda, “iklim mülteciliği” kavramının uluslararası mülteci ve hukukunda tanınmamış olması nedeniyle oluşan statü boşluğu incelenecektir. Yaşama hakkı odaklı iklim göçü sorunu, çevre hakkı çerçevesinde irdelenecek, bu doğrultuda ne türlü yasal prosedürler uygulanması gerektiği tartışılacaktır. Devletlerin iklim anlaşmaları çerçevesinde neler yapmaları gerektiği anlatılarak, iklim krizi üzerinde ne gibi önlemler alınması konusunda önerilerde bulunulacaktır. İklim mülteciliği kavramının hukuksal statü boşluğu hakkında bilgi verilerek akademik alanda farkındalık yaratılmak istenmektedir. Yöntem olarak ise, literatür taraması yapılarak, iklim ve göç bağlantılı raporlarında bulunan verilerden yararlanılacaktır.

Anahtar Sözcükler

iklim mültecileri, iklim değişikliği, çevre hakkı, insan hakları, göç.

ABSTRACT

COSKUN YAGAN, Nilüfer. An Example of Environment Rights Violation in 21st Century: Climate Refugees, Master Thesis, Ankara, 2021.

Climate change can be described as a global problem with many problems. Climate-induced displacement and migration is one of these global problems. These displaced persons are named as “climate refugees” in the literature. However, there are no legal grounds and practices for people who have had problems to migrate because of climate change. Since they are not considered as refugees in the legal field, they cannot benefit from the fundamental rights granted to refugees. The main reason for this situation, which creates a big gap in terms of environmental law and human rights law, is the limitations in the definition of refugee in the "Paragraph (2) of Article 1 of the 1951 Geneva Convention on the Legal Status of Refugees. Increasing environmental disasters are causing the number of climate refugees to increase. Despite this, no change has been made in international law yet. Ultimately, climate change continues to affect migrants, and this problem has turned into a global problem that concerns all states, regardless of political preferences.

Based on this information, the status gap arising from the fact that the concept of “climate refugee” is not recognized in international refugee and asylum law will be examined. The issue of climate migration focused on the right to life will be examined within the framework of environmental rights and the legal procedures to be applied in this direction will be discussed. By explaining what states should do within the framework of climate agreements, recommendations will be made on how to take precautions against climate crisis. It is aimed to raise awareness in the academic field by providing information on the legal status gap of the concept of climate refugees. As a method, the literature will be searched and data from climate and migration related reports will be utilized. As a method, by making a literature review data from climate and migration related reports will be utilized.

Keywords

Climate refugees, climate change, right of environmental, human rights, migration.

İÇİNDEKİLER TABLOSU

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER TABLOSU	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	7
1.1. ÇEVRE HAKKI TERİNOLOJİSİ	7
1.2. BİR İNSAN HAKKI OLARAK ÇEVRE HAKKININ İÇERİĞİ VE SINIRLILIKLARI	12
1.2.1. Hak ve İnsan Hakları Terimleri	12
1.2.2. Çevre Hakkının İnsan Hakları ile İlişkisi	15
1.3. ÇEVRE HAKKININ TARAFLARI	17
1.3.1. Kişiler	18
1.3.2. Devlet	19
1.3.3. Gelecek Kuşaklar	20
1.4. ÇEVRE HAKKININ HUKUKSAL GELİŞİMİ	21
1.4.1. 1990 Öncesi İmzalanan Çevre Koruma Sözleşmeleri	23
1.4.2. 1990 Sonrası İmzalanan Çevre Koruma Sözleşmeleri	30
1.5. ÇEVRE HAKKININ İHLAL EDİLMESİ: KAPİTALİST SİSTEM GERÇEĞİ	38
1.6. TÜRKİYE’NİN ÇEVRE HAKKI PERSPEKTİFİ ÜZERİNDEKİ UYGULAMALARI	40
2. BÖLÜM	44
2.1. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ NEDİR?	44
2.2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN BİLİMSEL KANITLARI	46
2.3. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN SONUÇLARI	49
2.4. ULUSLARARASI ALANDA İMZALANAN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ANLAŞMALAR	53
2.4.1. Viyana Sözleşmesi	54

2.4.2.	Montreal Protokolü	55
2.4.3.	Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi.....	58
2.4.4.	Taraflar Konferansı (COP)	60
2.4.5.	Kyoto Protokolü	62
2.4.6.	Paris Anlaşması.....	65
2.5.	TÜRKİYE VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ POLİTİKALARI	68
3.	BÖLÜM.....	71
3.1.	KAVRAMSAL OLARAK GÖÇ.....	71
3.2.	GÖÇÜN BAŞLICA NEDENLERİ	73
3.3.	GÖÇ ÇEŞİTLERİ.....	76
3.3.1.	Kişi Sayısına (Yoğunluk Derecesine) Göre Gerçekleştiren Göç	76
3.3.2.	Göç Edilen Bölgeye-Yere Göre Gerçekleştirilen Göç	77
3.3.3.	İradi Bakımdan Gerçekleştirilen Göç	79
3.4.	KAVRAMSAL AÇIDAN MÜLTECİLİK	80
3.4.1.	Mülteci Rejiminin Oluşumu ve Tarihi.....	84
3.5.	KAVRAMSAL AÇIDAN İKLİM MÜLTECİLİĞİ.....	87
3.5.1.	İklim Mülteciliğine Neden Olan Etmenler	92
3.5.2.	Bölgesel Ölçekte İklim Mültecileri Sayısı.....	95
3.6.	MÜLTECİ TANIMINDAKİ SORUN	105
3.7.	İKLİM MÜLTECİLERİNİN STATÜ SORUNU.....	107
3.8.	İKLİM MÜLTECİLİĞİNİN DİĞER BİR ULUSLARARASI STATÜ SORUNU: VATANSIZLIK.....	111
3.9.	ÇEVRE HAKKI BAKIMINDAN İKLİM MÜLTECİLİĞİ SORUNU VE İHLALLERİ.....	114
3.10.	ARAP BAHARI VE SURİYELİ İKLİM MÜLTECİLERİ.....	119
3.11.	DEVLETLERİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ÜZERİNE ALDIĞI POLİTİKALARININ İKLİM MÜLTECİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	120
	SONUÇ.....	124
	KAYNAKÇA.....	132
	EK 1. ORJİNALLİK RAPORU	145
	EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU	147

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
BM/UN	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BMİDÇS	Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
COP	Taraflar Konferansı/Conference of Parties
HFC	Hidroflorokarbon
IDMC	Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi
IDP/ÜİYE	Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kimse
IOM	Uluslararası Göç Örgütü
IPCC	Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli
TDK	Türk Dil Kurumu
UNECE	Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu
UNEP	Birleşmiş Milletler Çevre Programı
UNHCR/BMMYK	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UNOCHA	Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi
WBG	Dünya Bankası
WHO	Dünya Sağlık Örgütü

GİRİŞ

21. yüzyıla damga vuran problemlerden birisi şüphesiz iklim değişimi ve getirdiği göç sorunudur. Göç sorunu kendi başına devletlerin mücadele ettiği konulardan biri iken, iklim değişikliği yüzünden yerlerinden olmuş insanların göç etmesi de küresel bir sıkıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. İklim değişikliği olgusu, iklime bağlı yer değiştirmeyi de beraberinde getirmektedir. Her yıl, dünyanın dört bir yanındaki binlerce insan aşırı hava koşulları nedeniyle buldukları yerden kaçmaya zorlanmaktadır. Yine de bu insanların mülteci statüsünde sayılmamaları gibi bir gerçek de mevcuttur. Bu gerçek uluslararası hukukta geçerli bir hal almadığı için mülteci ve çevre hukuku açısından büyük bir boşluk yaratmaktadır. Başka bir deyişle “iklim mültecileri” olarak adlandırılan bu göçmenler, Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair 1951 Cenevre Konvansiyonu’na göre mülteci sınıfında yer almamaktadırlar. Uluslararası anlaşmada bulunan bu yasal boşluk bu kişilerin mültecilere tanınan haklardan yararlanmalarını, başka devletten koruma talep etmelerini ve güvenli bir bölgede yaşamalarını engellemektedir.

Sel, deprem veya kuraklık gibi doğal felaketlerin yanı sıra insan faaliyetlerinin de iklim değişikliğine neden olması bu mültecilerin zorunlu olarak göç etmelerine neden olmaktadır. Özellikle hükümetlerin sera gazı politikalarının yanlış ele alınması iklim değişikliğini olumsuz yönde en çok etkileyen nedendir. Bu durum ise, küresel ısınmanın oluşmasına sebep olmaktadır. Bilimsel verilere göre, iklimsel nedenlerden dolayı 2050 yılına kadar milyonlarca insanın göç etmesi beklenmektedir. Beklenen bu duruma rağmen, uluslararası belgelerde bulunan mülteci tanımı boşluğu şok edicidir. Bu gerçek sadece tek bir bölgeyi ya da devleti ilgilendirmemektir. Diğer bir deyişle göç problemi iklim değişikliği ile bütün Dünya’yı ilgilendiren sorunların başında gelecektir (International Organization of Migration, 2008, s. 11-12). Bu konuda BM Genel Sekreteri António Guterres görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: “Şu anda gördüğümüz şey, çok daha fazla insanın su eksikliği, gıda yetersizliği, aşırı yoksulluk nedeniyle kaçmaya zorlandıklarıdır ve bu yaşananların çoğu iklim değişikliği sebebiyle giderek artacaktır.” (The UN Refugee Agency, 2011, s. 6).

Değişen dünyada, “mülteci” ve “koruma” kavramlarının hukuki olarak tanımlanması ve anlaşılması, ortaya çıkan yeni durumlara ve koşullara uyum sağlamak için şarttır. Zulümden veya savaştan kaçan mülteciler, uluslararası yasalarla korunmasına rağmen,

iklim değişikliği nedeniyle yerinden edilmiş kişileri, hangi sözleşmelerin ve politikaların koruduğu belirsizdir. İklim mültecileri teriminin uluslararası anlaşmalarda bir yer bulması ve mültecilere tanınan bütün hakların bu insanlara da tanınması gerekmektedir. Mülteci tanımının hukuki dayanağı olarak kabul edilen 1951 Cenevre Sözleşmesi mülteci tanımını belirli bir sınırdan tutmuştur. Mülteciler için yapılan tanımda, belirli bir sosyal grubun siyasi sebeplerle zulme, işkenceye maruz kalan ve ülkesinin korumasından yararlanamayan insanlar olarak açıklanmıştır. Fakat iklim değişikliklerini veya çevresel felaketleri zulüm olarak nitelendirmez. Her ne kadar bu insanlar direkt olarak buldukları bölgelerdeki olaylardan veya kişilerden dolayı işkenceye uğramasalar da iklim değişikliğinden dolayı yaşadıkları yerleri terk ederek zulme uğramış sayılabilirler. Çünkü iklim mültecileri için de yaşadıkları yerler güvensizdir ve orada yaşamaları veya göç ettikten sonra geri dönmeleri tehlikeli olabilir. Sözleşmeye göre, bu insanlar mülteci sayılmamaktadır, ama uygulanması gereken prosedür, bu göçmenlerin mülteci olarak sayılmaları gerekliliğidir.

“BMMYK, yalnızca 1951 Cenevre Konvansiyonu’nda yer alan tanım kapsamına giren mültecilere koruma sağlamaktadır. 2006 yılında yapılan toplantıda, iklim mültecilerinin de 1951 Cenevre Konvansiyonu’na dâhil edilmesi için Konvansiyon ’da değişiklik yapılması teklif edilmiştir. Biermann/Boas’a göre, Birleşmiş Milletler mülteciler rejimi, sanayileşmiş ülkelerin sürekli baskısı altında olduğundan bu ülkelerin 1951 Cenevre Konvansiyonu’nun kapsamına iklim mültecilerini dahil etmeleri zayıf bir olasılık olarak görülmektedir” (Ekşi, 2016, s. 23).

Diğer yandan Avrupa Birliği (AB), şu ana kadar iklim mültecilerini resmen tanımadığı halde, artan endişelerini dile getirmiş ve iklim değişikliğinden dolayı potansiyel olarak etkilenen ülkelerde esnekliği desteklemek ve geliştirmek için harekete geçmiştir. Apap’ın belirtmelerine göre, 2015 Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı Jean-Claude Juncker iklim değişikliği ve göç üzerine dikkat çekici bir konuşma yapmıştır. Juncker, iklim değişikliğinin, yeni göç olgusunun temel sebeplerinden biri olduğunu, iklim mültecileri açısından hızlı davranılmadığı sürece, zorlu bir sorunun oluşacağını konuşmasında dile getirmiştir. Dolayısıyla AB liderleri iklim göçünün bir sorun haline gelebileceğini çoktan kabul etmişlerdir (Apap, 2019, s. 8). AB, iklim mültecileri için bir şeyler yapmaya çalışsa da tüm devletler ortak bir karar almadığı sürece tam bir çözüm sağlanamayacaktır. Özellikle hukuki açıdan boşluk olması bu insanların başka devletlere sığınmalarını, koruma sorunlarının çözülmesini ve mültecilere tanınan haklara sahip olmalarını

engellemektedir. O yüzden yasal bir zeminin üye devletlerce hazırlanması ve kabul edilmesi gerekmektedir. Ayrıca mülteci statüsünde değişiklik yapılmadığı sürece yapılan çalışmalar ses getirirse de çözüm odaklı olmayacaktır.

Hukuki bağlamda iklim mültecilerinin tanımının Sözleşme 'de olmaması bir yana, bazı ülkelerde iklim mültecilerinin sayısının diğer ülkelere kıyasla daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Ülkelerin kalkınma ve refah seviyelerinden kaynaklı, iklim değişikliğinin etkilerinin bazı ülkelere diğer ülkelere oranla çok daha şiddetli olmaktadır. Sahra altı Afrika Kıtası'nın büyük bir kısmı, Okyanusya Kıtası'nda bulunan küçük ada devletleri ve Güney Asya Bölgesi gibi yerlerdeki insanlar iklim değişikliğinden daha fazla etkilenip zorunlu olarak göç etmektedirler. Kaybolan devletler olarak adlandırılan küçük ada ülkeleri ise, geri dönülemeyecek bir yola girebileceklerdir. İklim değişikliği nedeniyle sular altında kalma ihtimali 24 küçük ada devleti risk altındadır.

İklim göçü sorununu insan hakları hukuku bağlamında incelendiğinde, yaşama hakkı odaklı bakmak da mümkün olmaktadır. Çünkü iklim değişikliği nedeniyle göç eden iklim mültecileri başka bir devlete sığınamadıkları takdirde hayatlarını devam ettirmeleri çok zordur. Risk altında bulunan bu insanların, kendi devletlerinde hayatlarını sürdürmeleri söz konusu olmayabilir. Diğer yandan kuraklık nedeniyle göç eden insanların mahsul kaybına uğramaları ve beslenme şartlarının olumsuz yönde gitmesi ile su sıkıntısı çekmeleri yaşama haklarını sınırlayan nedenlerdendir. Ayrıca temel bir insan hakkı olan çevre hakkının ihlal edilmesi de yaşama hakkının ihlali anlamına gelmektedir. İklim değişikliği sonucunda oluşan çevre kirliliğinin -özellikle devletlerin karbon salınımı yoluyla küresel çevreye verdiği zarar açısından- yaşama hakkı ilişkisiyle bağlandığı pek çok anlaşma bulunmaktadır. Ozon Tabakasının Korunmasına Dair Viyana Sözleşmesi, Ozon Tabakasını İncelten Maddeler İlişkin Montreal Protokolü, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması gibi uluslararası belgeler bunu kanıtlar niteliktedir.

Çevre hakkı açısından bakıldığında bu göç sorununun hak ihlali olduğu daha net şekilde görülmektedir. Sağlıklı çevrede hayat sürdürmek herkesin temel hakkıyken, bu iklim mültecilerinin bu haklardan yoksun bırakıldığı görülmektedir. İklim değişikliği bir çevre sorunudur ve bu çevre sorunu bir çevre hakkı ihlalidir. Dolayısıyla bu insanların göç

etmesi ve uluslararası hukukta göçmen olarak sayılmamaları çevre hukuku bakımından da bir boşluk yaratmaktadır. Diğer yandan çevresel sorunların oluşturduğu mültecilerle, ekonomik sorunlar yaşayan mültecilerin arasında ayırım yapmak zordur. Bunun nedeni yoksulluk ve çevre problemlerinin bir şekilde birbirlerini etkilemeleridir. Bu konu iki farklı yöntemle ele alındığında ortaya çıkan sonuçlar da farklıdır. Öncelikle, özellikle gelişmekte olan alanlarda insanların eğitimleri veya gelir düzeyleri yüksek olmadığı için çevresel bilinç düzeylerinde de eksiklik olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla içinde yaşadıkları çevreyi korumak için çabaladıkları işlerde, gelişmeye ihtiyaç duyulduğu oldukça açıktır. İkincisi ise, gelişmiş ülkeler kendi içlerinde avantajlı durumdadır. Çünkü kuraklık, susuzluk gibi çevresel felaketlerin yaşanmaması açısından diğer ülkelere nazaran daha şanslılardır. Ayrıca eğitim ve refah seviyeleri diğer gelişmekte olan bölge ve ülkeler yüksek olduğundan buldukları çevreyi korumakta, farkındalık yaratmakta ve felaketleri önlemede daha başarılıdır (Myers, 2005, s. 16) . Bununla beraber yer değiştirmek zorunda kalan göçmenlerin yaşadıkları sorunlar söz konusudur. Psiko-sosyal etki olarak görülebilen stresle başa çıkmaya çalışmaktadırlar. Köklerinden, bağlarından kopmak, bu insanları kültür ve kimlik bağlarının zayıflamasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla bu sorunlarla baş ederken evsiz, işsiz kalabilmekte ve yabancısı olduğu ortamda kamusal hizmetten ancak sınırlı bir şekilde yararlanamama gibi zor bir duruma karşı karşıya kalmaktadırlar. Çevre hakkının sağlıklı çevrede yaşama hakkını ellerinden alan bir durumdur (Demirbilek, 2016, s. 908). Çevre hakkının düzgün bir şekilde işlemesi için ise, pek çok anlaşma imzalanmıştır. Her türlü canlının korunmasından, doğada bulunan bitki türlerinin devamını sağlamaya kadar imzalanan bu anlaşmalar doğanın dengesini korumak için uzun süre geçerliliklerini korumuşlardır Durum bu haldeyken iklim mültecilerinin de çevre hukuku bakımından korunmaları beklenmektedir. Ülkelerin nüfuslarını ve dağılımlarını ciddi bir şekilde etkileyecek bu göç akımı düzgün bir şekilde uygulanırsa bütün taraflar için olumlu çizgide ilerleyecektir. Ekolojik güvenlik sorununu da içine alan çevre hakkı, üç farklı açıdan ele alınabilir. İlki, ekolojik güvenliğin doğa merkezli tanımıdır. Buna göre, organizmaların oluşabildiği küçük düzeylerde, organizmalarla ekosistemlerin oluşturduğu makro düzeylerin en uygun bir şekilde bir araya gelmesiyle ilgilidir. İkincisi, insan merkezli tanımdan yola çıkar. İnsanı içinde yaşadığı doğanın dominant canlısı ve denetleyicisi olarak tanımlamaktadır. İklim mültecileri ve çevre problemleri açısından birbiri ile çatışan uluslar bu kategorinin

temelini oluşturmaktadır. Üçüncü ve son yaklaşım ise, ekolojik güvenlik açısındandır. Bu güvenlik yaşamın içindeki formları, ekosistemleri, kişileri ve teknolojik gelişmeleri birbiriyle alakalı bir sistem olarak görmektedir. Özellikle buradaki her birim bütünü anlamak için birbirini tamamlamalı ve vazgeçilmez olmalıdır. Bu görüş, hemen hemen bütün çevre sorunlarının küresel bir boyuta ait olduğunu kabul eder ve bundan dolayı çözümlerin uluslararası alanda çözülmesini kendisine ödev olarak atfeder (Cherry, 1995, s. 87).

Bu bağlamda bu akademik çalışmanın ilk bölümünde çevre hakkının tanımı ve çevre hakkının sınırlılıkları hakkında bilgi verilecektir. Yapılan anlaşmalar, hukuki açıdan çevre hakkının tarafları hakkında da açıklamalarda bulunulmuştur. Çevre hakkının insan hakları ile olan ilişkisinin bahsedildiği bu bölümde ileriki bölümlerde bu hak iklim mültecileri ile de bağlanacaktır. Çalışmanın ikinci bölümü ise, iklim değişikliği hakkında temel bilgileri içermektedir. İklim değişikliğinin nedenleri ve sonuçları üzerinde açıklamalarda bulunulurken, özellikle sera gazlarının iklim değişikliği üzerindeki etkileri de açıklanmıştır. Ayrıca çalışmanın ikinci bölümünde iklim değişikliği üzerine yapılmış anlaşmalar ve protokoller hakkında da bilgi verilmiştir. Bu bağlamda Viyana Sözleşmesi ile başlayan süreçte neler olduğuna, hangi kararların alındığına bakılmış ve Paris Anlaşması ile sonuca bağlanmıştır. Bu iki bölümde Türkiye’de çevre hukuku ve iklim değişikliği açısından yapılan uygulamalar üzerinde de bilgi verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümü, göç ve mülteci tanımları açısından bilgileri içermektedir. Göçün ana sebepleri ve çeşitlerinin açıklandığı bu bölümde ayrıca mülteciliğin kısa tarihi, iklim mülteciliği kavramının içeriği ve bölgesel ölçekteki iklim mültecileri sayıları hakkında bilgileri içermektedir. Asıl sorun olan iklim mültecilerinin uluslararası hukuktaki statü problemleri de bu bölümünde açıklanmıştır. Bu bölümde mülteci tanımındaki genel soruna bakılarak, iklim mültecilerinin 1951 Cenevre Konvansiyonu’na göre neden mülteci sınıfına girmedikleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca hükümetlerin iklim değişikliği üzerinde yaptıkları anlaşmaların iklim mültecileri üzerinde etkisi olup olmadığı bu bölümde tartışılmıştır.

İklim mültecilerinin uluslararası yasal zeminde mülteci statülerinin ne şekilde değiştirebileceği ve hangi belgeleri örnek alabilecekleri önerileri ise sonuç bölümünde bağlanmıştır. Bu akademik çalışma, iklim değişikliğinden kaynaklanan iklim

mültecilerinin 1951 Cenevre Konvansiyonu'na göre oluşan hukuki statü boşlukları hakkında bilgi vermekte ve buna göre alınabilecek çözümleri sunmaktadır. Çevre hakkı ihlali olarak görülen iklim mültecilerin Sözleşme kapsamında mülteci sayılmamaları araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

1. BÖLÜM

ÇEVRE HAKKI

1.1. ÇEVRE HAKKI TERMİNOLOJİSİ

21. yüzyıla girilmesiyle insanların hayatında birçok yenilik olmuş ve hayat daha da kolaylaşmıştır. Yine de bu kolaylaşmanın ve yeniliklerin olumlu tarafları olduğu kadar olumsuz yönleri de mevcuttur. Bunlardan biri şüphesiz Sanayi Devrimi ile gelen çevre problemleridir. Küreselleşmiş Dünya’da çevre sorunları her ulusu ve her bireyi direkt etkilemektedir. İnsanın bulunduğu çevre üzerindeki otoritesi giderek katlanarak artmaktadır. Bu durum ise, bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Özellikle insanların yaşam tarzları hava, su ve toprak kirliliği gibi problemleri daha fazla açığa çıkarmış ve çevreye olan baskı giderek küreselleşen bir sorun haline gelmiştir (Akyüz, 2015, s. 428). Hızlı kentleşmenin olması, tüketimin artması ve kapitalist sistemde ayakta kalmaya çalışılması insanları yarış içine sokmuş ve çevreyi tahrip etme pahasına hava, su, toprak gibi kirliliklere yol açmıştır. Bunlar neticesinde insanların çevreye verdiği bu tahribatlar çevre sorunu olarak ele alınmıştır. Bu çevre sorununa ise, insan hakları perspektifinden bakılarak çevre hakkı terminolojisinin ne olduğuna bakılmaktadır.

Çevre hakkının tanımının tam olarak yapılabilmesi için “çevre” teriminin de açıklanması gerekmektedir. Çünkü çevre tanımı üzerinde farklı tanımlar söz konusudur. Bunun nedeni ise, akademik alanda çevreyi kimi kesimlerin “bulunulan alan” çevresinde tanımlamasıdır. Diğer yandan çevre tanımı yapılırken sosyal bir açıdan tanımlanması da söz konusudur. Farklı boyutlarda tanımı yapılan “çevre” sözcüğünün insan hakları açısından bakılması ise, çevre hakkı tanımını yaparken daha net anlaşılmasını sağlayabilmektedir. Türk Dil Kurumu (TDK) çevre sözcüğünün tanımı yaparken farklı açılardan sekiz tanım yapmıştır. Bunlardan, toplum bilimi açısından en kapsamlısı olan 8. tanımıdır. TDK’ye göre çevre, yaşamın ilerlemesinde etkili olan doğal, toplumsal, kültürel gibi dış faktörlerin toplamıdır. Diğer yandan çevrenin ilk tanımını, bir şeyin yakını, dolayı, etraf, periferi olarak açıklamıştır (Türk Dil Kurumu, 2020). En basit ve bilinen tanımı ile çevre, canlı ve cansız varlıkların hep beraber bir arada buldukları ve bahsedilen bu varlıkların iletişim ve etkileşim halinde buldukları yer, olarak söylenebilir (Aksu, 2009, akt. Taş,2016: 1). Aynı şekilde çevre, “yaşayan varlıkların

gelişmesini, büyümesini ve sağlığını etkileyen fiziksel şartların bütünü olarak” da açıklanmaktadır (Barkdull, 2002; akt. Aral,2010: 223). 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 1. Bölümünün “Amaç, Tanımlar ve İlkeler” kısmının 2. Maddesinde çevre tanımı, “Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamı” olarak verilmiştir (Resmi Gazete, 1983).

Eroğlu, çevre tanımını yaparken bu kavramı bireysel değil evrensel olarak ele almaktadır. Bu bağlamda çevre hem doğa hem de içerdiği ekolojik atmosferdir ve bu ekolojik ortam yaşamı içine alan ve destekleyen mekanizma olarak tanımlanabilir. Daha açık bir ifade ile çevre, fiziksel, biyolojik, kimyasal ve toplumsal etmenlerin tamamını içeren canlı ve cansız varlıkların aksiyonlarını etkileyen sistemdir. (Eroğlu, 2018, s. 2). Kısaca çevre kavramı, organizmanın dışında kalanlar olarak da tanımlanabilir. Biyolojik, sosyal ya da fiziksel olguları da içine almaktadır. Canlıların bulunduğu ortamı etkileyen iklim veya doğa olayları ise çevreyi oluşturan en önemli faktörlerdendir. O yüzden çevre denilince iklim şartları mutlaka ele alınmaktadır. Çevre ile iklim olayları birbirinden ayrılamaz bütünlüktedir. Diğer dış faktörler olan sosyoekonomik etmenler de çevrenin ayrılmaz parçalarındandır. Ülkelerin siyasi ya da sosyal planlamaları içinde bulunan çevreyi şekillendirmektedir. Kısacası çevrenin tanımı yapılırken canlı, cansız varlıkların bir arada bulunması ve bu varlıkların gerek doğa olayları gerekse dış faktörler olarak adlandırılabilen sosyoekonomik ve toplumsal olguları içine alan bir şema ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan Eltan, çevreyi açıklarken, hukuksal ve politik terim anlamı “dar anlamıyla” insanların doğal ortamı olarak belirtmiştir. Diğer yandan “geniş anlamda” ise insan yaşamının doğal temellerini içine alır, bu durum da çoğunlukla biyosferle denktir (Eltan, 2016). Dolayısıyla çevreden bahsedildiği zaman pek çok kriter de dahil edilmektedir. Tarihsel çevre, ekonomik çevre ya da doğal çevre gibi alanlar da bunun içine girmektedir.

İnsanların çevre ile olan etkileşimi sonucunda ise bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlar çevre sorunları veya çevre problemleri olarak adlandırılmaktadır. Şu anda etkileşimde olduğumuz çevre, yok olmaya devam etmektedir. En büyük nedeni ise, özellikle insan faaliyetleri nedeniyle ortaya çıkan doğanın bozulma aşamasına gelmesidir. Oluşan hatalar ve tahribatlar mekanizmaya zarar vererek çevre sorunlarını doğurmaktadır (Taş, 2016, s. 1). Ekolojik dengenin bozulması veya tahrip edilmesi insanların hayatlarını

büyük oranda tehdit etmeye başlamaktadır. Özellikle çevre kirliliğinin her yıl katlanarak artması ekonomik ve sağlık açısından yaşanan alanın yaşanamaz hale gelmesine neden olmaktadır.

1996 yılında Uluslararası Adalet Divanı “Nükleer Silah Tehdidinin ya da Kullanımının Yasallığına İlişkin Danışma Görüşü” panelinde çevrenin uluslararası hukukun yapılandığı bir alan olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, çevre sözcüğünün, soyut bir kavram olması ötesinde yaşamsal mekânı, hayat kalitesini ve doğmamış nesiller de dahil olmak üzere, insan tekinin sağlığını temsil ederek kapadığını ifade etmiştir. Devletlerin, egemen yetkiler kullandıkları ve denetim altında tuttıkları topraklardaki faaliyetlerinin başka ülkelerde ya da hiçbir ülkeye ait olmayan bölgelerde çevreye zarar vermemesi gerektiği hususundaki genel yükümlülükleri, bugün çevreye dair uluslararası hukukun bir parçası haline de gelmiştir (Aral, 2010, s. 247).

Uluslararası hukuk açısından bakıldığında çevre hakkı üçüncü kuşak haklar olarak geçmektedir. Birinci ve ikinci kuşak haklara nazaran üçüncü kuşak haklar dayanışma hakları yani kolektif haklar kapsamında ele alınmaktadır. Toplulukla hareket edilen ve bireylerin dayanışma ruhuyla hareket ettiren üçüncü hakların çevre hakkını da barındırdığı aşikardır. Öncelikle birinci kuşak hakların merkezi insanın vücut bütünlüğünü koruması üzerinedir. Bu konuda güvence verildiği ve zaman içinde çevrenin de bu güvenceye tabii olduğu gerçeği ortaya atılmıştı. İkinci kuşak haklar açısından bakıldığında ise, direkt çevre hakkında yapılan düzenlenmelerin kapsandığı görülmektedir. Temelde bakıldığında çevre hakkının yaşama hakkı ve kişinin hem maddi hem de manevi açıdan kendisini geliştirme hakkı ile de alakalı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla kişinin ruhsal açıdan ve bedensel açıdan sağlıklı olması, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşaması ile doğrudan alakalıdır (Dadak, 2015, s. 310). 1970lerde çevre sorunlarının gündeme getirilmesi sonucunda, çevre sorunlarının bir insan hakkı ihlali olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda çevre hakkı, üçüncü kuşak haklar içerisinde yer alan dikkat çeken ve önem taşıyan insan hak ve hürriyetlerinden birini oluşturmaktadır. Sonuç olarak ise, çevre hakkı, birinci ve ikinci kuşak insan haklar içinde değerlendirilmemiş ve ayrı bir hak olarak görülmeye başlanmıştır Böylece, çevre hakkı birçok uluslararası anlaşmalarda ve anayasalarda tanımlanarak, farklı bir yerde konumlanmıştır (Akyüz, 2015, s. 431). Ayrıca çevre hakkı, diğer dayanışma haklarında olduğu gibi topluluk halinde yaşam anlayışını kapsamaktadır. Dolayısıyla yaşama katılan insanların

gayretlerini birleştirmesiyle oluşabilir. Dayanışma hakları isminden de anlaşılacağı üzere, insanlar arasındaki dayanışmayı ve bu sayede bu insanların ve birlikte hareket etmeyi geliştirmesi ile ilgilidir. Böylece çevre hakkı sahipleri için hem çevrede yaşanan olumsuz etkilerden korunma hem de olumlu etkileri isteme ve elde etme hakkına sahiptirler (Dadak, 2015, s. 317). Çevre hakkı, özellikle temiz ve yaşanabilir bir çevrede yaşamayı içermektedir. Temiz bir çevrede yaşamak her bireyin hakkıdır ve bu hak insan haklarının da temeli olan yaşama hakkını kapsamaktadır. Dolayısıyla çevre hakkı, üçüncü kuşak haklarının da temelini oluşturmaktadır. Bu denli önemli bir hak olan çevre hakkı diğer hakların da sınırlarını çizebilmektedir. Örneğin mülkiyet hakkı açısından bakıldığında, yaratan dengeli ve uyumlu bir çevre hakkı çok önemlidir. Çünkü diğer özgürlükler için, kendi içinde uzlaşma zemini oluşturur ve onların gerçekleşmesine olanak tanır (Hamamcı & Keleş, 1997, s. 30).

İnsanların temiz bir çevrede yaşama istekleri her dönemde kendini göstermiştir, yine de bu kavramın literatüre geçmesi biraz zaman almıştır. Özellikle yakın geçmişte karşımıza çıkan bu kavram üzerinden insanların yaşanabilir bir çevrede hayatlarını sürdürmeleri hakkı doğmaktadır. Sanayi Devrimi sonrasında çevrenin daha kolay kirlenmesi ve özellikle bu dönemden sonra görülen sera gazlarının zararları temiz bir çevreye ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Hızlı kentleşme, fabrikalaşma ve seri üretime ağırlık verilmesi insan gücüne olan talebi azaltmış ve sanayileşen, makineleşen bir toplum oluşturmuştur.

1950'li yılları takiben özellikle Dünya'nın giderek daha fazla kirlenmesi sonucuyla çevreyle ilgili uluslararası alanda bir duyarlılık oluşmuştur. Bu duyarlılık "çevrebilim" ismiyle bilimsel ortamlarda yoğun bir şekilde konuşmaya başlanmıştır. Çevre sorunları sonucunda oluşan bu bilinç, temiz çevrenin bir insan hakkı olarak ele alınmasına sebep olmuştur (Akyüz, 2015, s. 430). Özellikle, 20. yüzyıla girilmesiyle beraber, teknolojinin hızla gelişmesi, nüfusun artması, şehirleşmenin ve sanayileşmenin çevre üzerindeki baskısı çok tehlikeli yerlere ulaşmıştır. Yüzyılın sonuna doğru ise, insanlar, çevre ile ilgili oluşan pek çok sorunla karşı karşıya kalmışlardır (Keleş, Çevre Politikası, 2005, s. 145). Bunun sonucunda çevre hakkı temel bir hak olarak belirtilmiş ve insanlar temiz bir çevrede yaşamak için mücadele vererek bu temel haklarını savunmuşlardır. Yine de temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı sadece insanlara tanınan bir hak değildir. Diğer canlılar da bu haktan yoksun bırakılamazlar. Dadak, bu durumu aktarırken, çevre hakkının insan dışında başta hayvan türü olmak üzere bütün canlı varlıklara ait olduğunu

belirterek açıklamıştır. İnsan, onun bileşeni olduğundan dolayı doğal çevreden kopuk bir şekilde düşünülemez. Dolayısıyla, diğer haklardan ayrı olarak çevre hakkı, hakkın sahipleri açısından daha kapsamlı bir uygulama ortamına aittir (Dadak, 2015, s. 317)

Çevre hakkının diğer haklar gibi korunması ve kişilerin bu haktan yararlanması için düzenekler oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda, Kaboğlu çevrenin korunması için yapılması gerekenleri şu şeklide belirtmiştir

“Uluslararası düzeyde çevre ve çevre hakkıyla ilgili haber ve bilgilere ulaşma, idari ve yargısal usullere katılma hakkının korunması için yapısal ve sürekli bir güvenceye gereksinim duyulması,

Uluslararası çevre hukukunun, sorumluluklar, yaptırımlar, yükümlü özel ve kamusal sùjeler, ihlalleri değerlendiren organlar gibi hukuksal içeriğinin güçlendirilmesi gerekir. Uluslararası bir mahkemenin kurulması, uyumsuzluk ve çatışmaların yerel ve bölgeselden uluslararası boyutlara ulaşması nedeniyle gerekmektedir.

Uluslararası Çevre Mahkemesi gibi bir güvence organı, çevre hakkını insan hakları boyutuyla tanımlayıp, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi örneğinde olduğu gibi, belirli sınırlar ve prosedürler çerçevesinde bu hakkın ihlal edildiğine dair bireysel başvuruları kabul edebilir. Böyle bir mahkeme, ekolojik adaletin toplumsal etiği açısından da gereklidir.

Uluslararası ekolojik suç anlayışının geliştirilmesi, çevreye zarar verilmesi konusunda sorumluluk kavramının genişlemesi, „kirleten öder“ ilkesinin uluslararası alanda uygulanması, çevre koruma konusunda yargısal araçların geliştirilmesini gerekli kılmaktadır” (Kaboğlu,1996; akt. Uysal Oğuz, 2009:191) (Oğuz, 2009).

Uluslararası alanda çevre hakkının korunması için çeşitli ve önemli sözleşmelerde bu hak ve bu hakkın işlevlerinin bahsi geçmektedir. Özellikle Haziran 1972 Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı sonucu yayınlanan Stockholm Bildirgesi ile başlayan bu süreçte önemli adımlar atılmıştır. Bu bağlamda, Stockholm Bildirgesi (Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Bildirgesi) temelde devletlerin, yaşanabilir iyi bir çevre için insanların isteklerini karşılayacak veya bu isteklerin gereklerini gerçekleştirilmesi gereken, detaylı halde ele alınmış ve düzenlenmiş sorumlulukları belirlememiştir. Bunun yerine, siyasal ve ahlaki açıdan söz vermelerini sağlayan, bağlayıcılığı olmayan ilkeler ortaya atılmıştır. Bağlayıcı ilkeleri bulunmayan bir sözleşme olmasına rağmen, Stockholm Bildirgesi, çevre hukuku açısından çağdaş ve öncü bir sözleşme olarak görülmektedir. Stockholm Bildirgesi, iki taraflı veya çok taraflı sözleşmeler ve başka bağlayıcı belgeler için, uluslararası çevre hukuku açısından sağlam bir temel oluşturmuştur. Örneğin bu Bildirge

çoğu çevre anlaşmasının girişinde yer almış ve pek çok ülkenin anayasasında ve iç hukukunda kendisine yer ayrılmıştır (Pallemaerts, 1997, s. 615). Bu ve bunun gibi önemli anlaşmalar aşağıda daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

1.2. BİR İNSAN HAKKI OLARAK ÇEVRE HAKKININ İÇERİĞİ VE SINIRLILIKLARI

1.2.1. Hak ve İnsan Hakları Terimleri

Hak kavramı literatürde en temel anlamda hukuk açısından korunan adalet, insaf, hakkaniyet çerçevesinde kişilere tanınan yetki olarak geçmekte ve insanların davranış özgürlüğünü, sahiplik ileri sürebilme yetkisini yasalar kapsamında ayrıcalık olarak tanınması anlamlarına gelmektedir (Yılmaz, 2010, s. 280). Hak, verilmesi gerektir. Olan değil, olması gereken ve kişilere geri verilmesi gerektir. Bu bakımdan hak, o hakka sahip olan kişi ile yükümlülüğe (ödeve) sahip olan kişi arasında bulunan ilişkiyi düzenlemektedir. Aybay'a göre ise hak, kişilere hukuk düzenince tanınmış yetki olarak tanımlanabilir. Diğer bir deyişle, hakka sahip olan kişi, diğer kişilerin, kendi hakkına saygı göstermesini bekleyebilir. Bu beklenti ise, hukuk açısından desteklenmek zorundadır. Fakat hakların gerçekleşmesi için hukuk kapsamında düzenlenmesi tek başına yeterli değildir. Hakların devletçe güvenceye bağlanması da gereklidir. Hak ihlallerinin oluşmaması için önlemler alınmalı, haklara saygı gösterilmesi kural olarak tanımlanmalıdır. Haklara yapılabilecek veya oluşabilecek saygısızlıkların da olmaması için devlet tarafından uygulanacak hukuksal yaptırımların olması gerekmektedir (Aybay, İnsan Hakları Hukuku, 2015, s. 3). Hak kavramı, insan haklarının niteliğinden bahsederken açıklanması gereken bir kavramdır. Çünkü hak sahibi olan kişi, istediğini yapmada veya istediğini talep etmede daha özgürdür. İnsan hakkı kavramı ise, kişinin sadece insan olmasından dolayı o hakları kullanması anlamına gelir.

Hak kavramına başka bir açıdan bakılacak olursa, Kuçuradi bu sözcüğün tanımını yaparken Platon'un "adalet" kavramını temel almıştır. Buna göre Platon'un "hak" anlayışı, "her birine gerekeni ve borçlu olanı vermek" olarak şekillenmiştir. Kuçuradi ise bu anlayışa göre hak kavramını birine borçlu olunan şey olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla insan hakları kavramında tek tek bütün insanların diğer insanlara borçlu oldukları haklar olarak nitelendirilebilir (Kuçuradi, Uludağ Konuşmaları, 1998, s. 14).

İnsan hakları insanlara verilen hakların içeriğini ifade etmektedir. Yani, kişilerin sahip oldukları hakları ve özgürlükleri ifade etmektedir. Başka bir anlatımla, insan hakları, gerçekleştirilmiş bir olgudan ziyade, ulaşılması hedeflenen bir ideali anlatmaktadır. Bu ideal, farklı yerlerde pratiğe dökülmüş bir şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Mourgeun'a göre insan hakları temelde, kişinin diğer kişilerle ve iktidarla ilişkileri dahilinde kendine ait bir malı elinde bulundurduğu, kurallar çerçevesinde yönetilen ayrıcalıklar bütünüdür. İnsan hakları kişinin iktidar ile ilişkisinin politik çerçevede en açıklayıcı kanıtıdır (Mourgeon, 1996, s. 9). Bunların yanı sıra, insan hakları hangi unsurları içermektedir? Her birey için eşit olması gereken insan haklarının olmazsa olmazları nelerdir? Bu bağlamda, insan hakları evrenseldir, doğuştan ve toplum öncesidir. Vazgeçilmez ve temel hak olarak atfedilen insan hakları hem birey hakları hem de çoğunlukla özgürlük haklarıdır. (Erdoğan M. , 2006, s. 20). Dolayısıyla insan haklarının siyasi bir iddia ile ortaya çıkması bir yana, içerik olarak da moral unsurları barındırmaktadır. Burada hukuki metinlerin görevi, insan haklarını açıklamak ya da dile getirerek insanlara ulaşmasını sağlamaktır. Bu metinlerde yazılı olarak belirtilmemiş olsa da siyasi güce karşı ileri sürülebilecek nedenler olabilir.

İnsan hakları temellendirildiği zaman insanı tek bir özelliğe indirgeyen anlayış insan haklarının içeriği ile ters orantılıdır. İnsanı bütün olarak değerlendirilen anlayış daha kabul görmektedir. İnsanın değerinden yola çıkan bu anlayışta ele alınması gereken ilk kısım, insanın değerli olduğu için birtakım haklara sahip olması ile alakalıdır. Özellikle insanı diğer canlılardan değerli kılan unsur, insanın değerlendirmede bulunan ve değerler ortaya koyan bir varlık olmasından kaynaklıdır. Fiilen yapılan ve üretilen her şey bir değerlemedir (Kuçuradi, İnsan Ve Değerleri, 1998, s. 22-32). Kişinin değeri ise, kişinin toplum ile bağlantılı olarak gelişen özel durumudur. İnsan hakları açısından, diğer bireyler ile eşit olması, durum ne olursa olsun bunun araç olarak kullanılmaması gerekliliği insanın değeri olarak atfedilmektedir (Kuçuradi, İnsan Ve Değerleri, 1998, s. 41).

Ayrıca insan hakları bireysel haklar olarak da bilinmektedir. Erdoğan'ın aktarımına göre, öznesi insan topluluklarını ele almayan, sadece birey olarak sınıflandırılmıştır. Bunun nedeni, topluluk, grup, sınıf gibi kolektifler, varlıkları bireylerden ayrı olarak düşünülen bir gerçeklik olmayıp, birey-insanlar ve bu varlıklar arasında oluşan etkileşimden kaynaklı ilişki ağları gibi betimlenmektedir. Sonuç olarak, ortakların hakları, bireysel-

insan haklarına nazaran ikincil sıradadır. İnsan haklarının öznesinin bireyler olarak görülmesi bu hakları kullanmaları için herhangi bir topluma bağlı olmaksızın bu hakları elde etmeleri anlamına gelmektedir (Erdoğan M. , 2006, s. 21). Ayrıca insan haklarının kişi hakkı sayılmasının bir nedeni de tür açısından insanın değerini meydana getiren unsurun, tarih boyunca bir şeyleri üreten veya oluşturan canlıların insanlar olduğu ve bunu tek tek ortaya koymalardır. İnsan hakları, grup haklarından farklı olarak kişi haklarının bir kısmını oluşturur. Bu haklar temel kişi hakları olarak adlandırılır. Bütün insanların eşit olduğu, kim olduğu fark etmeksizin sadece insan oldukları için sahip olduğu haklar olarak nitelendirilir (Kuçuradi, İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları, 2016, s. 22). Buna karşılık Aral, insan haklarının bugün yalnızca bireylere yönelik haklar olmaktan çıktığını söylemektedir. Ona göre, giderek yaygınlık kazanmakta olan bir anlayışa göre, toplumsal gruplar, ulusal azınlıklar ve hatta bir bütün olarak bir devletin tüm vatandaşları “halk” olma nitelikleriyle insan haklarının muhatabı olabilirler. Yine de bu anlayışla çeliştiğini ileri süren liberal muhalefetin varlığı göz ardı edilememektedir (Aral, 2010, s. 14).

İnsan haklarının tarihi özellikle uluslararası belgelerin ortaya çıkmasıyla önem kazanmıştır. Öncelikle, hak ve özgürlüklerin hukuk belgeleriyle tanınmasıyla başlayan dönem karşımıza çıkar. En önemlileri, 1776 Amerikan ve 1789 Fransız Hak Bildirgeleri olup, doğal hukuk ve kutsallık bağlamında bireycilik değer sistemine dayanır. Temelde siyasal iktidarın ve üçüncü kişilerin dahil olmadığı yerlerde kişiler özgürlüklerden maddi koşul ve yetenekleri baz alınarak yararlanabilir. Özellikle hukuksal özgürlüklerden sadece belirli toplulukların yararlanabildiği gerçeği, 19. yüzyılın ikinci yansından itibaren görülmeye başlanmıştır. Herkes için “somut özgürlükleri” adı altında oluşturulan bu kavramın yürürlüğe konması kaçınılmaz olmakta ve borçlusu devlet olan, ikinci kuşak insan haklarının herkes tarafından tanınması ve uygulanması sonucunu doğurmaktadır (Kaboğlu, 1992, s. 8). Bu dönemler sonrasında insan hakları kavramı daha önemli hale gelmiştir. Akabinde kendinden sonra gelen hukuki belgelerde bu dönemlerin etkisi görülmektedir. Özellikle 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve sonrasında yürürlüğe giren 1966 tarihli Kişi Hakları ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile İktisadi, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi başta olmak üzere, adım adım, hukuki zeminin oturtulduğu ve özgürlüklerin daha net biçimde dile getirildiği gözlemlenmektedir.

Ayrıca, insan hakları özgürlük teması olmadan düşünülemez. Bir kurum, kuruluş ve devletin zorlaması olmaksızın bireyler bir eylemi gerçekleştirmede özgür olmalıdırlar. Özgürlük en temel tanımıyla, insanın herhangi bir dış etkenden ve zorlamadan bağımsız olarak kendi iradesi ve düşüncesi ile hareket etmesi, karar vermesi anlamına gelmektedir. Ayrıca insan hakları temel haklar olarak da belirtilmektedir. Bunun nedeni ise, insanın kendi varlığı egemen gücün iradesine tabii değildir. Başka bir deyişle insan haklarının temel haklar olması demek, onun yaşadığı toplumu şekillendirmesi anlamına gelmektedir.

1.2.2. Çevre Hakkının İnsan Hakları ile İlişkisi

İnsan, hayatını devam ettirdiği sürece yaşama hakkı gibi elde ettiği temel hakları uluslararası anlaşmalar ve yasalar çerçevesinde çevre adı verilen olgu sayesinde kullanmaktadır. Dolayısıyla canlıların yaşamlarını devam ettirmeleri için çevrenin var olması gerekmektedir. Başka bir deyişle, çevrenin var olmadığı bir yerden bahsedilmesi, insanların sahip oldukları haklardan da mahrum kalacağı anlamına gelmektedir. Bunun için çevrenin, hayatın en önemli ve vazgeçilmez olgularından birini olduğunu söylemek mümkündür (Akyüz, 2015, s. 432). Bununla beraber çevre hakkı, sağlıklı, güvenli, temiz, dengeli bir çevrede hayatımızı idame ettirmeyi sağlamaktadır ve bundan dolayı yaşama hakkını tamimiyle içine almaktadır. Hakkın konusu yalnızca kişilerin içinde buldukları çevreyi içine almaz, aynı zamanda bütün insanların ortak değeri olarak adlandırılan ekosistemi de kapsar. Kısaca çevre hakkı eşitlik temelinde değerlendirilir ve herkes için herkesin sahip olduğu bir hakkı belirtmektedir (Duymaz, 2019, s. 9).

Yaşama hakkı, insan hakları içinde bulunan en temel haktır. Sivil ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi uyarınca kurulmuş olan BM İnsan hakları komitesinin bir "genel yorumunda" belirttiği gibi yaşama hakkı ulusun yaşamını tehdit eden kamusal tehlike halinde bile aykırı önlem alınamayacak olan üstün bir haktır (Bahadır, 2015, s. 60). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Hak ve Özgürlükler kısmının 2. maddesinde yaşama hakkı "Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez" şeklinde tanımlanmaktadır (European Court Of Human Rights, 1950).

İnsan hakları, günümüzde çeşitli felsefi ve siyasi tartışmaların tam ortasında bulunmaktadır. Bu durumun sebebi, insan haklarına dayanmayan bir sosyopolitik çıkarımın ciddiye alınma şansının kaybedilmesidir. Yalnızca iç siyasette değil, aynı zamanda dış siyasette de insan hakları ihlalleri yaratan ve bunu engellemek için duyarlılığa sahip olmayan devletlerin meşrulukları ciddi bir şekilde sorgulanmaktadır. Bu nedenle, her devlet, bazen tam tersi bir siyaset izlese bile, insan hakları tarafından görünmeyi tercih etmektedir (Bahadır, 2015, s. 62). Dolayısıyla devletler anayasal bağlamda vatandaşlarının haklarını korumak için, yaşama hakkıyla ilgili, hukuki durumları açık bir şekilde kanunlarda belirtmişleridir.

Bazı örnekler vermek gerekirse: “Yaşama hakkı ile kişinin fizik ve ruhsal bütünlük hakkı güvence altına alınmıştır” (Romanya Anayasası 22. Madde). “Herkesin yaşama, bedensel ve manevi bütünlük hakkı vardır ve hiçbir koşulda işkence ve insanlık dışı onur kırıcı ceza ya da muameleye tabi tutulamaz” (İspanya Anayasası 15. Madde). “İnsan yaşamı dokunulmazdır” (Portekiz Cumhuriyeti Anayasası 24. Madde), “sıkıyönetim veya olağanüstü hâl ilânı, hiçbir koşulda, yaşama hakkı, kişisel bütünlüğü, medeni hakları ve vatandaşlığı, ceza kanununun geriye işletilememesini, davalının savunma hakkını veya din ve vicdan hürriyetini etkileyemez” (Portekiz Cumhuriyeti Anayasası 19. Madde). “İnsan yaşamı dokunulmazdır. İnsan yaşamına saygı ve koruma kamu otoritelerin yükümlülüğüdür” (Polonya Cumhuriyeti Anayasası 30. Madde). “Herkes yaşama ve beden bütünlüğünün korunması hakkına sahiptir. Kişi özgürlüğüne dokunulamaz. Bu haklar, ancak bir yasaya dayanarak sınırlandırılabilir” (Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası 2/2. Madde). “Devlet, annenin yaşama eşit hakkını dikkate alarak, doğmamış bebeğin yaşam hakkını tanır ve kanunlarında bu hakka saygı gösterilmesini ve yasalarla savunulmasını ve korunmasını güvence altına alır (İrlanda Anayasası 40/3. Madde)” (Adalet Bakanlığı, 2011).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na bakacak olursak, Alacakaptan, 1961 Anayasasının, doğal hukuk anlayışının bir sonucu olarak, 14. Maddesinde “Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını geliştirme haklarına ve kişi hürriyetine sahiptir” kuralına yer verildiğini belirtmiştir (Alacakaptan, 1970, s. 73). Yaşama hakkının sınırlarıyla ilgili olarak 1982 Anayasası’nda da AİHS’nin 2. Maddesi ile yakın olan bir düzenleme bulunmaktadır “Kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığı” başlığını taşıyan 1. Fıkrasında “Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir”

denilmektedir. Dolayısıyla yaşama hakkı ile kişinin maddi ve manevi varlığı iç içe olarak verilmiştir. Bununla beraber yaşama hakkı da çevre hakkı olmadan düşünülemez. Dolayısıyla, çevre hakkının engellenmesi veya ihlalinin gerçekleşmesi durumunda, yaşama hakkı da ihlal edilmiş sayılmaktadır.

Kısaca insan haklarının en temel amacı insan onurunun korunması olarak beyan edilir. Çevre hakkının bir insan hakkı olarak görülmesi ise, özellikle insan onurunu korumaya yönelik çabanın olduğunun göstergesidir. Çevre sorunlarının büyüdüğü, kirlenmiş harap edilmiş yerlerde insanlık onurunun korunduğu pek söylenemez. İnsana yakışır şekilde, tabiri caiz insan gibi yaşama hakkı insanlık onurunun zedelenmemesine bağlıdır. Dolayısıyla sağlıklı çevrede yaşamak demek insanlık onuru ayaklara altına alınmadan yaşamayı içermektedir.

1.3. ÇEVRE HAKKININ TARAFLARI

Bir insan hakkı olarak ele alınan çevre hakkı kavramının entegre edilmesi, öğelerinin belirlenmesine bağlıdır. Diğer bir deyişle, çevre hakkının hukuken tanımı öğelerinin açıklanmasıyla mümkündür (Kaboğlu, 1992, s. 50). Dolayısıyla çevre hakkının içeriği kadar önemli olan bir konusu da bu hakkın özneleridir. Özellikle pozitif hukukta geçen bu öğeler kendi içerisinde kategorilere ayrılmaktadırlar. İlk başta kişileri kapsayan bu konu, tüzel kişiler ve devleti de içine almaktadır. Hakkın sahibi olan ve onu kullanacaklar olarak bu özneler çevre hukukunun vazgeçilmez parçalarıdır. Sadece öğelerin belirlenmesi değil, aynı zamanda bu öğelerin üzerlerine düşen sorumluluklar da pozitif hukukta yerini almıştır. Bu hakkı kullanırken her kişinin ya da kurumun üstlendiği rol farklıdır ve çevre hakkının kullanımı açısından sorunuz çalışması için sürekliliği sağlanmalıdır.

Çevre hakkı ile geleneksel insan hakları karşılaştırıldığında bazı ayrımlar görülmektedir. Bu ayrımların ana ekseninde, çevre hakkının zaman açısından kısıtlamaları içermesi yatmaktadır. Bahsedilen bu zamansal kısıtlama, hakkın şu andaki nesillerle beraber gelecek nesillere de aitliği anlamına gelmektedir. Bireyler, topluluklar, devlet ve gelecek nesiller çevre hakkının özneleri olarak tanımlanmaktadırlar (Sommer, 2019, s. 172). Çevre hakkından faydalananlar için, “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olanlar” olarak ifade edilebilmektedir. “Bireyler, kurumlar (kamu kurumları, özel

kuruluşlar), devletler, halklar ve gelecek kuşaklar” girmektedir (Karakurt, 2019, s. 16). Bu çalışmada aşağıda da belirtildiği gibi bu hakkın öznelere ve bu öznelere aldıkları yükümlülükler ele alınacaktır.

1.3.1. Kişiler

Kişilerin kendi hakları üzerinde söz sahibi olmaları oldukça önemlidir. Hukukun insanlara sağladığı temel hakları bilmeleri ve bu hakların nasıl işlediğinin öğrenilmesi kişiler açısından hayatlarını düzenli şekilde yürütmelerini sağlar. Hangi hakka sahip olduğu, bunların ihlalleri sırasında nasıl tepki verileceği sağlıklı bir ortam açısından hayattır. Çevre hakkı bilincine sahip olmak da kişilerin buldukları çevrede hayatlarını sağlıklı şekilde idame ettirmeleri için büyük bir destek sunar. Dolayısıyla çevre hakkının öğeleri açısından kişiler ilk sırada bulunmaktadır.

Çevre hakkı bir insan hakkıdır ve bu hakkın niteliği bakımından bu hakka tüm bireylerin sahip olması sonucunu çıkmaktadır. Özellikle bireylerin çevre hakkına sahip olmaları bu insanların bu hakkın ihlali durumunda bu hakkı yükümlüye karşı öne sürerek talepte bulunma imkanını doğurmaktadır (Çürük, 2016, s. 88). Ayrıca hukuki olarak desteklenen çevre hakkı, kişiler açısından da bazı ülkelerin anayasalarında destek bulmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 56. Maddesi herkesin bu hakka sahip olduğunu belirtmektedir. Burada çevre hakkının öznesi kişiler yani “herkes” olarak belirtilmektedir. Aynı şekilde 2008 Ekvator Anayasası'nın 71. Maddesine göre “Herkes anayasa ile korunan çevre hakkını doğrudan talep etme hakkına sahiptir.” ibaresi bulunmaktadır. Burada hak süjesi kişilerden ziyade çevre üzerine alınsa da maddede geçen, herkes öznesi kişilere bu hakkı tanımaktadır. 2009 Bolivya Anayasası'nın 186 ve 189. Maddelerine göre “Anayasa m. 34 kapsamında herkese çevre hakkı ihlallerine karşı idareye başvuru şartı aranmaksızın doğrudan dava hakkı tanınmıştır. Çevre sorunları için Tribunal Agroambiental ya da AgroEnvironmental Court adında ayrı bir yargı oranı tesis edilmiştir.” yasası bulunmaktadır. Bu maddeye göre ise, hak süjesi dediğimiz öge kişilerdir (herkestir). 1979 Peru Anayasası'nda çevre hakkı için, “Herkes, sağlıklı, ekolojik olarak dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.” cümlesi kullanılmaktadır. Bu hükme göre, orada yaşayan bütün halk çevre hakkına sahiptir ve bu hakkı kullanmak yasal olarak belirtilmiştir (Güveyi, 2018, s. 637).

Kişilerin çevre hakkının sahipleri arasında bulunmaları, her hakkın getirdiği yükümlülüğün var olduğu düşünüldüğünde, çevreyi koruyacak haklar elde edilmesinde, çevre kirliliğine dikkat çekilerek kamuoyu oluşturmada oldukça önemli bir yere sahiptir. İnsanlık adına pek çok katkıda bulunan bu öge, bu hakkın en önemli aktörleridir (Karakurt, 2019, s. 18).

1.3.2. Devlet

Çevre hakkının öznelere arasında bulunan “devlet”, bu hakkın işleyişi bakımından önemli bir yere sahiptir. Devletin görevleri arasında bulunan insanların güvenliğini sağlamak, insanları sağlıklı bir çevrede yaşamaları için destekte bulunmaları gerekmektedir. Dolayısıyla sağlıklı bir çevrede yaşamamızı sağlayacak ilk nitelikteki özne devlettir ve bu onun görevidir. Ayrıca yasal zeminde çevre hakkının korunmasında da büyük bir rolü vardır. Şayet devletler bunları sağlayamazsa, çevre sorunlarının büyümesi ve bunların engellenmesinin gecikmesi söz konusu olur. Sürdürülebilir kalkınma, çevre sözleşmelerinin uygulanması ve doğal kaynakların usulüne uygun kullanılması için devlet öncü bir ögedir.

Çevreyi koruma ve onu yaşatma görevi kişiler kadar devletin de görevidir. Hatta ilk olarak devlet teşvik etmelidir ki çevreyi koruma görevi ikincil olarak halka verilsin. Çünkü, çevreyi koruma ödevi sadece devlete verildiğinde yararlanıcıların kimler olduğu da açıklanmalıdır. Kısaca, yurttaşlar çevre hakkına, ancak ve ancak devletin buna uygun düşen ödevi varsa bunu elde edebilirler. Devletin ödevi kişilerin hakkının karşılığıdır (Kaboğlu, 1992, s. 51). Çevre sorunları başladığında ya da diğer uluslarla anlaşma yapılma durumu doğduğunda devletler bu süreçlere dahil olurlar. Örneğin, bir hak talebi konusu gündemde olduğunda, bu durum bir devlet vasıtasıyla başka bir devlete yöneltilmektedir ve dolayısıyla devletler ve halkların da çevre hakkı sahibi olduğu görülmektedir. Bazı çevre problemleri buna örnek olarak gösterilebilmektedir. Uluslararası sularda gerçekleştirilen nükleer denemeler veya kirli hava ve suyun olduğu yer dışına çıkıp bir ülkenin sınırlarını aşması diğer ülkeleri etkisi altına alabilmektedir. Böyle durumlarda çevre hakkının bireylerin alanından çıkıp artık devletler arası bir konuya dönüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır (Keleş & Ertan, Çevre Hukukuna Giriş, 2002, s. 86). Çevre hakkının korunması konusunda şayet bireyler ile kıyaslama söz

konusu ise, mevcut imkanlar dahilinde önemli bir fonksiyon devletlere düşmektedir. Bu noktada özellikle ekolojik, ekonomik ve kültürel boyutları olan sürdürülebilir kalkınma ile çok yönlü bir şekilde hareket edilmesi gerekmektedir. Örneğin, devletler, buna yönelik kararlar alırken diğer ülkelerle hareket etmeleri gerektiğini bilmelidirler. Bu sayede doğanın korunarak ekonomik kaybın azaltılması da sağlanacaktır. Sosyal devlet ilkesi gereğince hareket edilmesi gereken bu durumda hassas olunmalı ve meydana gelen negatif dışsallığı ortadan kaldırıp, birey ve firmaların ekonomik kaygılar sonucunda çeşitli maliyetleri üstlenmemesi ile çevre ile ilgili hizmetlerin devlet kontrolünde ve kamusal kaynaklarla yapılmalıdır. Bunların hepsi devletin sorumluluğu altında gerçekleşmelidir (Karakaş, 2014, s. 11).

Devletin çevreyi korumak için ve çevre hakkının devamlılığını sağlamak için sorumlulukları çok fazladır. Bunun için uygun politikaları oluşturmaları ve bu politikaları uygularken iş birliği yapılması gerekmektedir. Kişilerin sağlıklı çevrede bulunmalarını sağlamakla görevli olan devlet, çevre sorunlarını engellemekle de mükelleftir. Zararlı gazların üretiminin engellenmesi, sera gazlarının salınımının durdurulması veya hava, su kirliliğinin önlenmesini gerçekleştirmelidir. O yüzden devlet, çevre hakkının taraflarından sayılmaktadır.

1.3.3. Gelecek Kuşaklar

Çevre hakkının bir diğer ögesi de gelecek kuşaklardır. Kendisinden sonra gelecek olan nesle iyi ve sağlıklı bir çevre bırakılması hem kişilerin hem de devletin sorumluluğundadır. Özellikle şu anda yaşayan kişilerin çevre hakkı ihlali yapmalarını engellemek adına, gelecek kuşakları çevre hakkının ögesi durumuna getirmiştir. Çünkü gelecekte daha iyi bir çevre olması şu anki hareketlere, politikalara ve kişilerin tavırlarına bağlıdır.

Günümüz dünyasında yaşayan insanların gelecek kuşaklara karşı ahlaki birkaç sorumluluğu bulunmaktadır. Bunlardan biri, henüz doğmamış kişilerin bugün için haklarını talep edemeyecek olmalarıdır. Bununla beraber bahsedilen bu durum, insanların gelecek kuşaklara karşı sorumluluğa sahip olmadıklarına dair bir sebep de sunmamaktadır. Gelecek kuşakların temel hakları “ekolojik olarak yaşanabilir bir gezegende yaşama hakkı” şeklinde söylenebilmektedir (Birden, 2016, s. 10). Gelecek

kuşaklar da bu çevre hakkının öznesi olduklarından, bugünkü kuşaklar gelecek kuşakların çıkarlarını kollamakla ve korumakla görevlidirler (Kaboğlu, 1992, s. 51).

Bazı anayasalar çevre hakkından bahsederken, bu yasalarda gelecek kuşaklara da yer vermiştir. Örneğin, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda, gelecek kuşaklar, hakkın sahibi olarak şimdiki kuşaklarla birlikte ele alınmaktadır (madde 50). Çevre Kanunu'nun birinci maddesine göre, "Bu Kanunun amacı, (...), bugünkü ve gelecek kuşakların sağlık, uygarlık ve yaşam düzeyinin geliştirilmesi ve güvence altına alınması..." olarak tanımlanmaktadır (Kaboğlu, 1992, s. 51). Ayrıca Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan, "Dünya Çevre ve Kalkınma Örgütü" tarafından 1987'de yayınlanan "Ortak Geleceğimiz" isimli raporda: "devletlerin çevreyi ve doğal kaynakları bugünkü ve gelecek kuşakların yararına olarak kullanması ve koruması gerektiği" konusundan bahsedilmiştir. Dolayısıyla, gelecek kuşaklar da çevre hakkının sahipleri arasında gösterilmektedir (Keleş & Ertan, Çevre Hukukuna Giriş, 2002, s. 87).

Gelecek kuşakların çevre hakkının taraflarından sayılması devlete ve kişilere sorumluluk yüklemesi açısından diğer özneleri de ödevlendirmektedir. Bu yüzden birbirinden kopamayan bu aktörler sağlıklı bir çevrede yaşamak için büyük bir rol oynamaktadırlar. Gelecek kuşakların çıkarlarını koruma devletlere ve kişilere düşmektedir. Herkes hukuki ve etik açıdan çevre konusunda doğru olanı yaparsa, her kuşak kendinden sonra gelen kuşağın daha rahat ve daha sağlıklı bir alanda yaşamasını sağlayacaktır.

1.4. ÇEVRE HAKKININ HUKUKSAL GELİŞİMİ

Çevre, canlıların içinde yaşamlarını sürdürdüğü bir alandır. Bu alanda yaşayan canlılar ekolojik açıdan farklı kategorilere ayrılmaktadırlar. Ekolojinin konusu olarak adlandırılan bu sınıflandırma insan, hayvan ve bitkiler arasında yapılan bir sınıflandırmadır. Dolayısıyla, ekoloji ve çevre hakkı açısından her canlının önemli olduğunun vurgulanması beklenen bir durumdur. Bu canlıların hak kapsamında korunması için ise, taraf devletlerce sözleşmeler imzalanmış ve çevreye ve kendilerine zarar gelmemesi için düzenlemeler yapılmıştır.

Şu an yaşanan çevrede sadece yaşayan canlılar değil, ayrıca henüz dünyada bulunmayan ama, buna nazaran gelecekte dünyaya gelme olasılığı bulunan canlıların da hakları vardır.

Bu haklardan biri de bu canlıların çevre hakkına sahip olmalarıdır. Bu hak, insan türünün gelecek nesillerine olduğu kadar, diğer canlı türlerinin de gelecek nesillerine karşı sorumlu olmasıyla alakalıdır (Demirci, 2019, s. 78). Yalnızca insanlar için değil, her canlı için yaşanabilir, sağlıklı bir çevre şarttır. Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nın Çevre Kanunu'nun da belirtildiği üzere "...doğal kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması, su, toprak ve hava kirlenmesinin önlenmesi, ülkenin bitki ve hayvan varlığı ile doğal ve tarihsel zenginliklerinin korunarak, bugünkü ve gelecek kuşakların sağlık, uygarlık ve yaşam düzeyinin geliştirilmesi..." ibaresi bütün canlıların korunması gerektiğini göstermektedir. Çünkü, herhangi bir canlı türünün yok olması insanların sağlıklı bir çevrede yaşamalarını da olumsuz yönde etkileyecektir. Bitkilerin türlerinin azalması, hayvanların nesillerinin yok olması demek ekolojik dengenin de bozulması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ekolojinin bozulması insan yaşamını direkt etkileyecek ve çevre sorunlarının artmasına neden olacaktır.

Bundan dolayı çevre koşullarından insan dışı canlıların da etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Oluşan çevre sorunlarının nedenlerinden biri ise, insan dışı canlı ve cansız olarak adlandırılan doğanın tek başına araç olarak görülmesidir. İnsanın genel anlamda merkezde görüldüğü ve canlı ve cansız çevrenin araç olarak öne sürüldüğü bir çevre hakkı kavramı meydana gelen sorunları çözmekte yeterli olmayacaktır. Çevre hakkı, insan sağlığını ve genel olarak yaşam kalitesini etkileyen bir sorun olarak ortaya çıktığı için, sadece insanların hayatları söz konusu olmuştur. Fakat diğer canlı ve cansız varlıklar hesaba katılmadan oluşan bu düşünce, asıl sorumlunun insan olduğunu göz ardı etmektedir. Çevre hakkının kapsamının insanlara sorumluluk yüklediği bilinmektedir. Özellikle, bütün canlı ve cansız doğayı içine alacak şekilde genişletilerek insanlara bu sorumluluğu atfetmektedir. Diğer bir deyişle, çevre hakkı sadece insanların yararları açısından, araçsal bir hak olarak düzenlenmemeli ve diğer canlıları da gözeterek bir bütün olarak ele alınmalıdır (Demirci, 2019, s. 82). Çevre sorunsalını oluşturan hemen hemen bütün sorunların, zaman içerisinde, sınır ötesi, bölgesel ve küresel sonuçlar yarattığı açıktır. Dolayısıyla bu tüm gezegenin geleceğini tehdit ettiği tartışmasız bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Temelde ise, ekoloji biliminin kesin olarak belirlendiği bir gerçek bulunmaktadır. Bu gerçek tamamen canlı (flora ve fauna -bitkiler ve hayvanlar) ve cansız (su, hava, toprak) organizmalar şeklindeki bütün çevre etmenlerinin dünya ekosistemi içinde birbirleri ile bağlı bir mekanizma oldukları ile alakalıdır (Turgut, Çevreyi

Koruyucu Uluslararası Sözleşmelerin, 2014, s. 12). Bütün canlıların ekosistemdeki yerlerinin sabit kalması ve sağlıklı bir ortamda yaşamların devam etmesi iklim krizini önlemeye de yardımcı olacaktır. Çünkü çevre ve iklim birbirinden ayrı düşünülmemen iki kategoridir. Küresel ısınma, iklim krizi çevresel sorunlardandır ve bu sorunlar iklim değişikliğini tetiklemektedir. İklim değişikliğinin önlenmesi için ise, her canlının uygun ve sağlıklı çevresel koşullar içinde yaşamlarını sürdürmeleri ile mümkün olmaktadır. Her canlının yaşama hakkına sahip olması, bu canlıların karşılıklı olarak hayatlarını sürdürmeleri anlamına gelmektedir. Buradan yola çıkarak çevre hakkı kapsamında imzalanan hukuki sözleşmeler, bütün canlı türleri kapsamında ele alınarak imzalanmıştır. Özellikle çevre sorunlarının daha fazla açığa çıkmasıyla 1990 sonrasında alınan önlemler daha kapsamlı hale gelmişlerdir. Çevre hukuku içinde de kendinden sonra gelen sözleşmelere önderlik eden bu sözleşmeleri 1990 öncesi ve sonrası olarak ayırabiliriz.

1.4.1. 1990 Öncesi İmzalanan Çevre Koruma Sözleşmeleri

1.4.1.1. Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı Bildirgesi (Stockholm Bildirgesi)

1960'lerden sonra çevre sorunlarının üzerine daha fazla durulmuş ve uluslararası alanda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle 1970'lere gelindiğinde somut bir adım atılması gerektiği kanaatine varılmıştır. 70'lerden önce atılan önemli bir adım olmaması olası büyük küresel bir çevre felaketi konusunda bilgi yetersizliği bulunmaktaydı. Bu yüzden 1972 yılında Stockholm'de bir konferans düzenlenerek çevre konusunda ilk kayda değer sözleşme imzalanmıştır.

1972'de Stockholm Konferansı pek çok Devletin aktif katılımı ile kapsamlı bir yapı haline gelmiştir. Bu sürece kadar çevrenin korunması için alınan kararların ve uygulamaların kısıtlı olduğu görülmüştür. Bu kısıtlılığın nedeni ise, sadece doğal hayatın ve nehirlerin korunmasına yönelik uygulamaların yapılmasıdır. Fakat bu dönemden itibaren çeşitli çevre sorunlarıyla alakalı pek çok bölgesel ve evrensel antlaşma yapılmaya başlanmış ve Birleşmiş Milletler'in katkısıyla iş birliğine yönelik bir yapı kurulmaya karar verilmiştir (Kayhan, 2013, s. 63). 5- 16 Haziran 1972 tarihleri arasında, Stockholm'de gerçekleştirilen bu konferansta (Stockholm Konferansı), özellikle sosyoekonomik ve gelişme düzeyleri kendi aralarında farklılık gösteren devletler "çevre"

konusunda ilk kez bir arada bulunmuşlardır. Konferans bittiğinde, BM İnsan Çevresi Bildirisi kabul edilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011). Konferansın içeriği genel olarak, çevrenin geliştirilmesi ve korunması düşüncesini bütün insanlara aşılacaktır. Bundan dolayı insanlara rehberlik edecek sürekli karar ve görüşlerden meydana gelmektedir. Böylece çevre sorunlarının evrenselliği konusunda hem fikir olunmuş ve “tek bir dünyamız var” sloganı da hafızalara kazınmıştır (Hamamcı & Keleş, 1997, s. 17). Bu belgenin birinci maddesine göre; “İnsanlar onurlu ve iyi bir yaşama olanak verecek kalitede bir çevreden, elverişli yaşam koşulları, eşitlik ve özgürlük temel haklarına sahiptirler.” denmektedir. Bu belgenin en önemli özelliklerinden biri, çevre hakkını insan merkezli olarak ele almış ve eşitlik ve özgürlük gibi klasik nitelikli haklar ile bağdaştırmıştır (Sezer, 2007, s. 764).

“Özgürlük, eşitlik ve kaliteli bir çevrede onurlu ve yeterli yaşam şartları sağlanmış olarak yaşamak insanların temel bir haklarıdır. İnsan, aynı zamanda, bugünkü ve gelecek kuşaklar için çevreyi koruma ve iyileştirmenin ciddi sorumluluğunu da taşır”. (Stockholm Bildirgesi Madde 1)

Toplam 26 ilkedan oluşan bu sözleşme, yeryüzündeki kaynakların dikkatli ve yeterli bir şekilde kullanılmasını bildirmekte ve bu kaynakların gelecek kuşaklar için aktarılmasının gerekli olduğunu altını çizmektedir. Bütün bunların insanların sorumluluğu altında olduğunu da vurgulanması, her bireyin üzerine düşen bir insanlık görevinin olduğunu da belirtmektedir. Doğal hayatın korunması, sadece insanlar için değil bütün canlılar için yaşanabilir ve sağlıklı bir çevrede hayat sürülmesi, bildirgenin temelini oluşturmaktadır.

Stockholm Konferansı’nda ülkeler farklı bakış açıları sunmuşlardır. Örneğin, Kuzey ülkeleri daha çok endüstriyel kirlenme, çevre koruma, nüfus artışı gibi konulara yönelirken, Güney ülkeleri ise kalkınma ile ilgili endişeleri olduğunu belirtmişlerdir. Güney ülkelerinin endişelerinin en büyük sebebi, ekonomik büyümenin ve endüstrileşmenin sağlayacağı yararların fakir ülkelere bir katkısının olmadığı fikridir. Bundan dolayı küresel çevre sorunlarının çözülmesi için oluşturulan uygulamaların sorumluluğu da her devlet arasında eşit paylaşılmaması gerektiğini savunmaktadırlar. Pek çok Güney ülke delegesi, küresel kapitalizmin oluşmasının nedeninin yoksulluk olduğunu altını çizmekte ve bunu “yoksulluğun kirliliği” deyimiyle dile getirmişlerdir. Ayrıca küresel ekonomik reformların kirlenen yoksulluğun çözümüne yardım edeceğini de belirtmişlerdir (Dauvergne, 2005: 376, akt. Sezer, 2009: 765). Günümüzün

sorunlarından biri olan bu durum halen yoksul ülkeler açısından, özellikle Sahra altı ülkeler için devam etmektedir. Çevreye en az zararı veren yoksul ülkeler, zengin ülkelerin tüketim alışkanlıkları ve üretim doyumsuzlukları nedeni ile çevre sorunlarıyla mücadele etmek zorundadırlar. Sanayileşen ülkeler daha fazla karbon salınımına neden olurken, sanayileşmenin çok az olduğu yoksul ülkeler de bu kirlilikten etkilenmektedir.

Stockholm Bildirgesi sonucunda Birleşmiş Milletler bünyesinde çevre sorunları ile mücadele eden, ülkelere çevre politikaları hakkında yardımcı olan ve buna yönelik kalkınma yöntemleri öneren bir kuruluş kurulmuştur. 1972 yılında merkezi Kenya'nın Nairobi kentinde bulunan ismi UNEP (Birleşmiş Milletler Çevre Programı- United Nations Environment Programme) olan örgüt faaliyete geçmiştir. Yedi tematik alanda çalışan bu kuruluş (iklim değişikliği, felaketler, ekosistem yönetimi, kimyasallar ve atıklar, kaynak verimliliği, çevresel yönetim ve gözden geçirilen çevre) Birleşmiş Milletlerin çevre alanında ilk önemli kuruluşu olarak bilinmektedir (UNEP, 2008). Bu açıdan UNEP, Stockholm Bildirisi'nde oluşturulan çevre eylem programının hayata geçirilmesi amacıyla kurulmuş ve bu konuda herhangi bir uluslararası hukukun gelişimine katkı sağlaması için verilen yetki ile görevlendirilmiştir. Yine de Stockholm Bildirisi'nde bulunan 21. İlkede de görüldüğü üzere, Devletlerin kirlilik ve diğer çevresel tahribatlarla alakalı ödeme sorumlulukları açısından uluslararası hukukun geliştirilmesi hususunda, UNEP'e doğrudan yetki tanınmamıştır (Kayhan, 2013:66). Bu aksaklıklara rağmen UNEP, şimdiye kadar çok sayıda çok taraflı çevre sözleşmesinin gelişiminde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu anlamda bazı süreçler UNEP'in rolünü daha da güçlendirmiştir. özellikle, 1997 yılında gerçekleştirilen UNEP 19. Yönetim Konseyi'nde kabul edilen ve çevre alanında lider otorite olduğunu kabul edilen "UNEP'nin Rolüne ve Görev Tanımına ilişkin Nairobi Deklarasyonu" ile 2002'de gerçekleştirilen "Kartagena Paketi", bu alanda örnek gösterilecek iki belgedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

Stockholm Bildirgesi'nin içeriği sadece çevreyle alakalı ilkelerden oluşa da kendisinden sonra gelen uluslararası belgeler açısından öncü olmuştur. Devletlere ve kişilere sorumluluk yükleyen bu belge elle tutulur önlemler alınması için uluslararası hukukta kendine yer bulmuştur. Bildirgenin imzalanması sadece ilkeleri gündeme getirmekle kalmamış, aynı zamanda Birleşmiş Milletler bünyesinde şu anda 193 ülkenin üyesi olduğu önemli bir kuruluşun kurulmasını sağlamıştır. UNEP, Stockholm Bildirgesi'nin kılavuzluğunda halen faaliyette olup, çevreyle alakalı sorunları çözmeye çalışmaktadır.

Dünyanın çoğu yerinde çevrenin kirlendiğini görebiliyoruz. Ekolojinin ve atmosferin bozulması insanlığın geleceği için en büyük tehdit. Sadece fiziksel olarak değil, sosyal ve ruhsal olarak da zararını göreceğimiz bu sorunun altından kalkmak için imzalanan anlaşmalara uymak zorundayız. Stockholm Sözleşmesi'nin maddelerini uygulamak bu sorunun önüne geçmemiz için büyük bir şans. Dolayısıyla imzalanan çevre anlaşmalarına uymak geleceğimizi inşa etmek için elzemdir.

1.4.1.2. Nesli Tehlikede Olan Yabani Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES)

Günümüzde birçok canlı türü çevresel sorunlardan dolayı nesli tükenmekle karşı karşıya kalmaktadır. Doğanın dengesini değiştirecek, bu zinciri kırarak bu sorun insanlığın geleceği için büyük bir tehdit demek. Dolayısıyla bu türlerin korunması ve bu korumanın gerçekleşebilmesi için uluslararası alanda bir şeyler yapılmıştır. 1973 yılında bu konuya dikkat çekmek ve soruna çözüm bulmak için Washington'da "Nesli Tehlikede Olan Yabani Bitki ve Hayvan Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES)" imzalanmıştır.

CITES Sözleşmesi, yabani hayvan ve bitki türlerini içeren bir çevre anlaşmasıdır. Bu anlamda özellikle bu türlerin canlı ve ölü örnekleri ile bunların kolayca tanınabilen parçaları ile türevlerinin sözleşmeye taraf ülkeler arasındaki ithalatını, ihracatını, reeksportunu ve denizden girişini kısacası uluslararası ticaretini kapsayan ve temeli izin ve belgelere dayanarak yalnızca sözleşmede belirtilen bazı şartların yerine getirilmesi durumunda bu izin ve belgelerin verilmesini öngören uluslararası bir düzenleme olarak görülmektedir (T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı). CITES hakkında fikirler ilk açıklandığı sırada, 1960'larda, koruma amaçlı yaban hayatı ticaretinin düzenlenmesine ilişkin uluslararası tartışma nispeten yeni bir şeydi. Geriye dönüp bakıldığında ise, CITES'e duyulan ihtiyaç açıktır. Uluslararası yaban hayatı ticaretinin milyarlarca dolar değerinde olduğu ve yüz milyonlarca bitki ve hayvan örneğinin içerdiği tahmin edilmektedir. Ticaret, canlı hayvanlar ve bitkilerden, gıda ürünleri, egzotik deri ürünler, ahşap müzik aletleri ve ilaçlar dahil olmak üzere, onlardan elde edilen çok çeşitli vahşi yaşam ürünlerine kadar çeşitlilik göstermektedir. Ticaretteki pek çok vahşi hayatta bulunan tür tehlike altında olmamasına rağmen, bu kaynakları gelecekte korumak için bir anlaşmanın

varlığı önemlidir. Bugün, bu sözleşme ticareti yapılan çoğu hayvanın, tahminen 37.000'den fazla hayvan ve bitki türüne değişen derecelerde koruma sağlıyor. (CITES).

Toplam 183 taraf devletin imzaladığı bu sözleşme 25 maddeden oluşmaktadır. Ticaretlerinin düzenlenmesi farklı derecede bulunan yabancı hayvan ve bitki türleri, üç ayrı ek liste olarak belirlenmiştir. Buna göre ek listelerden,

“EK-1 listesi nesilleri tükenme tehdidi ile karşı karşıya bulunan ve bu nedenle örneklerinin ticaretinin sıkı mevzuata tabi tutulması ve bu ticarete sadece istisnai durumlarda izin verilmesi zorunlu olan türleri içerir.

EK-2 listesi nesilleri mutlak olarak tükenme tehdidiyle karşı karşıya olmamakla birlikte, nesillerinin devamıyla bağdaşmayan kullanımları önlemek amacıyla ticaretleri belirli esaslara bağlanan türleri içerir.

EK-3 listesi ise herhangi bir taraf ülkenin kendi yetki alanı içinde düzenlenmeye tabi tuttuğu ve aşırı kullanımını önlemek veya kısıtlamak amacıyla ticaretinin denetime alınmasında diğer taraflar ile iş birliğine ihtiyaç duyduğunu belirttiği bütün türleri kapsar (T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı).”

CİTES Sözleşmesi, temelde vahşi hayvan ve bitkilerin taraf devletlerce ithalat, ihracat ve transitini yaparken belgelere dayanan ve usullerin uygun olduğu takdirde bu belgelerin uluslararası düzeyde temin edilmesi için içerir. Herhangi bir ülke veya kişi isteğine göre yabancı bir hayvan veya bitkiyi satın alamaz ya da satamaz. Bunu engellemek için çıkarılan bu sözleşme yasalarca da desteklenmektedir. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti TBMM Genel Kurulunda kabul edilen 24.6.2004 tarihli kanunun 4.maddesine göre, nesli yok olma tehlikesi olan ve yabancı hayvanların korunmasını ve yaşam şartlarını içeren bilgiler mevcuttur.

“Nesli yok olma tehlikesi altında bulunan tür ve bunların yaşama ortamlarının korunması esastır. Yabancı hayvanların yaşama ortamlarından koparılmaması, doğada serbestçe yaşayan bir hayvanın yakalanıp özgürlükten yoksun bırakılmaması esastır”. (Resmi Gazete, 2004).

1 Aralık 2019 tarihinde bütün dünyayı etkisine alan Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan Covid-19 salgının vahşi hayvan pazarlarından çıktığı iddia edilmektedir. Bu konuda PETA (Hayvanlara Etik Muamele İçin Mücadele Edenler- People for the Ethical Treatment of Animals) korona virüs salgınının çıkış noktası olarak gösterilen vahşi hayvan pazarları hakkında uyarmıştır: "Bir pandemiye daha riske alamayız. Tüm hayvan

pazarları kapanmalı" (Euronews, 2020) diyerek uyarıda bulunmuştur. Aynı şekilde Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Başkanı Elizabeth Maruma Mrema da bu konuda endişesini dile getirmiştir. Afrika'da ortaya çıkan Ebola ve Doğu Asya'da yarasalardan insanlara bulaştığı bilinen nipah virüsünün kaynağının da vahşi hayvanlar olduğunu belirten Mrema, bu durumun ortadan kalkması için yabani hayvanların satışının durdurulması gerektiğini dile getirmiştir (Sputniknews, 2020).

CITES Sözleşmesi ekolojinin dengesinin bozulmaması için devletlere uyulması gereken kuralları belirtmiştir. Vahşi hayvanların, özellikle nesilleri devam edebilmesi için ticaretine sınırlama getirilmesi hem doğa için hem de insanlık için önemlidir. Çünkü bazı hayvanların umarsızca ticaretinin yapılması ekosistemleri çökertmeye başlayabilir ve insan hayatını zorlaştırarak ihtiyaç duyulan her şeyi yok edebilir. Hayvan nüfusunun 1970'lerden itibaren yarısından fazlasının yok olması uluslararası alanda sert önlemler almayı gerektirmiştir. Ekolojinin bozulmaması, salgın hastalıkların çoğalmaması için doğaya ve hayvanlara müdahale etmemek gerekiyor. Bu yüzden CITES kendi alanında hukuki bağlamda bunu engellemek için en önemli araçlardan biri olarak görülmektedir.

1.4.1.3. Akdeniz'in Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgesinin Korunması Sözleşmesi (Barselona Sözleşmesi)

Akdeniz'i çevresel sorunlardan korunması gayesiyle, bu denizin çevresinde bulunan ülkeler bir araya gelerek bir çözüm bulmaya çalışmışlardır. Neticede uluslararası bir anlaşma yapılması kararlaştırılmış ve 1976 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı kapsamında İspanya'nın Barselona şehrinde ismi Barselona Sözleşmesi olan belge imzalanmıştır. Daha sonraki yıllarda sadece deniz bölgeleri değil denizin çevresindeki kıyı alanları da korunmak istenmiştir. Dolayısıyla, 1995 yılında Barselona Sözleşmesi Akdeniz'in Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgesinin Korunması Sözleşmesi olarak revize edilmiştir. Barcelona Konvansiyonu, Akit Tarafların bölgede sürdürülebilir bir kalkınmanın temelini oluşturan sağlıklı bir Akdeniz ve Sahil vizyonunu gerçekleştirmeye yönelik uyumlu eylem için benimsedikleri kapsamlı, kurumsal ve yasal çerçevesidir (UNEP). Barselona Sözleşmesi ve Akdeniz Eylem Planı (MAP) kapsamında 7 adet protokol kabul edilmiş ve bu protokoller, Akdeniz'de yasal olarak bağlayıcı olan "Çok Taraflı Çevre Anlaşmasını (MEA)" oluşturmuştur.

"Barcelona Sözleşmesinin Akit Tarafları, kirliliği önlemek, azaltmak, mücadele etmek ve mümkün olan en geniş ölçüde bu kirliliği ortadan kaldırmak için Taraf oldukları Sözleşme hükümleri ve Protokoller uyarınca Akdeniz Bölgesi ve o Bölgedeki deniz çevresini korumak ve geliştirmek amacıyla tek tek veya ortaklaşa tüm uygun önlemleri almayı kabul ederler. Bu Sözleşmenin uygulanması için üzerinde anlaşmaya varılan önlemleri, prosedürleri ve standartları belirleyerek Protokollerin uygulanması ve kabul edilmesinde iş birliği yaparlar (UNEP). "

Barcelona Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın Bölgesel Denizler Programı kapsamında uygulamaya konan ilk örneğidir. Ayrıca 1975'te yine bölgesel düzeyde onaylanmış olan Akdeniz Eylem Planı'nın hukuki temelini oluşturur. Barcelona Sözleşmesi genel olarak bakıldığında, bir şemsiye anlaşma şeklinde hazırlanmış olup, ayrıntıları bu Sözleşmeye ek olarak düzenlenen protokollerle uygulanmaktadır (REC Türkiye).

Sözleşmenin protokolleri dört ana başlık altında toplanmaktadır:

“Akdeniz’in Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunması Protokolü: Sanayileşme ve kentleşmenin arttığı ve buna bağlı mevsimlik kıyasal nüfusun da arttığı ve bundan dolayı insan sağlığına ve deniz çevresine kara kökenli kirlenme tehlikesi olan Akdeniz’i kara kökenli kirlenmelere karşı korumak için imzalanmış protokoldür.

Akdeniz’in Gemilerden ve Uçaklardan Vaki Olan Boşaltma Sonucunda Kirlenmeden Korunmasına Ait Protokol: Akdeniz’de meydana gelen deniz ortamına gemilerden ve uçaklardan atılan artıkların ve diğer zararlı maddelerin dökülmesi neticesinde oluşan kirliliğe karşı Akdeniz’i bu kirlilikten ve zarardan korumak amacıyla imzalanan protokoldür.

Akdeniz’de Özel Koruma Alanlarına İlişkin Protokol: Akdeniz’de bulunan doğal kaynaklarıyla doğal sitlerinin ve bölgede oluşan kültürel mirasın, deniz alanları da dahil olmak üzere özel koruma alanları kurulması amacıyla korunması ve ihtiyaç halinde iyileştirilmesi için imzalanmış bir protokoldür.

Fevkalade Hallerde Akdeniz’in Petrol ve diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Yapılacak Mücadele ve İşbirliğine Ait Protokol: Bu protokol Acil Durum Protokolü olması sebebiyle olası deniz kazası oluşması durumunda ülkeler arasındaki iş birliği ve alınması gereken önlemleri amaçlanmaktadır” (Arat & Türkeş, 2002, s. 17-18).

Barcelona Sözleşmesi çoğu devlete kıyası olan Akdeniz’in kirlenmesini engellemek için imzalanan bir belgedir. Denizlerin kirlenmesi, çevresel tahribatın büyümesi için büyük bir tehdittir. Sadece insan hayatı için değil aynı zamanda denizde yaşayan canlılar için de büyük bir tehlike arz etmektedir. Denizde bulunan canlıların türlerinin yok olmaması için de sözleşmenin ne denli önemli olduğu açıktır. Diğer yandan sadece deniz değil, deniz

çevresinde bulunan kıyıların korunması da çevresel yönetim için oldukça önemlidir. Bu açıdan Özel Çevre Koruma Bölgeleri oluşturulmuştur. Bu oluşturulan Özel Çevre Koruma Bölgeleri kıyı ve deniz alanlarının hem doğal hem de tarihi ve kültürel değerleri açısından tehlike altındadır. Kirlilik ve denizlerde yapılan aşırı avcılık sebebiyle büyük tehdit altında olan bu bölgeler Sözleşme kapsamında koruma altına alınmak istenmektedir. Akdeniz’de oluşabilecek kirliliğin önüne geçmek amacıyla, Sözleşme çevre hukuku açısından oldukça önemlidir.

1.4.2. 1990 Sonrası İmzalanan Çevre Koruma Sözleşmeleri

1.4.2.1. Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi

Kimyasal üretim ve sanayi her geçen gün daha fazla artarak hayatımıza dahil olmaktadır. İnsan hayatını kolaylaştırdığı düşünülen bu üretim doğaya verdiği zararlar pek çok olumsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Tehlikeli atık olarak sayabileceğimiz bu kimyasal üretimlerin devletlerce daha fazla fark edilmesi uluslararası alanda birtakım önlemler almayı gerektirmiştir. Çevresel felaketlere yol açan ve doğanın dengesini bozan bu tehlikeli atıkların önüne geçilmesi bütün canlıların hayatlarına sağlıklı biçimde devam ettirebilmeleri için önemli bir unsurdur.

Ortak bir evrimleşme sürecinden geçen tehlikeli atıklara ve kimyasallara ilişkin uluslararası politikaların gelişimine bakıldığında temel dönüm noktasının 1980’li yıllar olduğu görülmektedir. 1984 yılında meydana gelen ve en büyük kimyasal felaketler arasında değerlendirilen ve yaklaşık 8000 kişinin ölümüyle sonuçlanan Bhopal felaketi, 1986 yılında meydana gelen ve en az 100.000 kişiyi etkilediği tahmin edilen Çernobil faciası, 1989’da meydana gelen ve 11 milyon galon ham petrolün Alaska kıyılarına akarak pek çok hayvan ve bitki türünün yok olmasına sebep olan Exxon-Valdez kazası gibi büyük çapta yaşanan çevre felaketleriyle, kimyasallar, atıklar ve yüksek riskli teknoloji olmak üzere 1980’lerde özellikle sanayi kirliliğine karşı artan bir duyarlılık oluşmuştur (Veral, 2019, s. 2). Kimyasal atıkların verdiği zararlar düşünüldüğünde bazı aksiyonlar alınması gerektiği fikri doğmuştur. Greenpeace gibi sivil toplum kuruluşu başta olmak üzere pek çok kuruluş bu konuda adım atılması gerektiğini savunmuşlardır. Haliyle, uluslararası zeminde bir şeyler yapılması kaçınılmaz olmuştur.

Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınması ve Bertaraf Edilmesinin Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi 1989 yılında İsviçre'nin Basel şehrinde kabul edilmiş ve 1992 yılında yürürlüğe girmiştir. Basel Sözleşmesi, atıkların Taraf ülkeler arasında hareketi gerçekleşmeden önce bir ön bildirim yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Sınır aşan bir hareketin Basel Sözleşmesi'ne göre hukuki şekilde gerçekleşebilmesi için, ihracatçı devlet, ithalatçı devletin taşımaya ilişkin yazılı onayını almak zorundadır. Bu çerçevede, Sözleşme'ye Taraf olan her devlet, tehlikeli veya diğer atıkların ithalini ve ihracını yasaklama hakkına sahiptir. Bugüne kadar Sözleşme'yi imzalayan 53, Sözleşme'ye taraf olan 183 ülke bulunmaktadır (T.C Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı). Konvansiyon, gelişmiş ülkelerde üretilen tehlikeli atıkların gelişigüzel bir şekilde gelişmekte olan ülkelere boşaltılmasına karşı oluşan protestolar sonucunda ortaya çıkan kamuoyu baskısı ile kabul edilmiştir. Konvansiyon, 25. maddesinde yer alan yirminci onay, kabul, resmi teyit, tasdik veya üyelik belgesinin teslim edilmesini takip eden doksanıncı gün olan tam tarihi 5 Mayıs 1992 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Caner & Akıl, 2008, s. 77). Özellikle gelişmiş ülkelerin kendi çıkarları için gelişmekte olan ülkeler üzerinden kazanç elde etmek istemeleri uluslararası alanda ses getirmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu alanda bir tepkinin oluşması kaçınılmaz olarak görülmektedir.

1998-2001 yılları arasında Batı Avrupa'da yaklaşık 2,25 milyar ton ve Doğu Avrupa Aday Ülkelerinde ise 550 milyon ton atık üretilmiştir. Ana atık kaynakları tarım ve ormancılık (toplam atığın kabaca%30'u), inşaat (Batı Avrupa'da toplam atığın%31'i, Doğu Aday Ülkelerinde % 3'ü) ve madencilik ve taş ocakçılığından kaynaklanmaktadır. Bu atıkların %15'i Batı Avrupa'dan, %31'i Aday Ülkelerden çıkmaktadır. Zararlı atık olarak ise Batı Avrupa'nın ürettiği atık oranı azımsanmayacak durumdadır. Finlandiya ve Lüksemburg zararlı atık üretmede diğer Batı Avrupa ülkelerine oranla en fazla üretim yapan ülkelerdir. Örneğin Lüksemburg her 1000 Euro 'lük harcama bazında 10 kg atık üretmektedir. Aksi durumda en az üretim ise, İzlanda'ya aittir. Her 1000 Euro 'lük harcamada İzlanda'nın üretimi 1 kg seyrindedir. (European Commission, 2003, s. 27). AB 27'nin toplam atık üretimine bakıldığında ise, 2008 yılı için toplam bu sayı 2,494 milyar ton ve 2010 yılı için toplam 2,502 milyar tondur (T.C. Bilim, Sanayi Ve Teknoloji Bakanlığı, 2014, s. 18). Diğer taraftan, OECD üyesi olmayan özellikle Çin, Hindistan ve Brezilya gibi ülkelerde hızlı kentleşme ve ekonomik gelişme nedeniyle atık üretim miktarı hızla artmaktadır ve bu durum ülkelerin gelecekte toplam atık üretiminde önemli bir paya sahip olacakları

anlamına gelmektedir. Dolayısıyla nüfusun artması, üretimin de artması anlamına gelmektedir. Bu nedenle, zararlı atık üretimi özellikle Avrupa Devletleri'nde ve OECD üyesi olmayan devletlerde bir önceki yıla nazaran artmaktadır. Her ne kadar geri dönüşüm politikaları düzenlense de zararlı atıkların üretimini azaltmaya etkisi olmamıştır. Bu yüzden her ülkenin mevzuat çerçevesinde Basel Sözleşmesi'nin maddelerine uyması gerekmektedir.

Geri dönüşüm açısından ise, AB ülkeleri arasında en iyi durumda olan ülkeler AB'ye ilk üye olanlar ve Norveç'tir. Özellikle, belediye atıklarının geri dönüşüm oranı açısından hem ağırlık hem de yüzde olarak son 10 yılda önemli ölçüde artırmıştır. Yine de eski ve yeni AB üyeleri arasındaki ayrıma bakıldığında geri dönüşüm istatistikleri bakımından hala önemli ölçüde fark bulunmaktadır. Dolayısıyla, geri dönüşüm oranı genel olarak AB'nin ilk üyelerinde yüksektir. Bu açıdan en yüksek oran (>%50) ve bu oranlarda düşüğe olsa yıllık artış görülen ülkeler (>%0,25) Almanya, Belçika ve Hollanda'da bulunmaktadır (Özellikle beton, asfalt ve kiremit için). 2020 hedefleri doğrultusunda zararlı atıklar açısından en fazla geri dönüşüm yüzdesine sahip olan ülke ise, %98,1 ile Hollanda'dır (Tojo & Fischer, 2011, s. 19).

Bu Sözleşmeyi doğuran en büyük sebeplerden biri tehlikeli atıkların sınır ötesi hareketliliğinin olmasıdır. Başka bir deyişle, devletler arasındaki ticaretin küreselleşmesi, talebin artması ve üretimin fazlalaşması atıkların da ülkeler arasında hareketliliğine sebep olmuştur. Atıkların hem çevre hem de sağlık problemi yarattığı aşikardır. Özellikle uygun şekilde yapılmayan ya da hiç yapılmayan geri dönüşüm işlemleri bu atıkların verdiği zararı kat be kat arttırmaktadır. Bu işlemler düzgün bir şekilde yönetilmedikleri takdirde bertarafı ve bu atıkların işlenmeleri büyük çevre sorunları yaratmaktadır. İmzalanan Basel Sözleşmesi bu zararları azaltmak ve devletlere bu konuda görevler yüklemekle yükümlüdür. Çevre ve sağlık sorunları çıkaran bu atıkların ticaretinin durdurulması her ülkenin sorumluluğundadır.

1.4.2.2. Rio Sözleşmesi (Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi)

Biy çeşitlilik, ekosistem çeşitliliğini temsil eden ve bu ekosisteminin iskeletini oluşturan önemli bir terimdir. Ayrıca içerik olarak bütün dünya için hayati önem taşımaktadır. Çünkü sadece çevrenin çeşitliliği değil aynı zamanda insanların hayatlarını daha rahat

yaşamaları için gereklidir. Ekonomik ve sosyal neticeleri olan bu biyoçeşitliliğin devamı azımsanmayacak kadar çoktur. Örneğin, biyoçeşitlilik, insanların temel ihtiyaçları karşılamaları için oldukça büyük bir rol oynamaktadır. Ama en büyük önemi hiç şüphesiz tarım ürünleri ve hayvan ile bitki türlerinin çeşitliliğinin korunmasıdır. O yüzden bütün dünya için önem arz eden bu konu üzerinde bir fikir birliği sağlanması gerekmektedir. Nitekim, 1992 yılında adımlar atılmaya başlanmıştır.

196 üyenin taraf olduğu Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde 1992 yılında gerçekleştirilen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde devletlerin talebiyle BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi kabul edilmiş ve 1993 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme, özellikle biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda kullanımı ile genetik kaynakların kullanımından oluşacak faydanın kişiler ve devletler arasında adil şekilde paylaşımı konularında hazırlanacak ulusal stratejilerin belirlenmesini, eylem planları ve programların geliştirilmesini öngörmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011). 1992 yılında Rio Konferansı'nda imzaya açılan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin (BÇS) gelişim süreci incelendiğinde, ilk olarak Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (IUCN), Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve diğer hükümet-dışı (non-government) örgütlerin çalışmaları göze çarpmaktadır. 1980'de IUCN, UNEP ve World Wildlife Fund (WWF) iş birliğiyle başlatılan Dünya Koruma Stratejisi ile kavramsal olarak 'koruma, kaynaklara erişim ve sürdürülebilir kullanımla ilgili teknik, hukuki, ekonomik ve finansal konular gündeme alınmıştır (Topçu, 2012, s. 60). 1988 yılına gelindiğinde ise, UNEP Yürütme Konseyi'nin katkısıyla 25 ülkeden gelen biyoçeşitlilik uzmanlarının katıldığı toplantıda öncelikle mevcut sözleşmelerin tümünün olabileceği biyoçeşitliliğin tam olarak kapsamadığı ve bu yüzden uluslararası düzeyde bir biyoçeşitlilik sözleşmesinin hazırlanması konusunda fikir birliğine varılmıştır. İlk görüşmeler 1988 yılının sonlarında gerçekleşirken, diğerleri 1990 yılının başından Mayıs 1992'ye kadar sürmüştür (Koester, 1997; akt. Topçu, 2012). 1992'da görüşmelerin tamamlanmasıyla resmi olarak Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi kabul edilmiştir.

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi doğada bulunan türler için (biyoçeşitlilik) koruma sağlanması için uluslararası alanda kapsamlı bir anlaşma olarak imzalanmıştır. Özellikle gitgide artan biyoçeşitliliğin azalması ve bunun en önemli sebebinin insan kaynaklı olması önlem almayı hızlandırmıştır. Tabii ki nüfusun artması, enerji kaynaklarının

tüketiminin fazlalaşması ve bundan dolayı biyolojik kaynaklara daha fazla ulaşılmak istenmesi bunun en büyük nedenlerindedir.

Daha önce imzalanan çevre ile alakalı sözleşmeler ve biyoçeşitlilikle ilgili anlaşmalar olmasına rağmen, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin diğerlerinden ayıran birkaç noktası bulunmaktadır. CITIES ve Ramsar Sözleşmelerine bakıldığında bu iki sözleşme de biyoçeşitliliğin korunması için imzalanan sözleşmelerdir. Ancak, CITIES yabani hayvanların çeşitliliğini belirli faaliyetler çerçevesinde korumak için, Ramsar Sözleşmesi ise belirli doğal ortamlar çerçevesinde sulak alanlarda bulunan türleri korumak açısından imzalanmış iki çevre ve biyoçeşitlilik anlaşmasıdır. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi- Rio Sözleşmesi ise, tek bir tür üzerinden ya da belirli kısıtlamalarla sınırlandırılan bir sözleşme değildir. Aksine bütün türleri kapsayan uluslararası bir anlaşmadır. Bu yüzden diğer anlaşmalara nazaran daha kapsamlı ve yaptırımları olan bir anlaşma olarak nitelendirilebilir. Ayrıca giderek artan iklim değişikliği sorununa da değinmektedir. Zira diğer anlaşmalar imzalandığında, iklim değişikliği bu denli büyük bir sorun olarak ele alınmamaktaydı. Daha çok çevresel sorunlara değinmekte ve bunun üstesinden gelmeye çalışmaktaydılar. Rio Sözleşmesi iklim değişikliğinin de yeryüzünde bulunan türlerin azalmasında etkili olduğunu vurgulamaktadır. 42 maddelik bu sözleşme biyoçeşitliliğin korunması için çıkarılırken, aynı yıl aynı başlıkta (Rio Sözleşmesi) iklim değişikliğinin etkileri ve bu etkileri azaltmaya yönelik benzer bir sözleşme ve ormancılık prensiplerini oluşturan başka bir sözleşme daha imzalanmıştır. 1994 yılında ise yine Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ekseninde başka bir çevre sorunu olan çölleşme üzerine bir sözleşme imzalanmıştır. Dolayısıyla bu konudan şu çıkarım yapılabilir: 1992 Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi uluslararası çevre hukukunda o denli bir etki yaratmıştır ki onu takip eden sözleşmeler, bu sözleşme temelinde oluşturulmaktadır. İmzalanan bu üç sözleşme de Rio Sözleşmesi başlığı altında geçmekte (BM İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi, Ormancılık Prensipleri ve BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi) ve biyoçeşitlilik sözleşmesinin diğer kolları olarak belirtilmektedir.

“Bu Sözleşmenin, ilgili hükümleri uyarınca takip edilecek amaçları, biyolojik çeşitliliğin korunması; bu çeşitliliğinin unsurlarının sürdürülebilir kullanımı, genetik kaynaklar ve teknoloji üzerinde sahip olunan bütün hakları dikkate almak kaydıyla, bu kaynaklara gereğince erişimin ve ilgili teknolojilerin gereğince transferinin sağlanması ve uygun finansmanın tedariki de dahil olmak üzere, genetik kaynakların kullanımından doğan yararların adil ve

hakkaniyete uygun paylaşımıdır.” (1992 Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi-Madde 1) (TBMM, 1996)

Sözleşmenin imzalanma sürecinde en dikkat çeken durum sözleşmenin ABD tarafından imzalanmamış olmasıdır. Gelişmiş ülkelerin tepkisini çeken bu tutumun karşısında ABD’in gerekçesi, bu sözleşmenin sadece biyoçeşitlilik değil aynı zamanda biyoteknoloji konusunu da kapsamamasıdır. Sanayileşmiş bir ülke olan ABD bu sözleşmeyi kendi çıkarlarına ters bulmuştur. Sözleşme gelişmiş ülke- gelişmemiş ülke olarak ayırım yapmadan bütün devletlerin bütün kurallara uymasını istemektedir. O yüzden global çevre konusunda devletler arasında ortaklık ruhu yaratılmaya çalışılmaktadır (Alada, Gürpınar, & Budak, 1993, s. 97).

2019 IPBES (The Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services) raporuna göre Dünya üzerinde toplam 8 milyon tür çeşitliliği bulunmaktadır. Bunların yaklaşık 1 milyonu tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalmakta, %40’ından fazlası ise nesli tükenmekte olan amfibi sayısı olarak belirtilmiştir. Bu sayının %30’unda görülen tür azalması ise, habitat kaybı ve bu kayıp sonucunda küresel karasal habitat bütünlüğündeki azalma oranı olarak kayda geçmiştir. Aynı raporda, %105 oranında 1970 sonrası eşit dağılımın olmadığı küresel insan nüfusunun artması (3.7’den 7.6 milyar’a) ve 3 mm’den fazla küresel deniz seviyesi artışı (son 20 yıllık veri) da verilmiştir (IPBES, 2020). Dolayısıyla nüfusun artması, gerçek anlamda, biyolojik çeşitliliğin azalmasını ve çevre sorunlarının artmasını tetiklemektedir. Önlem olarak imzalanan Rio Sözleşmesi buna bir çözüm oluşturabilir. Ancak bütün devletlerin ortak katılımı ve kurallara uyulması şartıyla bu çözüm elde edilebilir.

1.4.2.3. Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Vermede Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi (Aarhus Sözleşmesi)

Çevre hakkının üçüncü kuşak haklar sınıfında sayılması, bu hakkı diğer insan haklarından ayıran bir özelliğini ortaya koymaktadır. Çevre hakkında hem hakkın sahibi hem de bu hakkı iddia eden sorumlular aynı kişiler olarak belirtilmektedir. Kişilere hem bu hakkı tanır hem de bu hak üzerinden sorumluluk bağlamaktadır. İmzalanan pek çok sözleşme göstermektedir ki çevreyi korumak ve bu hakkı sahiplerine vermek uluslararası alanda oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra halka bu konuda bilgi vermek ve bu bilgilere

erişmeleri sağlamak da sözleşmelerce desteklenmektedir. Bu sebeple, 1998 yılında bu hakları korumak için bir çevre sözleşmesi imzalanmıştır.

25 Haziran 1998 yılında Danimarka'nın Aarhus kentinde 'Avrupa için Çevre' sürecindeki Dördüncü Bakanlar Konferansında Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Vermede Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru'ya (Aarhus Sözleşmesi) ilişkin UNECE (The United Nations Economic Commission for Europe) sözleşme imzalanmıştır. Sözleşmenin konusu, insanlar ve hükümetler arasındaki ilişkinin çevre boyutunda ne olduğu hakkındadır. Sözleşme yalnızca bir çevre anlaşması değil, aynı zamanda hükümetin hesap verebilirliği, şeffaflığı ve yanıt verebilirliği ile ilgili bir Sözleşmedir. Bilgiye erişim, halkın katılımı ve adalete erişim ile ilgili kamu haklarının ne olduğunu açıklar ve taraflara ve kamu otoritelerine yükümlülükler getirir. Ayrıca, Aarhus Sözleşmesi, uluslararası anlaşmaların müzakerelerine ve uygulanmasına ilişkin halkın katılımı için yeni bir süreç başlatmaktadır. Aarhus Sözleşmesi:

- ” Çevre hakları ile insan hakları arasında bağlantı kurar
- Gelecek nesillere bir yükümlülük borçlu olduğumuzu kabul eder
- Sürdürülebilir kalkınmanın ancak tüm paydaşların katılımıyla sağlanabileceğini tesis eder.
- Devlet hesap verebilirliği ile çevre korumayı birbirine bağlar
- Demokratik bir bağlamda halk ve kamu yetkilileri arasındaki etkileşimlere odaklanır” (UNECE, 2011).

Aarhus sözleşmesi özellikle sadece şimdiki kuşaklar için ayrıca gelecek kuşaklar için de sağlıklı ve iyi bir çevrede yaşama haklarının olduğunu belirtir. Ayrıca bu çevrenin korunmasına katkıda bulunmak gayesiyle çevresel konularda bilgi ve belge edinme, karar vermede halkın katılımı ve yargıya erişim konularını ele alan ilk uluslararası sözleşmedir (Erdoğan M. , 2016, s. 1813). Bundan dolayı Birleşmiş Milletler çatısı altında önemli görevlerde bulunan kişiler, bu sözleşme için mühim beyanlarda bulunmuşlardır. Dönemin BM Eski genel sekreteri Kofi Annan sözleşmeyi, “Birleşmiş Milletler himayesi altında yürütülen çevre demokrasisindeki en iddialı girişimdir. Kabulü, küresel ölçekte uluslararası hukuk açısından önemli bir adımdır.” olarak tanımlamaktadır. Ayrıca dönemin BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Başkanı Mary Robinson sözleşme için “Yalnızca çevrenin korunması açısından değil, aynı zamanda insan haklarının geliştirilmesi ve korunması açısından da dikkate değer bir başarıdır. Sözleşme,

demokrasinin temel sorunlarına ve insanların koruma haklarına değinmektedir. Bu açıdan gerçekten bir öncü bir anlaşmadır” sözlerini kullanmaktadır (UNECE, 2001, s. 1).

Toplam 22 maddeden oluşan Sözleşme, ikinci maddesince gereği çevresel bilginin ne anlama geldiğini açıklamaktadır. “Hava, atmosfer, su, toprak, kara, peyzaj ve doğal alanlar, biyolojik çeşitlilik ve bileşenleri gibi çevre elemanlarının ve bunlara dahil olarak genetiği değiştirilmiş organizmaların durumu ve bunların aralarındaki etkileşimleri; Enerji, gürültü, radyasyon gibi faktörler, idari önlemleri de kapsayan çevresel anlaşmalar, politikalar, mevzuat, planlar ve programlar... tüm bilgiler anlamındadır.” (Türkiye Barolar Birliği, 2014, s. 409). Aarhus Sözleşmesi’nin en göze çarpan detaylarından biri, 4. maddede yer alan çevresel bilgiye erişim konusudur. Bu kapsamda Sözleşme’nin 1. Fıkrası, sözleşmeye dahil olan taraflarını, resmi makamların 4. maddenin diğer fıkralarında yer alan hükümleri de dikkate alarak istendiği zaman çevresel bilgileri herhangi bir menfaat şartı aramadan bireylerin kullanımına sunmasını sağlamakla sorumlu tutmuştur. Ayrıca 4. maddenin 2. fıkrasında, çevresel bilgilerin olabildiğince erken bir zamanda verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Fakat en geç bilgi talebinden itibaren 1 ay içinde verilmesi şartı olduğu ifade edilmiştir. İlgili bilgilerin kapsam ve karmaşık yapısından dolayı bu sürenin 2 aya kadar uzatılmasını haklı kılabilir, ancak bu tür bir durumda talepte bulunan kişinin süre uzatım sebepleri hakkında bilgilendirilmesi gerekir. Dolayısıyla Aarhus Sözleşmesi’nin 4. maddesi, kişilere talepte bulunulan bilgi konusunda bir menfaati bulunup bulunmadığına bakılmaksızın çevresel bilgilere tümüyle erişilmesi için bir hak tanımaktadır (Güneş A. M., 2010, s. 306).

Aarhus Sözleşmesi’nin imzalanması “devletlerüstü” düzenlemelere de tabii olmaktadır. Bunlardan en göze çarpanı ise, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS) de çevreye bilgi erişimi sağlamasıdır. AİHS’de çevreye bilgi erişimi konusunda net olarak herhangi bir ibare olmasa da içeriği açısından dolaylı olarak bilgi erişimi söz konusudur. Sözleşme’nin 2. Maddesi yaşama hakkı, 6. Maddesi adil yargılanma hakkı, 8. Maddesi özel hayata, aile hayatına ve konuta saygı hakkı ve 10. Maddesi ifade özgürlüğü haklarını kapsadığından dolayı çevreye bilgi erişimi de sağlamaktadır.

Örneğin, 17 Kasım 2015’te AİHS gereğince Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde sonuçlanan bir davada temel haklardan olan yaşama hakkı ihlal edilerek çevreye bilgi erişimi sağlanmıştır. Mevcut dava, Türkiye’de en ölümcül depremlerden biri olarak kabul

edilen ve 17.480 kişinin ölümüne sebep veren 17 Ağustos 1999 tarihinde, sismik aktivite haritasında bulunan “büyük risk bölgesi” olarak gösterilen bir bölgede bulunan bir kasabada (Çınarcık) gerçekleşen deprem nedeniyle yıkılan binaların altında kalarak ölmelerini konu almaktadır. Bahsi geçen davanın sonucuna göre ise, Türk yetkili makamlarının, özellikle ölümlere sebebiyet veren binaların yıkılmasından dolayı sorumlulukları ve koşulları tespit ederken gereğince hızlı hareket etmediğine karar vermiştir. Dolayısıyla Sözleşme’nin 2. Maddesinin (yaşama hakkı) usul bakımından ihlal edildiğine dair sonuca varılmıştır (T.C. Adalet Bakanlığı, 2015).

Aarhus Sözleşmesi, çevre hakkında bilgiye erişmek için düzenlenen en büyük ve kapsamlı anlaşmadır. Sözleşmede bulunan 22 madde incelendiğinde görülmektedir ki asıl amaç çevre hakkının etkinlik alanı genişletmektir. İsteyen kişinin, istediği çevreyle alakalı bilgiyi elde edebilmesi ve çevreyle ilgili kararlar alınırken tüm ilgililerin katılımı (karar verme süreci boyunca herhangi bir sorunla karşı karşıya kalanlar ve maruz kalmaları olası olanlar veya konuya ilgi gösteren halk) da amaçlanmaktadır. Şayet bilgiye erişmek için herhangi bir engel olursa, yeterli cevap alınmazsa ya da erişim talebi reddedilirse bu süreçte erişim talebi eden kişilerce mahkemeye başvurulabilir. Bu da göstermektedir ki erişim hakkı ihlali olsa bile bir şekilde hukuken çözümlenebilmesi için yollar açıktır. Ayrıca herkesin bilgi almaya erişebilmesi kişiler arasında eşitlik ilkesinin uygulandığının da kanıtıdır. Çevreyle ilgili bilgiye erişim sağlama ve bu sürece katılma noktasında kamu kuruluşları ve bireyler dışında sivil toplum kuruluşlarının da dahil edilmesi sözleşmenin en önemli artılarından biridir.

1.5. ÇEVRE HAKKININ İHLAL EDİLMESİ: KAPİTALİST SİSTEM GERÇEĞİ

Çevre hakkı her insanın yararlanması için oluşan bir haktır. 3. kuşak haklardan olan bu hak toplumun ve Dünya’nın ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmekte ve buna göre uygulamalar hayata geçmektedir. Bu uygulamalar tam zamanında yapılmazsa ya da yanlış politikalar ile üretilirse çevre hakkı ihlallerinin yaşanması da söz konusu olmaktadır.

Bütün canlıların ortak varlığı olan Dünya’nın hemen hemen her yerinde bir şekilde çevre hakkı ihlalleri meydana gelmektedir. Bunun en büyük nedenlerinden biri ise kapitalist

sistemin oluşturduğu atmosferdir. Marksist yaklaşım olarak isimlendirilen bu yaklaşım ekolojik sorunların politik ve ekonomik kısmını oluşturmaktadır. Bu yaklaşımın benimsenmesi ile ekolojik sorunların nasıl ve neden şekillendiği de net bir şekilde görülmektedir.

Joel Kovel'un görüşü kapitalizmi, anlamlı hayatın benliğinin maksimize açıdan gelişen yaşam olarak açıklamaktadır. Diğer bir deyişle, 'ben' öznesi daha fazlaya sahip olacaktır ve bundan dolayı daha fazlayı isteyecek ve bunu başaracaktır. Çünkü iyi yaşamın tanımı tam olarak budur. Anlamlı yaşam denilen olgu ise, bireyin maksimum karı elde ettiği ve en büyük başarıyı elde ettiği hayat olarak betimlenmektedir. 'Benlik Maksimizasyonu' ilkesi kapitalist toplumlar açısından kişisel ideoloji olarak görülmektedir. Bu benmerkezci yaklaşım, ekosistem karşısında da geçerliliğini korumaktadır. Doğaya karşı egosal tutumların yükselmesi kapitalizmin doğasında da bulunmaktadır. Örneğin çevreye duyarlı olan ve çevreyi koruyan kaynak tüketimleri kapitalist sisteme ters düşmektedir. Gereksiz enerjiyi azaltmayı ön planda tutan her program veya uygulama, kapitalizmin 'kanı-canı' olarak nitelendirilen karı da düşürecektir. Neticede elde bulunan sermaye büyümek veya ölmek zorundadır. Bu da dünyanın yaşamını yok ettirilmesi veya sonlandırılması anlamına gelmektedir (Bıçkıcı, 2001, s. 36). Ayrıca sürdürülebilir bir çevre anlayışı da çevresel sorunları azaltmak için uygulanan bir anlayıştır. Ancak bu anlayış kapitalist sistemde verimli çalışmamaktadır. Yaklaşık yarım yüzyıldır oluşan kapitalizmin evrimleşme yolculuğu sürdürülebilir kalkınma açısından iyimser düşünmeye fazla ihtimal vermemektedir (Minibaş, 2012, s. 6). Eğer insanlar yaşanabilir bir çevrede yaşamak ve hayatlarının devam etmelerini istiyorlarsa şu anki iktisadi, kültürel ve siyasal yapıyı çevreyle uyumlu bir şekilde birleştirmeli ve sürdürülebilirlik anlayışının ilerlemesi ile ekonomi merkezli bir yaklaşımdan tercihen çevre merkezli bir yaklaşıma geçmelidirler. Dolayısıyla doğanın korunması öncelikli bir duruma gelecektir (Kılıç, 2006, s. 99).

Çevresel sorunların oluşmasındaki ana neden liberalizmin de temelini oluşturan "özel mülkiyet, serbest piyasa sistemi ve kar maksimizasyonu" gibi durumların açığa çıkmasıdır. Bu nedenleri, özellikle Marksist düşünürler sıklıkla vurgulayarak ekolojik sorunların temelinde liberal sistemin olduğunu göstermek istemişlerdir. Çünkü Marksist yaklaşım, ekolojik sorunların yaşanmaması veya bu sorunların çözülmesi için doğal kaynakların kesinlikle özel mülkiyetin konusu olmaktan çıkarılması gerektiğini

savunmaktadır. Buna karşılık Liberaller ekolojik sorunların çözülmesi için liberalleşmenin daha fazla artırılması savunmaktadırlar. Bu savunma ise, ‘serbest piyasa çevreciliği’ olarak tanımlanmaktadır (Bıçkı, 2001, s. 34). Genel olarak bakıldığı zaman kapitalist sistemde çarkların dönmesi son derece önemlidir. Bu çarkların dönmesi “daha fazla” anlayışı ile orantılı olarak ilerlemektedir. Dolayısıyla insanların doymak bilmeyen başarı ve kazanma istekleri, çevresel felaketleri de beraberinde getirmektedir. Sürdürülebilir bir uygulama olmadan daha fazla fabrika kurulması, mülkler için arazilerin talan edilmesi, ormansızlaştırmanın giderek yaygınlaşması ve bunlardan dolayı sera gazı salınımlarının indirilmesi için yapılması gereken politikaların askıya alınması buna verilebilecek örneklerin başında gelmektedir.

Bu eylemler zengini daha zengin hale getirirken, halkı çevresel sorunlarla mücadele etmek zorunda bırakmaktadır. Ancak fark edilmeyen bir gerçek bulunmaktadır. Doğa eğer kendini yenileyemeyecek bir noktaya gelirse, kişiler arası üstünlük söz konusu olmayacaktır. Bireylerin eğitim durumuna, maddi imkanlarına ya da statülerine bakılmaksızın herkesin yaşamının son bulması kaçınılmazdır. Geri dönülemeyecek bir yola girildiği takdirde alınacak önlemlerin de bir önemi kalmayacaktır. Çevre hakkı kapsamında insan hakları ihlali olarak adlandırılan bu eylemlere son vermek için uygulamaların ve yaklaşımların gözden geçirilmesi şarttır. Yaşama hakkı ve sağlıklı çevrede hayatı sürdürme ihlali söz konusu olan bu eylemler bütün canlılar için geçerlidir ve küçümsenmeyecek kadar öncelikli bir sorundur.

1.6. TÜRKİYE’NİN ÇEVRE HAKKI PERSPEKTİFİ ÜZERİNDEKİ UYGULAMALARI

Türkiye Cumhuriyeti çevreyle ilgili ilk düzenlemeyi Medeni Kanun çerçevesinde uygulamaya koymuştur. 1926 yılında yürürlüğe giren çevre hakkı kanunu ile sonraki yıllarda adımlar atılarak genişletilmiştir. Türk Medeni Kanunu’nun 661. Maddesi gereğince belirtilen düzenlemede “mülkiyet hakkının kullanılmasında, mülk sahibinin, komşusuna ve çevresine zarar verecek davranışlardan kaçınmasını zorunlu” kılmaktadır (Akdur, 2005, s. 183). 1961 Anayasası çerçevesinde ise, çevre hakkıyla alakalı doğrudan bir hüküm bulunmamaktadır. Yine de bazı yorumcular, çevre hakkının “devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı açısından iyi yaşayabilmesini sağlamakla sorumludur (md. 49/1)”

ibaresinde bulunduğunu belirtmektedirler. Dolayısıyla 1961 Anayasası kapsamında çevre hakkı, ancak ve ancak sağlık hakkı üzerinde yorumlanabilecek bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır (Gemalmaz, 1987, s. 249).

Hemen hemen tüm Dünya’da dikkat çeken bir konu haline gelen çevre hakkı ve çevre sorunlarının Türkiye’yi etkilemesi de aynı zamanda meydana gelmiştir. 1970’li yıllarda çevre sorunlarının önüne geçilmesi için fikirler ortaya atılmaya başlanmasıyla, çoğu devletin bu engellemeler için anayasalarında veya kanunlarında değişikliğe gidilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın bazı bölümleri de bu konuda düzenlemelere tabii tutulmuştur. 1982 Anayasası çerçevesinde çevre hakkı, “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlıklı üçüncü bölümünde düzenlenerek “Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması” başlıklı 56. maddede hem çevre hakkına hem de sağlık hizmetlerine ilişkin hükmünde yer almaktadır. Maddenin ilk iki fıkrası çevre hakkıyla doğrudan ilgiliyken; madde başlığında önce sağlık hizmetlerine, ardından çevrenin korunmasına yer verilmesi bu kanunun başlık ile madde metni arasında bulunan sistematüğinde bir uyumsuzluk olarak görülmektedir. 1982 Anayasası’nda çevre hakkı, kendisine özgü bir maddeyle düzenlenmemiş ve dolayısıyla bu durumun nedeninin, Anayasa koyucunun çevre hakkına atfettiği önemin bir göstergesi olduğu göze çarpmaktadır. Ancak bu durumun düzenlenmesi gerekliliği de bulunmaktadır (Semiz, 2014, s. 10). 1961 Anayasası’nda olduğu gibi, 1982 Anayasası da çevre hakkının bir kısmı sağlık hizmetleri çerçevesinde bakmıştır. Fakat 56. Maddenin doğrudan çevre hakkına atıfta bulunması, 1961 Anayasası’ndan daha kapsayıcı ve doğru bir tanımda olduğunun da açık bir göstergesidir.

56. madde kapsamında çevre hakkına hizmet eden başka düzenlemeleri de bulunmaktadır. Ailenin korunmasını düzenleyen 41.madde, kıyılardan yararlanmayı düzenleyen 43.madde, toprak mülkiyetini düzenleyen 44.madde, tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunmasını düzenleyen 45.madde, konut hakkını düzenleyen 57.madde, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını düzenleyen 63.madde ve ormanların ve orman köylülerinin korunmasını düzenleyen 169.madde, bu kapsamda çevre hakkını içine alan düzenlemeler arsındadır (Akdur, 2005: 185). 1983 yılında ise, Çevre Kanunu oluşturulmuş ve bu kanun çerçevesinde çevreyle alakalı kısımlar açıklanmıştır. 2872 sayılı kanuna göre, “Bu kanunun amacı, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri

doğrultusunda korunmasını sağlamaktır.” ibaresi bulunmaktadır. Sürdürülebilir çevre kavramının da kullanıldığı bu kanunun diğer uygulama ve düzenlemelere göre daha kapsamlı olduğu açıktır. Çünkü sürdürülebilir çevre demek, sadece mevcut zaman aralığı ya da kuşakları kapsayacak şekilde değil, aynı zamanda kendisinden sonra gelecek bütün canlıların hayatlarını kapsayacak şekilde düzenleme yapıldığı anlamına gelmektedir. Sağlıklı çevre anlayışı, gelecek kuşaklar dahil herkes için bir hak olarak tanımlanmaktadır.

Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti çevre hukuku kapsamında imzalanan uluslararası çevre sözleşmelerine de taraftır. CİTES, Ramsar Sözleşmesi, Barselona Sözleşmesi, Stockholm Sözleşmesi ve Madrid Protokolü gibi pek çok anlaşmayı imzalamış ve uygulamaya koymuştur. Ayrıca atık yönetimi, hava kalitesinin kontrolü ve çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) yönetimi gibi alanlarda da çevre hakkı kapsamında çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaların hepsi Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na yürütülmektedir. Atık yönetimi kapsamında, belediye nüfusunun %98,8’ine atık toplama hizmeti verildi. Ayrıca Sağlık kuruluşlarında 89 bin ton tıbbi atık elde edilerek 2018 yılında toplam 89 bin ton tıbbi atık toplandı. Toplanan tıbbi atığın, %92,3’ü sterilize edilerek depolama alanlarına ve %7,7’si yakma tesislerine gönderilerek bertaraf edildi (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020). Hava kalitesinin kontrolü için çıkarılan yönetmelikte “her türlü faaliyet sonucu atmosfere yayılan is, duman, toz, gaz, buhar ve aerosol halindeki emisyonları kontrol altına almak; insanı ve çevresini hava alıcı ortamındaki kirlenmelerden doğacak tehlikelerden korumak; hava kirlenmeleri sebebiyle çevrede ortaya çıkan umuma ve komşuluk münasebetlerine önemli zararlar veren olumsuz etkileri gidermek ve bu etkilerin ortaya çıkmamasını sağlamak” hükmü yer almaktadır (Resmi Gazete, 1986). Bu kapsamda, kükürt dioksit ve partikül madde başta olmak üzere birçok kirleticinin izlendiği belirtilmiş, 2005 yılında ise, kurulumuna başladığı hava kalitesi ölçüm istasyonlarının sayısını 195 adete çıkarılmış olduğu kayıtlara geçmiştir. Ayrıca Ulusal Hava Kalitesi İzleme Ağı kurulup 8 ayrı bölgede Bölgesel Hava Kalitesini Kontrol Merkezleri oluşturmuştur (Şengün, 2015, s. 120). ÇED yönetmeliğine göre, “kamu yönetimlerince gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu veya olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının

izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmalar bütünü” olarak belirtilmiştir (Resmi Gazete, 2014). Bu yönetmelik çerçevesinde, herhangi bir projenin uygulamaya konması için çevreye verecek tahribatın ne ölçüde olduğuna bakılmaktadır. Çevreyi korumaya yönelik çıkarılan bu yönetmelik çevre hakkının ihlalinin engellenmesi için uygulanmaktadır.

Çevre sorunlarının giderek arttığı dönemde her bireyin ve her devletin bu sorunları engellemek için sorumlulukları bulunmaktadır. Özellikle devletler açısından, bu problemleri en aza indirmek için etkili çözümler bulması beklenmektedir. Dolayısıyla, devletler buna çözüm bulmak için uluslararası alanda ya da kendi hukuki çerçeveleri kapsamında çalışmalar yürütmektedirler. Çevre hakkı kapsamında, hem Dünya'nın yaşanabilir bir yer olması için hem de her canlının sağlıklı bir çevrede hayatlarını sürdürebilmeleri için yapılan bu çalışmalara Türkiye de katılmaktadır. Anayasalarında yapılan düzenlemeler, taraf olunan anlaşmalar ve ülke içinde yaptığı çalışmalarla bu konuda yaşanabilir bir çevre bırakmaya çalışmaktadır. Her ne kadar eksiklikler ve yanlışlar olsa da telafi edilmesi imkânsız şeyler değildir. O yüzden çevre hakkı çerçevesinde yapılan her uygulama gereklidir ve halen de ihtiyaç dahilinde ve değişen Dünya koşullarında yapılması şarttır.

2. BÖLÜM

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

2.1. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ NEDİR?

İklim değışikliğinin zararları konusunda pek çok Şey söylemek mümkündür. Bunun hakkında yazılan makaleler, imzalanan uluslararası sözleşmeler ve gerçekleştirilen konferanslar mevcuttur. Fakat, iklim değışikliğinin içeriğinden ve zararlarından bahsetmeden önce kelime tahlili yapmak, bu konu hakkında bilgi vermeyi daha da kolaylaştıracaktır. Zira bahsedilen bu problemin etimolojik olarak ne gibi bir değışikliğe uğrayıp bir sorun haline geldiğini görmek akademik açıdan açıklamayı daha doğru kılmaktadır.

Türk Dil Kurumu'na göre iklim, “yeryüzünün herhangi bir yerinde hava olaylarına bağlı olarak gerçekleşen etkilerin uzun yılların ortalamasına dayanan durumu” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2020). İklim, belirli bir bölgedeki daha uzun bir süre boyunca ölçülen ortalama havadır. İklimin tanımını yapılırken, farklı mevsimlerde ortalama sıcaklık, yağış miktarı ve güneş ışığı ile ilgili bilgilerinin de içerilmesi gerekmektedir (Climateuropa, 2019). Başka bir tanım ile iklim “eğiklik” anlamına gelen, Latince “klimatis”, Yunanca ise “klima” olarak bilinen bir kelimedir ve “belirli bir dönem içerisinde ve istatistikî veriler ışığında ortalama hava durumu” olarak ifade edilmektedir (İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, 2013, s. 21).

İklimin olağandışı Şeklide farklılaşması ve bu farklılaşma sonucunda çevreye zarar vermesiyle beraber iklim değışikliği problemi gün yüzüne çıkmıştır. Ortalama sıcaklığın artması ya da soğuması sonucunda ortaya çıkan bu farklılık, bütün canlılar için büyük bir tehlikeyi açığa çıkarmıştır. Dolayısıyla üzerinde yapılan bilimsel çalışmalar artmış, insanlar arasında büyük bir farkındalık oluşmuştur. Akademide de ismini sıklıkla duyduğumuz ve çalışmalarda yer alan bir konu haline gelen iklim değışikliğinin nedenlerini ve bunu engellemek için neler yapılması gerektiği hakkında yazılar gittikçe artmaktadır.

İklim değışikliği, en basit tanımıyla “iklimin ortalama durumunda ya da onun değışkenliğinde onlarca ya da daha uzun yıllar boyunca süren istatistiksel olarak anlamlı değışimler” şeklinde açıklanabilmektedir (Türkeş, Küresel İklim Değışikliği Nedir? Temel Kavramlar, Nedenleri, Gözlenen Ve Öngörülen Değışiklikler, 2008, s. 27). Ayrıca iklim değışikliği, uzun bir süre sonunda (on yıl veya daha uzun bir süre) iklim süreçlerinde sıklık ve yoğunluk değışimine neden olan iklim elemanlarındaki fark edilebilir değer değışimi olarak tanımlanmaktadır. Bu değışimin ana sebepleri arasında doğal (dünya yörüngesinin değışimi, volkanlar, güneşin şiddeti vb) ve insan kaynaklı (sera gazları, ormansızlaşma, şehirleşme vb) faktörler sayılabilmektedir (Çiçek, 2016, s. 118). Çakmak, iklim değışikliğinin tanımını yaparken BM, İklim Değışikliği Çerçeve Sözleşmesi’ndeki iklim değışikliği kavramına değinmiştir: “Karşılaştırılabilir bir zaman diliminde gözlenen doğal iklim değışiklikleri ile doğrudan ya da dolaylı olarak küresel atmosferin doğal yapısını bozan insan etkinlikleri sonucunda iklimde oluşan değışiklikler bütünüdür.” Tanımda da görüldüğü gibi, iklim değışikliğine doğanın kendi işleyişinin sonucu ile insanların yaptığı faaliyetlerin neden olduğu görülmektedir (Çakmak H. , 2010, s. 98). İklim değışikliği sadece yükselen hava değerleriyle bu ismi almaz, aynı zamanda farklılaşan herhangi bir hava olayı ile de iklim değışikliği meydana gelebilir. Tahminin üzerinde olan şiddetli hava olayları, fazla soğuma, yükselen deniz seviyeleri, beklenmedik doğal afetler gibi doğa olayları iklim değışikliğinin göstergesidir. Doğal yaşamı her türlü canlı açısından etkileyen bu değışiklik büyük yıkımlara neden olmaktadır.

Diğer yandan iklim değışikliğinden ziyade son zamanlarda “iklim krizi” söz öbeği de kullanılmaktadır. Bunun nedeni ise, yaklaşan bu durumun ne derece tehlikeli olduğunu gözler önüne serilmesinin istenmesidir. Acil önlem alınması gereken bu sorunun vahametinin vurgulanması dikkat çekmektedir. Özellikle fonetik açıdan sanki hiçbir tedbir gerekmiyormuş gibi görünen iklim değışikliği tabiri, yerini iklim krizi tabirine bırakmıştır. Her ne kadar iklim değışikliği tabiri de çok kullanılsa da kıyaslandığı zaman yaklaşan tehlikenin farkındalığı için son yıllarda bu tabiri diğerine göre daha çok görmekteyiz.

İklim değışikliği tarihçe olarak 1800’lere kadar dayanmaktadır. Burada da görüldüğü gibi çok eski bir tarihçesi bulunmayan bu olgu, kısa sürede herkesi ilgilendirecek bir sorun haline gelmiştir. Sera gazlarının salınımı sonucu oluşan bu sorun 1827 yılında dile

getirilmiştir. Fizikçi Jean-Baptiste Fourier 1827’de açıklamış, 1873 yılında ise İsveçli kimyager Svante Arrhenius karbondioksit gazının atmosfere yayılımının sera gazını yükselttiğini belirtmiştir (Çakmak, 2010: 97). Özellikle Sanayi Devrimi ile başlayan bu süreç atmosfere salınan sera gazlarının etkisinin gün geçtikçe fazlaşmasıyla küresel çapta kendini göstermiştir. 18. Yüzyılda İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi bütün toplumları etkilemiş ve gerek teknoloji gerekse enerji anlayışı itibariyle farklı bir algı oluşturmuştur. Enerji kaynaklarının doğada bulunduğu halde kullanılmaması, bu kaynakların işletilip endüstri alanlarında kullanılmasıyla verimlilik artsa da doğaya verdiği zarar giderek artmıştır. Dolayısıyla Sanayi Devrimi iklim değişikliğinin tetiklenmesinde en büyük unsurdur. Özellikle Sanayi Devrimi’nden bu yana, pek çok kaynağın kullanılması ya da doğanın ormansızlaştırılması gibi insan faaliyetleri sera gazlarının atmosferdeki miktarının artışına sebep olmuştur. Sonuç olarak sıcaklık artmış ve tüm canlıları küresel ısınma gibi bir felaketle karşı karşıya bırakmıştır. Sanayi devrimi ile tetiklenen iklim değişikliği problemi, endüstriyel süreçte hayatımıza giren fosil yakıtlar ve insan faaliyetleriyle birlikte sera gazı yoğunluğunun artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla sera etkileri tahmin edilenden daha fazla hayatımıza girmiştir. Ekonomik, siyasal veya sosyal bir problem olarak açığa çıkan sera gazları yaşamı direkt etkilenmektedirler.

2.2. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN BİLİMSEL KANITLARI

İklim krizinin en büyük sebebi sera gazlarının salınımıdır. Bu gazların salınım miktarlarını veya bu gazların hangi gazlar olduğunu belirleyen bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmaları yapan kurumların en başında ise, IPCC (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli- Intergovernmental Panel on Climate Change) gelmektedir. IPCC, 1988’de Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından oluşturulan bir kuruluştur. Bu kuruluşun amacı, bütün hükümetlere iklim politikalarını geliştirmek için kullanabilecekleri bilimsel bilgiler sağlamaktır. IPCC raporları aynı zamanda uluslararası iklim değişikliği müzakerelerine önemli bir girdidir. 195 üyesi bulunan IPCC, Birleşmiş Milletler veya WMO’ya üye olan bir hükümet örgütüdür. IPCC özellikle iklim değişikliğinin itici güçlerini, etkilerini ve gelecekteki riskleri hakkında bilinenlerin kapsamlı bir özeti sunmak için her yıl raporlar sunmakta ve bu raporları kamuoyuna sunmaktadır (IPCC, 2015).

IPCC tarafından sunulan raporlarda iklim değişikliğinin giderek daha fazla risk oluşturduğu belirtilmiştir. 2019 yılında “1,5 Derecelik Küresel Isınma zel Raporu (Yönetici zeti)” devletlerce onaylanmış ve akabinde yayımlanmıştır. Bu kapsamda toplam  adet rapor hazırlayan IPCC, iklim krizinin, bütün devletleri ilgilendiren küresel bir sorun olduğunu belirtmiştir. Özellikle “1,5 derece” sınırının altının çizildiği raporlarda hükümetlere de sorumluluk yüklenmiştir (Intergovernmental Panel on Climate Change, 2019, s. 1). 2019 yılı Ağustos ve Eylül aylarında, sırasıyla “İklim Değişikliği ve Arazi” ve “Değişen İklimde Okyanuslar ve Kriyosfer” zel raporları yayımlanmıştır. İklim Değişikliği ve Arazi Raporu’na göre, iklim değişikliğinin üstesinden gelmesinin en verimli yolu kesinlikle kapsayıcı sürdürülebilirliği hayata geçirmekle gerçekleşmektedir. Raporda bazı planlamalar yapılarak arazi bozulumu ile mücadele etmek ve iklim değişikliğini engellemek veya iklim değişikliğine uyum sağlamak için kullanılabilecek yöntemleri ortaya koymaktadır. Ayrıca IPCC 20-23 Eylül 2019 tarihlerinde Monako’da ‘Değişen İklimde Okyanuslar ve Kriyosfer zel Raporu’nun Politikacılar zeti’ isimli bir rapor daha sunmuştur. Rapor, okyanus, buz ve kar örtüsünün iklim değişikliğine bağlı olarak değiştiğini belirtmektedir. Rapora göre, deniz seviyeleri hızla yükselmektedir ve eğer emisyonlar azaltılmazsa okyanusların 2100 yılı itibarıyla geçen yüzyıla göre 10 kat hızlı yükseleceğini ortaya konulmaktadır. Çalışma göstermektedir ki deniz seviyeleri şu ana kadar 16 cm yükselmiştir ve bu yükselmenin devam etmesi durumunda emisyonlar artacaktır. 2300 yılında 5,4 metreye kadar bir yükselme olabileceği konusunda da bir uyarı yer almaktadır. Aynı şekilde Grönland ve Antarktika’da bulunan buz tabakaları yılda 400 milyar tondan fazla suyu okyanusa bırakmak suretiyle erimekte ve bundan dolayı Arktik ’in karla kaplı bölgesi yaz aylarında her on yılda %13 oranında küçülerek büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Bununla beraber okyanuslardaki canlı yaşamı da büyük ölçüde etkilenecektir. Okyanus sıcaklığının artış hızının özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren ikiye katlandığı, denizlerdeki sıcaklık dalgalarının çok büyük bir kısmının (%84-90) insan kaynaklı iklim değişikliğine direkt bağlanabileceği vurgulanmaktadır (T.C. evre Ve şehircilik Bakanlığı, 2018).

İklim krizine neden olan arazi tahribatı ve küresel ısınma sorunu son zamanlarda yükselme eğilimi göstermektedir. TEMA Vakfı’nın IPCC raporlarını kaynak göstererek oluşturduğu çalışmaya göre:

- a) Arazi kullanımı açısından insanların %75'i Dünya'daki alanları kullanmaktadırlar. Bu arazilerin yaklaşık %25'inde tahribat meydana gelmektedir.
- b) İnsanlar, ormanların %60-80'ini, doğal otlak alanların %70-90'ını kötü şekilde etkilemektedirler.
- c) Arazi tahribatı biyolojik çeşitliliği de oldukça etkilemektedir. Tahmini %11-14 oranında biyolojik çeşitliliğin azalması. Arazilerin %12-14'ünü teşkil eden tarım arazilerinde yaygın olarak uygulanan toprak işleme erozyona neden olmaktadır.
- d) 21. yüzyılın sıcaklık artışı özellikle Akdeniz Bölgesi'nde ve Güney Afrika'da olacağı tahmin edilmektedir. Bu bölgelerde kuraklık daha şiddetli su kıtlığı, toprak erozyonu, bitki örtüsü tahribatı, orman yangını, biyolojik çeşitlilik kaybı olacağı ve bu yüzden gıda arzının riske gireceği öngörülmektedir. Küresel ısınma yüzünden 2050'de 2°C'ye ulaşması halinde, yaklaşık 220 milyon insanın etkileneceği tahmin edilmektedir (EKOIQ, 2020).

Aynı şekilde sera gazlarının salınımının da ölçümleri yapılarak iklime ve çevreye ne kadar zarar verdiği de raporlanmaktadır. Bu gazlar insan faaliyetleri ile daha tehlikeli hale gelmekle beraber azaltılması için de pek çok girişimde bulunulmuştur. Aşağıda en çok tehdit içeren sera gazları listelenmiştir:

“Karbondioksit: Jeolojik kayıtlara göre şu anki seviye son 200 000 yılın en yüksek seviyesi. Fazladan açığa çıkarılan gazlarla beraber Dünya'nın 200 yıl daha ısınmayı sürdürmesine yetecek kadar atmosferde birikmiş durumdadır.

Metan: Karbondioksitten 20 katı daha etkili olan metan gazı miktarı, doğal seviyesinin tam %145 üzerine çıkmıştır. Bu gaz ormanların yok edilmesi, atıkların ayrışması, pirinç ve sığır üretimi neticesinde ortaya çıkar ve 12 yıllık ömrü vardır.

Diazot monoksit: Sanayi tarzı tarımda kimyasal gübrelerin çok fazla kullanılması bu gazın miktarını %15 arttırmıştır. Karbondioksitten 200 kat daha etkilidir ve ömrü 120 yıldır.

Kloroflorokarbonlar (CFC): İlk defa 1930'larda buzdolaplarında ve havalandırma cihazlarında kullanılmak üzere üretilmeye başlanmıştır. Dünya sıcaklığını arttırma kapasiteleri karbondioksitten binlerce kat büyüktür. Kullanımlarından aşama aşama vazgeçilse de mevcut miktarlar varlıklarını binlerce yıl sürdürecektir (Climate Change: Awareness and Action, 1999).

En tehlikeli sera gazı olarak bilinen karbondioksitin (CO₂) doğada bulunma süresi diğerlerine oranla kat be kat daha fazladır. Bahsedilen bu gazın atmosferde kalma süresi

yüzyılları bulmaktadır. Günlük hayatta en çok kullandığımız araçlarda ve ürünlerde bulunması da bu gazın fazlasıyla salınmasına neden olmaktadır. Fosil yakıt kullanımı, elektrik üretimi, ulaşım, ısınma ve ormansızlaştırma gibi doğaya zarar veren aksiyonlarda kullanılmaktadır. N₂O olarak bilinen azot dioksitin atmosferde kalma süresi ise 121 yıl olarak hesaplanmıştır. Gübre kullanımında çokça karşımıza çıkmaktadır. Atık ve fosil yakıt kullanımıyla açığa çıkan metan gazı (CH₄) ise, 12,4 yıl doğada kalmaktadır. Ozon tabakasını tahrip edici parçacıklar olarak bilinen CFC'ler, 45 ila 1.020 yıl arası atmosferde asılı kalmaktadırlar. Küresel ısınma faktörü 4.660 ila 13.900 arası olan bu gazların açığa çıkmasına neden olan etken ise soğutmadır (REC, 2015, s. 6).

Sanayi Devrimi ile günlük hayatın kaçınılmazı olan zararlı gazların gelecekte çok daha büyük bir sorun teşkil edeceği açıktır. Sanayileşmeyi sağlayıp insanların hayatlarını kolaylaştırırsa da bu gazların atmosferde kalma sürelerinin çok olması ya da bazı maddelerin doğada yıllarca çözülmeden beklemesi yarardan çok zarar getirecektir. İklim krizinin en büyük ve en yıkıcı etkeni olan bu gazların bilim insanları tarafından raporlaştırarak hükümetlerle ve halka paylaşılması bir şeylerin yapılmaya çalışıldığının göstergesidir. Geç olmadan bu gazların ve maddelerin kullanımının bir şekilde kontrol edilmesi gerekmektedir.

2.3. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN SONUÇLARI

İklim değişikliğinin etkileri sonucunda bütün insanlık ve doğa büyük risk altındadır. Bu kriz, yeterli gıda bulunamaması, temiz içme suyu elde edilememesi, sağlık problemlerinin artması ve kitlesel göçlerin oluşmasını tetikleyecektir. Ekonomik, siyasal ve sosyal sorunları beraberinde getirecek olan iklim değişikliğinin sonuçları her devleti, kısaca bütün Dünya'yı şüphesiz etkileyecektir. Nedenlerinin bilinmesi iklim değişikliğine hangi açılardan müdahale edileceği konusunda insanlara ışık tutmaktadır. Yine de insanların bilinçlenme konusunda hızlı davranmamaları ve sanayileşmenin getirdiği üretimin giderek artmasından dolayı bu krizin sonuçları belki de çevremiz açısından geri dönülemeyecek bir noktaya getirmektedir.

Yerküre olduğundan bu yana çok kez değişikliğe uğramıştır. Doğanın stabil olmadığı zamanlarda, özellikle Sanayi Devrimi'ne kadarki dönemde bu değişim doğal yollarla meydana gelmektedir. Sanayi Devrimi'nden sonra ise insan kaynaklı değişimler

gözlenmeye başlanmıştır. İnsan faaliyetlerinin giderek artmasıyla iklimde yaşanan değişimler ve çevre sorunlarının açığa çıkması kontrol edilemeyecek düzeye gelmiştir. Bu faaliyetlerin sonucunda göçler, tarımsal alanların etkilenmesi ve sağlık sorunları gün yüzüne daha çok çıkmıştır. Aşağıda iklim değişikliğinin sonuçları üç başlık altında toplanmıştır:

- a) Göçler: Yüzyıllardır insanlar bazı nedenlerle göç etmek zorunda kalmışlardır. Savaşlar, terör, ekolojik bozulmalar ve siyasi olaylar bu yer değiştirmeleri tetiklemiştir. Ekolojik bozulmalardan biri olan iklim değişikliği de bu nedenler arasında gösterilmektedir. İklim değişikliği sonucunda yaşadıkları yerlerden hareket edecek ve gıda veya gelir kaynaklarını kaybeden insanların göç edeceği olgusu oldukça açıktır. Bu insanların yaşamlarını daha rahat sürdürecekleri bölgelere göç etmesi iklim krizinden dolayı beklenmektedir. Özellikle iklim değişikliğinden kaynaklı tarım arazilerin yok olması ya da barınacak yerlerin doğal afetlerden dolayı yıkılması, kişileri kitlesel göçe zorlamaktadır. İnsan hareketliliğinin temellerinde biri olan iklim değişikliği raporlarla da bunu desteklemektedir.

Asya Kalkınma Bankasının Raporuna göre 2010-2011 yılları arasında 42 milyondan fazla kişi ani iklim ve çevre ile ilgili felaketleri nedeni ile göç etmişlerdir. 2009'da 13.2 milyon, 2010'da 31.8 milyon, 2011'de 10.7 milyon insan göç etmiştir (Asian Development Bank, 2012, s. 2). Yıllar geçtikçe nüfusun artmasıyla beraber ekolojik dengenin bozulmasıyla da bu rakamlar daha fazla artma eğilimi göstermektedir. Kriz olarak adlandırabilecek bu hareketlilik herkesi, hatta her devleti ilgilendirmektedir. Çünkü artan bu kitlesel göçler karşılıklı olarak ülkelerin sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda etkilenmelerine neden olacaktır. Dolayısıyla küresel bir kriz olarak nitelendirilmektedir. Endişe verici bu hareketlilik kendisiyle beraber başka sorunları da açığa çıkarabilecektir. Bu kişilerin bakımlarını, ülkeye entegre olmalarını sağlamakla yükümlü olan devletler, uluslararası mülteci hukukunu kanıt göstererek bu kişileri ülkelerine kabul edemeyecekleri beyanında da bulunabilirler.

2014 yılında IPCC tarafından yayımlanan İklim Değişikliği 5. Değerlendirme Raporu'na (AR5) göre, iklim değişikliğinden dolayı oluşan bu insan hareketliliğine daha fazla önem verilmesi ve dikkat çekilmesi gerekmektedir.

Raporda bu hareketliliğin “yüksek dereceli bir risk” olduğu da belirtilmektedir. Bununla beraber rapor iklim değişikliği nedeniyle oluşan kitlesel göçün özellikle sel, taşkın gibi doğa olaylarından kaynaklandığının da altını çizmektedir. Bu hareketliliğin özellikle gelir seviyesi düşük, yoksul ülkelerde gerçekleşeceği ve bundan dolayı kişiler arası çatışma yaşanabileceğinin uyarısı da bulunmaktadır (IPCC, 2014, s. 16). İklim krizi yüzünden oluşan bu zorunlu göçün tahmin edilenden daha fazla sorun teşkil edeceği açıktır. Her kesimi ilgilendiren bu soruna engel olmak için iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması için uygulanabilecek prosedürler geç olmadan uygulanmalıdır.

- b) Tarımsal Faaliyetler: Küresel ısınmayla beraber tarım alanlarının verimliliği giderek azalmaktadır. Bazı ülkelerde, özellikle Sahra altı bölgelerinde (Afrika) bu etkinin şu anda bile görüldüğü açıktır. Kuraklıktan dolayı araziler ürün verememeye başlamıştır. Bu tarım arazileri yeterli su, güneş ışığı, sıcaklık gibi faktörlerle verimleşmektedirler. Bu sayılan faktörlerin hepsi bozulmamış bir iklimde, atmosferde mevcuttur. İklim değişikliğinden kaynaklı bu bileşenler arazilerle buluşmadığından kurak bölgeler daha da fazla artmaktadır.

Daha sıcak ve az yağışlı iklim koşullarının oluşması, ekstrem meteorolojik olaylarda artışın olması, su kaynaklarında azalma, kuraklık şiddetinde artış meydana gelmesi, su ve toprak kalitesinin bozulması, ekosistemin bozulup biyolojik çeşitliliğin azalması ve sürdürülebilir gıda güvenliği sorunları iklim değişikliğinin tarıma etkileri olarak belirtilmektedir. Miktar ve kalite açısından aşırı kuraklık veya ani seller tarım alanlarında bulunan mahsulleri olumsuz yönden etkilemektedir. Daha yüksek sıcaklıklar sonucunda ise, yabancı ot ve haşere çoğalması yaşanmaktadır. Bu yaşanan çoğalmalar mahsulün verimini azaltmakta ve aynı zamanda da kalitesini bozmaktadır. Dünyanın bazı bölgelerinde bazı mahsullerde kazançlar olsa da iklim değişikliğinin tarım üzerindeki genel etkisinin olumsuz olması ve küresel gıda güvenliğini tehdit etmesi öngörülmektedir. Böylece, iklim değişikliği sonucu olarak hem kısa hem de uzun vadede üretimde düşüşler beklenmektedir (T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, 2018, s. 10). Örneğin, bazı kahve çeşitlerinin üretimlerinde bir yavaşlama olacağını tahmin edilmektedir. Uganda’da üretilen Robusta kahvesinin üretimi 20 C düzeyindeki bir sıcaklık artışı nedeniyle etkilenecek ve üretilen

alanın %10'dan daha az bir düzeye inmesine neden olacaktır (Maslın, 2004, s. 137). Ayrıca sıcaklıkların artmasıyla birlikte bazı tarımsal ürünlerin yetiştiği alanların şimdiki yerlerinde olmaması tahmin edilmektedir. Bu alanların daha çok kuzeye ve daha yüksek bölgelere doğru genişlemesi beklenmektedir. Küresel ısınmadan dolayı, sıcaklıktan diğer bölgelere nazaran daha az etkilenecek Kanada ve Rusya gibi kuzey enlemlerde yer alan ülkeler, daha geniş alanlarda tarımsal faaliyette bulunma imkânına sahip olabileceklerdir. Fakat, bu ülkelerde ısınan havanın etkisi ile iklim şartları iyileşse bile, toprak koşullarının yoğun tarım için uygun olup olmayacağı konusunda bazı kuşkuvar da bulunmaktadır (UNEP, 2006, s. 63).

- c) Sağlığa Etkileri: Sıcaklığın artması, yeterli temiz su bulamama, gıdalara erişimin zorlaşması iklim değişikliğinin sonuçlarındandır. Bu sonuçlar insanların daha zor bir hayat yaşamalarına neden olmaktadır. Sonuç olarak bu olaylar daha fazla insanın ya da genel olarak canlıların hastalanmasına hatta ölmesine neden olmaktadır. Örneğin yeterli gıdaya ulaşamama durumunda canlılar açısından beslenme bozuklukları açığa çıkacaktır. Bu durumda bağışıklık sisteminin de sağlam olamamasından kaynaklı olarak hastalıklara yakalanma ihtimali artacak ve daha fazla ölüm yaşanabilecektir.

İklim değişikliğinin temel kaynaklarından biri olan fosil yakıtların kullanılması havanın kirlenmesine neden olmaktadır. Bununla beraber değişen iklim, aynı zamanda var olan hava kirliliğini de etkilemektedir. Giderek artan hava kirliliğinin insan sağlığına etkisi de artmaktadır. Hava kirliliği yıl bazında yaklaşık 7 milyon kişinin ölümden sorumlu tutulmaktadır, bu ölümlerin 4.3 milyonu ev içi hava kirliliğinden dolayı, 3.7 milyon kişi ise dış hava kirliliğinden kaynaklı ölmektedir (İKLİMİN, 2019, s. 14). Bir diğer insan sağlığı üzerinde etkili olan faktör ise biyolojik çeşitliliği de tehdit eden hayvanlardan geçen hastalıklardır. Pek çok yabani hayvandan bulaşma ihtimali olan hastalıkların ortaya çıkması iklim değişikliğinden kaynaklanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) iklim değişikliğinden dolayı, bazı hayvanlardan (böcekler, salyangozlar ve diğer soğukkanlı hayvanlar) yayılan hastalıklar konusunda uyarılmaktadır. Örneğin, Çin'de iklim değişikliği nedeniyle tatlı su salyangozlarının yol açtığı Dünya'da yaklaşık 240 milyon insanın etkilendiği şiştozoma hastalığı

yaygınlaşmıştır (WHO, 2018). Ayrıca sıtma hastalığı da iklim değişikliğinden dolayı yayılmaya devam etmektedir. Coğrafi dağılımının değişmesi, hastalığın meydana gelme olasılığı olan bölgelerin artması ve yayılma mevsiminin değişmesi sonucunda sıtma hastalığı iklim değişikliği ile ortaya çıkabilecek etkilerden biri olarak görülmektedir (Turan, 2016, s. 129).

İklim değişikliğinin tamamen çözülmesi gereken ve yabana atılabilir bir sorun olmadığı, ünlü İngiliz astrofizikçi Stephen Hawking'in düşünce ekseninden yaklaşıldığında daha iyi kavranabilir. Hawking (2016), insanların üzerinde yaşadığı gezegeni yok edici teknolojiye sahip olmakla birlikte ondan kaçma yeteneğini henüz geliştiremediğini, dolayısıyla belki birkaç yüzyıl içinde yıldızların arasında insan kolonileri kurabileceğini ancak o zamana kadar insanlığın içinde yaşadığı tek bir gezegen olduğu için onu koruması gerektiği uyarısında bulunmaktadır (Öztürk & Öztürk, 2019, s. 529).

2.4. ULUSLARARASI ALANDA İMZALANAN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ANLAŞMALARI

Küresel bir sorun olan iklim değişikliğinin sonuçlarının kötü bir şekilde hissedilmeye başlanması, bu konuda aksiyon alma zorunluluğu getirmiştir. Devletler bu krizin önünü geçmek için yaptırımlar uygulanması konusunda fikir birliğinde bulunmuşlardır. Bu yaptırımların doğru şekilde uygulanması ise hukuki bir zeminde gerçekleştirilmesiyle mümkündür. Dolayısıyla herkesi ilgilendiren bu kriz için uluslararası hukukta adımlar atılmış ve birden fazla anlaşma imzalanmıştır. 1980'lerin ortalarında başlayan bu süreç, günümüzde de halen devam etmektedir. İklim değişikliği bakımından farklı sorunların farklı zamanlarda oluşmasından dolayı tek bir anlaşmaya yetinilmemiştir. Bundan sonra da eğer alınan önlemler yeterli gelmezse, farklı içerikte anlaşmalar imzalanması mümkündür. Birtakım sorunlara çözüm bulmak için imzalanan bu anlaşmalar kamuoyunda da ses getirmiştir. 1985 yılında imzalanan Viyana Sözleşmesi ile başlayan bu süreç, son olarak çoğu devletin de katılımıyla kabul edilen 2015 Paris Anlaşması ile devam etmektedir.

Yıllar sonrası için iklim değişikliği sorununun çözümü için hangi aşamalardan geçileceği şimdilik bilinmese de şimdikiye kadar yapılan anlaşmalar, konferanslar ve protokoller bir şeyler yapılmaya ve önlem alınmaya çalışıldığının göstergesidir. Aşağıda şimdikiye kadar

kabul edilen önemli beş anlaşma ve oluşturulan konferans (Taraflar Konferansı) hakkında bilgi verilmiştir

2.4.1. Viyana Sözleşmesi

Uluslararası alanda ozon tabakasını korumak için imzalanan Viyana Sözleşmesi'nden bahsetmeden önce, ozon tabakasının incelmesi hakkında bilgi verilmesi gerekmektedir. Bundan dolayı atmosfere salınan bazı gazların ozon tabakasına zarar verdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu gazlardan halokarbon gazı olarak nitelendirilen sera gazı salındığı takdirde çevreye verdiği zarar çok büyük olmaktadır. Bu gazlar özellikle parfüm sanayindeki sprelerde ve soğutucularda kullanılarak atmosfere salınmaktadır. Halokarbon gazları atmosferin ozon tabakasında bulunan O₃'ü oksijene ve türevlerine dönüştürür ve böylece ozon tabakasının incelmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak güneşten gelen ultraviyole ışınlarının büyük bir kısmını tutan ozon tabakası incelmektedir ve ihtiyaçtan daha fazla ultraviyole ışınları dünyaya gelerek canlılarda çeşitli zararlara ve yeryüzünde ısınmaya neden olmaktadır. Ozon tabakası güneşten gelen ultraviyole ışınlarının çoğunu absorbe etme görevi bulunmaktadır. Bu sayede Dünya'ya gelen zararlı ışınların etkilerinden canlılar korunmaktadır. Atmosferin ozon tabakasının incelmesine neden olan ve insan aktiviteleri sonucu çok miktarda ortaya çıkan CFC gibi Halokarbon gazları, Ozon tabakasına göre daha fazla sera etkileri nedeniyle küresel ısınmayı artırmaktadır (Akın, 2006, s. 33-36).

Strasforde bulunan ve yeryüzünden 20-30 km yükseklikte olan ozon tabakası, güneşin yaydığı morötesi (ultraviyole) ışınları süzerek canlıların radyasyondan etkilenmemelerini sağlayarak güneşin zararlı ışınlarının doğrudan yeryüzüne düşmesine engel olmaktadır. Halokarbon ve CFC gibi gazların salımlarının doğal düzeylerini aşmaları, "ozon tabakasının incelmesi" ve "iklim değişikliği" olarak bilinen birbirleriyle bağlantılı iki yeni sorun alanı yaratmıştır (Duru, 2014, s. 2). İlk başlarda ozon tabakasındaki bu incelmenin insan faaliyetlerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ancak ozon tabakasını incelten ve en çok zarar veren gazlardan biri olan karbondioksitin hem doğal yollardan hem de insanların kendi istekleri doğrultusunda doğada kullanmaları sonucunda olduğu bilinmektedir (Wells, 1996, s. 49). Bu yüzden ozon tabakasındaki incelmeyi ve iklim değişikliği problemini sadece sanayileşme sonucunda olduğunu varsaymamak gerekir.

Aynı zamanda, geniş kapsamlı bir bakış açısıyla insanın doğaya müdahalesinin sınırları çerçevesinde değerlendirmek daha gerçekçi görünmektedir (Duru, 2014, s. 4).

Ozon tabakasındaki incelmanın giderek daha fazla açığa çıkmasıyla, bazı adımlar atılmak istenmiştir. Bu ilk adımı atan ülke ise, o dönemde Dünya'nın yaklaşık %30'luk üretimini gerçekleştiren ABD olmuştur. Özellikle o yıllarda, 1980'li yıllarda, spreylere kaynaklanan CFC gazlarının ozon tabakasına zarar verdiği gündeme gelmiştir. Bundan sorumlu olduğunu düşünen ABD, bu konuda önlem almak istese de kendisine bu yolda destek bulamamıştır. Almanya, İtalya ve Fransa gibi üretimin %45'inden sorumlu Avrupa ülkeleri bu konuda üretimin aksamaması için harekete geçmemişlerdir. Aynı şekilde Hindistan, Çin, Endonezya ve Japonya gibi sanayileşmiş büyük devletler de ABD'ye muhalif olmuşlardır. Sadece İskandinav ülkeleri ve Kanada destek verse de toplamda yeterli sayıya ulaşılmadığı için ilk başta yapılan çalışmalar yetersiz kalmıştır (Porter & Brown, 1996, s. 72). Yine de 1985 yılına gelindiğinde bu konuda somut adımlar atılmaya başlanmıştır. 22 Mart 1985 yılında Viyana'da bir araya gelen devletler Ozon Tabakasının Korunması için Viyana Sözleşmesi'ni imzalamışlardır. Bu sözleşme, araştırma, ozon tabakasının sistematik gözlenmesi, CFC üretiminin izlenmesi ve bilgi paylaşımı hususlarında hükümetler arası iş birliğinin sağlanmasını teşvik etmiştir (T.C Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı, 2018). Dolayısıyla ilk başta bu sözleşmenin yürürlüğe girmesi konusunda hevesli olmayan ülkeler yüzünden Viyana Sözleşmesi devletlere çok fazla yükümlülük getirmemiştir. Sadece izleme, veri değişimi ve araştırma üzerine kurulan bu anlaşma yaptırım konusunda sınırlıdır.

Yasal bağlayıcılığı bulunmayan Viyana Sözleşmesi her ne kadar çerçeve sözleşme olarak bilinse de kendisinden sonra gelen iklim değişikliğini önlemeye yönelik imzalanan anlaşmalar için öncü olmuştur. Özellikle Montreal Protokolü'nün gündeme alınmasını kolaylaştırmış ve bu konferansa katılan devletler için ışık tutmuştur. Viyana Sözleşmesi için yaptırım konusunda zayıf, ancak gelecek için uluslararası alanda başarılı sözleşmeler imzalanmasını vadeden bir sözleşme diyebiliriz.

2.4.2. Montreal Protokolü

Ozon tabakasına zarar veren maddelerin atmosfere yayılmasını sınırlamak adına 1985 yılında Viyana Sözleşme imzalanmıştır. Bu anlaşma, zararlı maddelerin istenilen oranda

azalmasını sağlayamamıştır. Viyana Sözleşmesi'nin araştırma temelli olması ve yeterli gözükmemesi başka bir anlaşma yapmayı zorunlu kılmıştır. Çünkü ozon tabakasının incelenmesi giderek artmaya başlamış ve bu inceleme büyük bir tehdit oluşturmaya başlamıştır.

Viyana Sözleşmesi'nden tam iki ay sonra, 1985 yılının mayıs ayında, bir İngiliz araştırma grubu Antarktika'da bir araştırma yürütmüştür. Bu araştırma, ozon tabakasının ne denli hasar gördüğü ile alakalı olarak yapılmıştır. Araştırma göstermiştir ki ozon tabakasındaki inceleme hemen hemen bütün Antarktika'yı kapsamıştır. Ayrıca NASA'nın da buna dair fotoğrafları yayınlamasıyla, basında ve kamuoyunda sorunun yeniden gündeme gelmesini sağlanmış ve uluslararası girişimleri hızlandırmıştır (Hammit & Thompson, 1997, s. 62). Burada da görüldüğü gibi bu büyük tehlike karşısında uluslararası alanda bir şeyler yapılması şart olmuştur. Daha önceden ortak bir görüşe sahip olmayan devletler olası bir çevre felaketinin yaşanmaması için yaptırımlar uygulanmasını talep etmişlerdir. Bu olayı takiben 1987 yılında Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü imzalanmıştır.

196 ülkenin taraf olduğu Montreal Protokolü, çevre konusunda oluşturulmuş en başarılı çok taraflı anlaşma olarak kabul edilmektedir. 1990 yılında, Londra'da, gelişmiş ülkelerin katkıları ile oluşturulan Montreal Protokolü'nün Uygulanması için Çok Taraflı Fon (MLF) kurulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011). Montreal Protokolü ile dünyadaki CFC atıklarının yüzde 80'ini atmosfere salan imzacı taraflar, bu türden atıklarını yüzyıl sonuna kadar 1986 yılı seviyelerinin yarısına indirmeyi kabul etmişlerdir. Montreal Protokolü, taraflar arasında "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi"ni benimseyen ilk çevre antlaşması olup, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için farklı uyum hedeflerine sahiptir (Sürer, 2014, s. 8). Bununla beraber iklim değişikliğiyle mücadele etmek için imzalanan ve aksiyon alınan en etkili anlaşma olarak da bilinmektedir. Diğer anlaşmalara kıyasla, bu alanda daha fazla etkili olmuştur. Montreal Protokolü, dünyadaki her ülke tarafından onaylanmış ilk ve tek antlaşma olan BM Çevre Programının himayesinde de kabul edilmiştir. Öncelikle koruyucu eylem çerçevesinde uygulanan anlaşma, sonra kriterleri güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Başlangıçta taraflar, kloroflorokarbonları 12 yıl içinde yüzde 50 oranında azaltmayı kabul etmişlerdir, ancak azaltmayı hızlandırarak yıllar içinde yüzde 100'e çıkartmayı hedeflemişlerdir. Başarı, başarıyı doğurmaya devam ederek 30 yıllık geçmişi bulunan bu Anlaşma ozon tabakasını

incelten kimyasal maddeleri yaklaşık yüzde 100 oranında azaltmayı başarmıştır. 1990-2010 yılları arası 135 milyar tondan fazla karbondioksitin atmosfere salınımını engelleyen bu protokol, olası bir ozon tabakasının delinmesini gerçek anlamda engellemiştir (UNEP, 2017).

“Bu Protokol'a Taraf Olan Devletler,

Ozon Tabakasının Korunmasına ilişkin Viyana Sözleşmesine Taraf Devletler olarak, Bu Sözleşme uyarınca, insan sağlığını ve çevreyi, ozon tabakasını değiştiren ya da değiştirme olasılığı bulunan insan faaliyetlerinin yarattığı veya yaratabileceği olumsuz etkilere karşı korumak için gerekli önlemleri almakla yükümlü olduklarını akılda tutarak, Bazı maddelerin dünya çapında yayılmasının ozon tabakasını bariz bir şekilde tüketebileceğinin veya insan sağlığı ve çevre üzerinde olumsuz etkiler yaratabilecek şekilde değiştirebileceğinin farkında olarak, Bu maddelerin yayılmalarının iklim üzerindeki potansiyel etkilerinin bilincinde olarak... aşağıdaki kararlar alınmıştır.” (Montreal Protokolü- Giriş) (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 1990)

2016 yılında sözleşmeyi daha yönlü yapmak amacıyla Kigali Değişikliği uygulanmıştır. Bu değişikliğe göre, Florlu Sera Gazları, yüksek sera gazı etkileri nedeniyle 2016 yılında kabul edilen Kigali Değişikliği ile Montreal Protokolü kontrol altına alınan maddeler ekine alınmıştır. Bu şekilde küresel ısınma potansiyelleri çok yüksek olan bu gazların azaltımı kararlaştırılmış; dolayısıyla da iklim değişikliği ile mücadele yönünde önemli bir adım atılmıştır. Kigali Değişikliği, florlu sera gazları arasında yüksek küresel ısınma potansiyeline sahip 18 adet Hidroflorokarbon (HFC) sınıfı gazın, üretim ve tüketimlerinin aşamalı olarak azaltılması üzerine tasarlanmıştır (T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı, 2017).

Sözleşme sayesinde ozon tabakası tekrar kalınlaşmaya başlamıştır. BM tarafından hazırlanan "Ozon Tabakasının İncelmesi Değerlendirmesi: 2018" raporuna göre, Dünya'yı zararlı ışınlarından koruyan stratosferde ozon tabakasının iyileşmesi 2014 yılından bu yana devam etmektedir. Söz konusu rapora göre, 2000 yılından bu yana stratosferdeki ozon oranı ise yüzde 1 ila 3 oranında iyileşme göstermektedir. Bilim insanları bu iyileşmenin tamamen yaklaşık 30 yıl önce imzalanan Montreal Protokolü sayesinde olduğunu kabul etmektedirler. Özellikle iklim değişikliğiyle mücadele konusunda çok büyük yararı olduğu da belirtilmektedir (UN News, 2018). Üzerinden 30 yıl geçmesine rağmen, halen etkinliği devam eden bu Sözleşme çevre hukuku açısından önemli bir anlaşmadır. İklimin yıkıcı etkileri azaltma ve ozon tabakasının incelmelerini

engelleyen bu Sözleşme'nin kurallarına uyuldukça insanlık ve doğa için olumlu adımlara atılmaya devam edilecektir.

2.4.3. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

İklim değişikliği konusunda devletlerin halen aksiyon almak istemelerinin temeli 1990'ların başına denk gelmektedir. Bunun üzerine yapılan çalışmalar o yıllarda imzalanan bir sözleşme nezihinde devam etmektedir. Bununla beraber kronolojik olarak bakılırsa iklimle alakalı ilk icraat 1979 yılında toplanan Dünya İklim Konferansı ile gerçekleşmiştir. Sonrasında 1988'de Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) kurulmuştur. Bütün bunlar gerçekleştikten sonra, elle tutulur ve iklim değişikliğini önlemeye yönelik çalışmalar yapılmak istenmiştir. Sanayi Devrimi'nden beri artan sera gazlarının salınımının önüne geçilmek istenmesi ve bu gazların atmosferdeki salınımlarının artmasının da sonucu olarak, iklim krizinin artık daha fazla sorun teşkil etmesi hükümetleri somut adımlar atmaya teşvik etmiştir. Sonuç olarak ise, BM çerçevesinde bir sözleşme imzalanarak yürürlüğe girmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) barış ve güvenliği tehdit edebilecek unsurların alanını genişletmeye başlamıştır. Bu alanı genişletirken güvenlik hakkında içeriği bulunan BM Kurucu Antlaşması'nın 7. Bölüm ve 39. Maddesini temel almıştır. İklim değişikliği de bu anlamda yeni bir küresel güvenlik sorunu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Öztürk, 2019: 531). Bu çerçevede 1992 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kabul edilmiştir. Sözleşme 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 194 Tarafı bulunan Sözleşme, neredeyse evrensel bir katılıma ulaşmıştır (T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı, 2018). Sözleşme sera gazlarının salınımının endüstri gibi çoğu sektöründen kaynaklandığı belirtilmektedir. Bu yüzden kısıtlamalar ve yaptırımlar söz konusudur. Toplam 26 maddeden ve 2 ek belgeden oluşmaktadır.

Sözleşmenin 2. Maddesi amacı, 3. Maddesi ilkeleri ve 4. Maddesi ise yükümlülükleri belirler. Sözleşmenin nihai amacı, atmosferdeki sera gazı birikimlerini engellemektir. İnsan faaliyetlerinin oldukça etkisi bulunan sera gazı salınımlarının, özellikle insan kaynaklı tehlikeli, etkiyi önleyecek bir düzeyde durdurulması gerektiği belirtilmektedir. Bunun için bazı aksiyonlar alınması gerektiği üzerinde duran Sözleşme, ekosistemlerin

iklim değişikliğine doğal bir şekilde uyum sağlmasına, gıda üretimini tehdit etmeyecek ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir şekilde devamına izin verebilecek bir zaman dâhilinde ulaşmanın hayati önem taşıdığı da anlatılmaktadır. Sözleşme kapsamında, tüm Taraflar sera gazı salınımları, ulusal politikalar ve en iyi uygulamalar ile ilgili bilgileri toplamak ve paylaşmakla yükümlüdür (T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı, 2018, s. 1). İlkeleri olarak ise, eşitlik ilkesi, ihtiyatlılık ilkesi, sürdürülebilir kalkınmayı destekleme ve ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler ilkesi olarak belirtilmiştir (BMİDÇS, 1994). Sözleşmenin 3. Maddesinde göze çarpan bir ibare bulunmaktadır. Bu maddenin 1. Paragrafına göre, sera gazı salınımlarının engellenmesi için sorumluluk gelişmiş ülkelere düşmektedir. Öncülük etmesi gereken ülkelerin gelişmiş ülkeler olduğunun belirtilmesi Sözleşme nezhinde bu maddenin önemli bir görevi bulunmaktadır. Hali hazırda atmosferde bulunan sera gazı oranına en çok katkıda bulunan ülkeler sanayileşmiş ve üretimde başı çeken gelişmiş ülkelerdir. Dolayısıyla bu felaketi önlemesi gereken ve en çok sorumluluk alması gereken de gelişmiş ülkelerdir. Kısaca, gelişmiş ülke-gelişmekte olan ülke olarak ayrılmasının nedeni her ülkenin farklı sorumlulukları ve özel amaçları bulunmasıdır. Buna açıklık getirmek için ise, 2 ek belge (Ek-1, Ek-2) sunulmuştur. OECD'ye üye olanlar ve olmayanların yazıldığı ek belgeler 1998'de Üçüncü Taraflar Konferansı'nda (COP 3) kabul edilen kıstaslara göre belirlenmiştir:

“1. Taraflar, iklim sistemini, eşitlik temelinde ve ortak fakat farklılaşmış sorumluluklarına ve güçlerine uygun olarak, insanoğlunun günümüz ve gelecek kuşaklarının yararı için korumalıdır. Dolayısıyla, Taraflardan gelişmiş ülkeler iklim değişikliği ve onun zararlı etkileri ile savaşmada öncülük etmelidir.

2. Sözleşme 'ye Taraf geliştirmekte olan ülkelerin, özellikle iklim değişikliğinin zararlı etkilerine karşı savunmasız olanların ve geliştirmekte olan ülkelere Sözleşme uyarınca gereğinden fazla veya anormal yük altında kalanların ihtiyaç ve özel koşulları tümüyle dikkate alınmalıdır” (BMİDÇS- Madde3).

Sözleşme atmosfere yayılan sera gazı salınımlarını engellemek için belirli ülkelere sorumluluk yüklemiştir. Söz konusu sorumluluk, 2000 yılına kadar 1990 yılındaki sera gazı salınımı düzeyine çekmeyi içermektedir. Bu kapsamda, Ek-1'de bulunan Taraflara (OECD ve eski sosyalist Doğu Avrupa ülkeleri); gelişme yolundaki ülkelere (GYÜ) mali kaynak ve teknoloji aktarılması, onların özel gereksinimlerinin karşılanması, vb. temel konulardaki ana yükümlülükler ise Ek II (yalnız OECD ülkeleri) Taraflarına bırakılmıştır

(Türkeş, Küresel iklimin Korunması, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Ve Türkiye, 2001, s. 3). Sözleşmede sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik koşullar da dikkate alınmıştır. İklim değişikliği politikaları, sürdürülebilir kalkınma açısından yürütülmektedir. Bu kapsamda alınacak önlemler ulusal kalkınma programlarına entegre edilip ekonomik kalkınma dikkate alınacaktır. Ayrıca, uluslararası ekonomik bir sistem oluşturulmaktadır. Bu ilke doğrultusunda taraflardan her birinin bu sistemi desteklemeleri beklenmektedir. Bir taraf diğer tarafın lehine sonuç doğuracak ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye yol açacak uluslararası bir ekonomik sistemin içinde olması belirtilmektedir (Sadioğlu & Ağıralan, 2020, s. 368).

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, küresel ısınma ve sera gazı salınımını engellemek için imzalanan ilk çerçeve anlaşması olması nedeniyle uluslararası çevre hukukunda önemli bir yere sahiptir. Bununla beraber kendisinden sonra çıkacak olan iklim değişikliği sözleşmelerinde de sera gazı salınımının yanlış ve fütursuzca kullanımına değinilmiştir. Halen önemli olan bu anlaşma, iklim değişikliğine müdahale etmek için kendini güncelleyerek her devlete ve her bireye sorumluluk yüklemektedir.

2.4.4. Taraflar Konferansı (COP)

İklim değişikliği ile mücadele etme noktasında alınan önlemler ve oluşturulan politikaların dikkatli bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Bu konuda bilimsel çalışmalar yol gösterici olsa da bazı sorunların çıkması da olasıdır. Alınan her kararın arkasında mutlaka politik etmenler de vardır. Bireylerin ve kültürlerin “tehlike” tanımı ve anlayışında farklılıklar olabileceği argümanı, devletler için de geçerlidir. Örnek olarak gelişmişlik olarak farklı iki ülke ele alındığında, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden daha fazla mustarip ülke ile bundan daha az etkilenen ülke için bu probleme yaklaşım farklı olabilir. Bunun sonucunda ortak bir karar verme mekanizmasının oluşturulması beklenmektedir ve tüm ülkeleri etkileyen ve evrensel bir güvenlik sorunu haline gelen bu sorunla baş etme ihtiyacı, uluslararası toplumu ortak karara varabileceği yer arayışına itmiştir. Dolayısıyla istenilen sistemin oluşması için, iklim değişikliği ile mücadele etme açısından tarafların söz sahibi olduğu ve yılda bir kez gerçekleştirilen “taraflar konferansı” kurulmuştur (COP) (Öztürk, 2019: 533). BMİDÇS’nin yürürlüğe girmesinden sonra iklim değişikliğinin önemimin daha da anlaşılması üzerine, taraf

devletler bir araya gelmeye başlamışlardır. Bunun üzerine iklim değişikliği ile ilgili müzakereler sürmüş ve 1995 yılında Almanya’da Taraflar Konferansı (Conference of the Parties-COP) toplanmıştır. Toplanan bu konferansın en önemli özelliği, BMİDÇS’nin en üst merci konumunda bulunmasıdır. Sözleşmenin en yüksek organı olarak bilinen Taraflar Konferansı, Sözleşmenin ana karar alma mekanizmasıdır ve sözleşmeye taraf ülke temsilcilerinin iştirakiyle toplanarak kararlar almaktadır (Çakmak, Doğan, & Hilmioğlu, 2017, s. 899).

Aşağıda şimdiye kadar toplanan Taraflar Konferanslarının nerede ve ne zaman yapıldığına dair tablo bulunmaktadır:

Tablo 1

Tarih	Yer	Taraflar Konferansı (COP)
28 Mart-7 Nisan 1995	Berlin (Almanya)	COP 1
8-19 Temmuz 1996	Cenevre (İsviçre)	COP 2
1-10 Aralık 1997	Kyoto (Japonya)	COP 3
2-13 Kasım 1998	Buenos Aires (Arjantin)	COP 4
25 Ekim- 5Aralık 1999	Bonn (Almanya)	COP 5
13-25 Kasım 2000/16-27 Temmuz 2001	Lahey (Hollanda) Bonn (Almanya)	COP 6 COP 6-2
29 Ekim- 10 Kasım 2001	Marakeş (Fas)	COP 7
23 Ekim- 1 Kasım 2002	Yeni Delhi (Hindistan)	COP 8
1-12 Aralık 2003	Milan (İtalya)	COP 9
6-17 Aralık 2004	Buenos Aires (Arjantin)	COP 10
28 Kasım- 9 Aralık 2005	Montreal (Kanada)	COP 11
6-17 Kasım 2006	Nairobi (Kenya)	COP 12
3-14 Aralık 2007	Bali (Endonezya)	COP 13
1-12 Aralık 2008	Poznan (Polonya)	COP 14
7-18 Aralık 2009	Kopenhag (Danimarka)	COP 15
29 Kasım- 10 Aralık 2010	Cancun (Meksika)	COP 16
28 Kasım-9 Aralık 2011	Durban (Güney Afrika)	COP 17
26 Kasım-7 Aralık 2012	Doha (Katar)	COP 18
11-22 Kasım 2013	Varşova (Polonya)	COP 19
1-12 Aralık 2014	Lima (Peru)	COP 20
30 Kasım- 11 Aralık 2015	Paris (Fransa)	COP 21
7-18 Kasım 2016	Marakeş (Fas)	COP 22
6-17 Kasım 2017	Bonn (Almanya)	COP 23
2-15 Kasım 2018	Katowice (Polonya)	COP 24
2-13 Aralık 2019	Madrid (İspanya)	COP 25

(United Nations Framework Convention on Climate Change Secretariat, 2021)

Yukarıda verilen tablo göstermektedir ki Taraflar Konferansı 1995 yılından beri her yıl iklim krizine çözüm bulmak için toplanmaktadır. Bu konferanslardan ilkinde (COP 1) imza atan ülkeler küresel ısınma ve zararlı gaz emisyonlarını azaltma ihtiyacının olduğunu kabul ederek bu sorunu yakından aktif bir şekilde izlenmesi amacıyla her yıl düzenli olarak toplanmayı kabul etmişlerdir. 1997’de toplanan COP 3’te Kyoto Protokolü kabul edilmiştir. COP 6 toplanmasının iki defa yapıldığı da görülmektedir. Bunun sebebi COP 6 Lahey’de başlamış ancak bazı siyasi konular masaya yatırılınca bir tartışma çıkmıştır. Karbon azaltımları, mali yardımlar, taahhütler gibi önemli konulardaki siyasi tartışmalar çıkmasıyla bu konferans tamamlanamamıştır. Bir yıl sonra Bonn’da devam eden COP 6bis öncesi ABD Başkanı W. Bush’un Kyoto Protokolünü reddetmesiyle ve ABD’nin gözlemci statüsünde olması nedeniyle karbon azaltımları, finansman, uyum gibi pek çok konuda anlaşmaya varılmıştır. COP 21’de ise, en son imzalanan iklim anlaşması olan Paris Anlaşması yürürlüğe girmiştir (Sadioğlu & Ağıralan, 2020, s. 369-370). En son yapılan 2019 tarihli COP 25’te ilginç olaylar yaşanmıştır. Normalde konferansın yeri Brezilya olacakken, son anda Brezilya bu ev sahipliğinden vazgeçmiştir. Nedeni ise, 2018 yılında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimiyle yeni gelen hükümetin bunu istememesidir. Sonrasında Şili ev sahipliğini devralsa da ülkede yaşanan siyasi gerilimden dolayı, bu ev sahipliği de iptal edilmiştir. En son İspanya bu görevi almış ve 2019 COP 25 Madrid’de gerçekleşmiştir (Erbach, 2019, s. 65).

İklim değişikliği üzerine tartışmaların yapıldığı, müzakerelerin gerçekleştiği ve çözümlerin üretildiği Taraflar Konferansı pek çok başarıya imza atmıştır. Anlaşmaların yürürlüğe girmesine öncülük etmiş, farkındalık oluşturmuştur. Yeni çözümler bulmak için her yıl toplanan bu konferansın, bundan sonra da toplanacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Her devletin, aynı fikri benimsemesi zor olsa da bunun için çabalanması geleceğe ışık tutmaktadır.

2.4.5. Kyoto Protokolü

Taraflar Konferansı ilk gerçekleştiği yıldan beri, devletler iklim değişikliği ile mücadele etmek için çeşitli çözümler üretmektedirler. BMİDÇS baz alınarak alınan bu çözümlerden

giderek daha fazla verim alınmaya başlanmıştır. Bu çözümlerden en fark yaratanlarından biri 1997 yılında gerçekleştirilen konferansta olmuştur. COP 3 isimli Taraflar Konferansı'nda hükümetler başka bir iklim krizini engellemek için bir araya gelmişler ve bu konferans sonunda tarafların fikir birliği ile uluslararası bir protokol ona Kyoto Protokolü'nü kabul etmişlerdir.

Sera gazı emisyonlarının küresel ölçekte artmaya devam etmesi ve iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin giderek daha fazla hissedilir hale gelmesi üzerine, gelişmiş ülkelerin bağlayıcı yükümlülükler üstlenmeleri için BMİDÇS'ye taraf ülkeler mevcut Sözleşme'nin niteliğini güçlendirmek amacıyla, Kyoto Protokolü'nü (KP) müzakere etmeye başlamışlardır. İki buçuk yıl süren çalışmalar sonucunda 11 Aralık 1997 tarihinde Japonya'nın Kyoto şehrinde 28 maddelik Kyoto Protokolü kabul edilmiştir. 2005 yılında ise yürürlüğe girmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011). Protokol özellikle 6 sera gazının zararlarına değinmektedir. Bu sera gazlarının emisyonlarını en aza indirme görevi ise Ek-A'da belirtilen gelişmiş ülkelere düşmektedir. 1990 yılı seviyelerinin en az %5 oranına çekmeleri gerekmektedir. Bu madde, devletlere büyük bir yükümlülük üstlenmeleri gerektiğini belirtmektedir.

“Ek-A'da sıralanan insan faaliyetlerinin neden olduğu karbondioksit değeri sera gazlarının salımları toplamını, 1990 yılı seviyelerinin en az yüzde 5 aşağısına indirmek için, Ek-B'de kayıtlı sayısallaştırılmış salım sınırlandırma ve azaltım taahhütlerine uygun olarak ve işbu Madde'nin hükümleri gereğince hesaplanarak tayin edilmiş olan miktarları aşmamasını, bireysel ya da müştereken sağlayacaklardır.” (Kyoto Protokolü- Madde 3) (T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı, 1998).

Protokol gereğince devletler özellikle AB ülkeleri, sera gazı salınımı oranını 1990 yılı düzeyine çekmelerini (%8) kabul etmişlerdir. Bununla beraber Japonya %6, ABD ise %7 oranında bir azaltma yapmayı taahhüt etmiştir. Ancak, 1998 yılında kabul edilen bu Protokolü dönemin ABD başkanı Clinton imzalamasına rağmen, kongrede destek bulamaması sorun yaratmıştır. Kendisinden sonra başkanlığa gelen G. W. Bush da ABD ekonomisinin olumsuz yönde etkileneceğini bahane ederek protokolü imzalamamıştır. Dolayısıyla bu anlaşmanın imzalanıp yürürlüğe girmesi kabul edildiği tarihten çok daha sonraları gerçekleşmiştir. 2005 yılında yürürlüğe giren anlaşmanın daha önce uygulanamamasının nedeni ise, onaylayan ülkelerin 1990'daki atmosfere saldıkları karbon miktarının yani emisyonlarının yeryüzündeki toplam emisyonun %55'ini bulması

şartı olmasıdır. Sonraları ABD'nin imzalaması ve özellikle Rusya'nın da buna dahil olmasıyla Kyoto Protokolü resmen 8 yılın ardından 16 Şubat 2005'te yürürlüğe girmiştir (Öztürk, 2019: 535). Kyoto Protokolü yürürlüğe girdiği zaman protokole taraf olan her ülke aşağıda belirtilen şartlar kabul etmişlerdir:

- “1. Gelişmiş ülkelerin sera gazı emisyonları, onlar için belirlenmiş miktarların üzerine çıkmayacak.
2. İklim değişimi engellemeye yönelik politikaları geliştirip uygulayacaklar.
3. Enerji verimini ve tasarrufunu arttırıcı önlemler alacaklar.
4. Çöp ve benzeri atıklarla birlikte ulaşım sektöründen kaynaklanan emisyonlar sınırlandırılacak veya azaltılacak.
5. Sera gazı yutaklarını (lavaboları, kuyularını) koruyacaklar.
6. Protokolün hedeflerine ulaşmasını engelleyecek her türlü faaliyetleri ortadan kaldıracaklar.
7. Sürdürülebilir tarım ve benzeri konularda bilimsel araştırmaları destekleyecekler. Gelişmiş ülkeler tüm bu etkinliklerini geliştirmekte olan ülkelere zarar vermeyecek şekilde yapacaklar” (Kadıoğlu, 2001: 266-267).

8 Aralık 2012 tarihine gelindiğinde Kyoto Protokolü için bir güncelleme yapılmak istenmiştir. Bu güncelleme Kyoto Protokolüne ilişkin Doha Değişikliği olarak adlandırılmaktadır. Değişikliğin süresi, 2013'ten başlayıp 2020'ye kadar sürecek ikinci bir taahhüt dönemi olarak belirlenmiştir. Ancak, Doha Değişikliği henüz yürürlüğe girmemiştir; nedeni ise, değişikliğin yürürlüğe girmesi için toplam 144 kabul belgesi gerekmesidir. 2019 tarihi itibarıyla toplam 135 ülkenin kabul etmiş ve bu sayı yeterli olmamıştır. Doha Değişikliği aşağıdaki taahhütleri içermektedir:

“Katılan ülkelerin sera gazı emisyonlarını ilk taahhütten farklı olarak 2020 yılında, 1990 yılına kıyasla en az %18 azaltmaları istenmiştir.

İkinci taahhüt döneminde ise, taraflarca raporlanacak bir sera gazı listesi oluşturulacaktır.

İlk taahhüt dönemiyle ilgili konulara özel olarak atıfta bulunan ve ikinci taahhüt dönemi için güncellenmesi gereken Kyoto Protokolü'nün çeşitli maddelerinde yapılan değişiklikler Değişiklik'te belirtilecektir” (UNFCCC).

Kyoto Protokolü'ne genel olarak göz atıldığında, fosil yakıtların oluşturduğu tahribatları engellemek, sera gazı emisyonlarını düşürmek ve enerji tasarrufunu sağlayacak aksiyonlar almak olduğu görülmektedir. Bu yüzden bu protokolün geç yürürlüğe girmesi iklim değişikliğinin sonuçlarının daha fazla hissedilmesine neden olmuştur. Devletlerin

kendi çıkarları veya evrensel nitelikte uygulamadıkları uygulamalar sadece kendi ülkelerini değil, bütün Dünya'yı büyük bir kaosa sürüklemektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, emisyon oranının belirli bir seviyede tutulması bu anlaşmanın imzalanması için ön gerekliliklerden biridir. Bu oranın üstüne çıkılması anlaşmanın yürürlüğe girmesini geciktirerek çevresel sorunların engellenmesini de geciktirmiştir. Kendi içinde, maddeler ve hükümler göz önüne alındığında, bu anlaşmanın önemli olduğu açıktır. Fakat, eğer her şey yolunda gitseydi ve anlaşma zamanında yani 1998 yılında yürürlüğe girip sera gazlarının emisyonlarının azaltılmasına başlansaydı, hangi oranda bu sorunlar engellenecekti bilmiyoruz. Hatta günümüzde uğraştığımız kadar iklim kriziyle bu denli mücadele edip etmeyeceğimizi de bilmiyoruz. Yine de anlaşmanın yürürlüğe girmesinin en doğrusu olduğu oldukça barizdir ve geç olsa da uygulamaların gerçekleşmesi bir şekilde amaca hizmet ettiğini ve iklim kriziyle mücadele edildiğini göstermektedir.

Taraflar Konferansı ile kabul edilen Kyoto Protokolü, ortak kararlar çerçevesinde oluşturulmaya çalışılmıştır. Taraf devletlerin, bazen sorun çıkarmasına rağmen, içerdiği maddeler çevre hukuku açısından uygulanmıştır. Her ülkeye kendi sorumlulukları çerçevesinde farklı görevler düşmektedir. Gelişmiş ülkelere daha fazla sorumluluk yüklenmiş ve gelişmekte olan ülkelere destek olmaları gerektiği vurgulanmıştır. İklim değişikliğiyle mücadele için bu Protokolün çok değerli olduğu açıktır. Dolayısıyla içerdiği yükümlülükler uymak bütün Taraf devletlerin sorumluluğundadır.

2.4.6. Paris Anlaşması

Endüstriyelmiş ve gelişmiş ülkelerin iklim değişikliğini olumsuz bir şekilde etkilemelerinden dolayı, uluslararası zeminde daha fazla önlem alınması gerektiği fikri açığa çıkmıştır. Bu nedenle bu ülkelerin sorumluluğunda pek çok anlaşma imzalanmıştır. Özellikle BMİDÇS ve Kyoto Protokolü iklim kriziyle mücadele için önemli basamaklar olmuşlardır. Ancak her yıl, nüfusun ve sanayileşmenin de artmasıyla iklim değişikliği tehlikesi de büyümektedir. Dolayısıyla başka sözleşmelerin veya resmî belgelerin taahhüt edilmesi zorunluluğu oluşmuştur. Bunlardan biri de yine Taraflar Konferansı'nda gündeme gelen Paris Anlaşması'dır. Bu anlaşma şu anda yürürlükte olan son iklim anlaşması olması nedeniyle de çok tartışılan ve bilinen bir anlaşmadır. Özellikle tekrardan

sera gazı etkilerinin azaltılması için oluşturulan bu anlaşma 2015 yılının aralık ayında kabul edilmiştir.

2015 yılında Fransa'nın Paris kentinde gerçekleştirilen 21. Taraflar Konferansı'nda (COP21), Paris Anlaşması kabul edilmiştir. Paris Anlaşması'nın uygulanma tarihi ise, 2020 sonrasıdır. Çünkü Kyoto Protokolü 2020'den sonra uygulanmayacak bir anlaşma olarak belirlenmiştir. Bir nevi Kyoto Protokolü'nün yerini alacak olan Paris Anlaşması 5 Ekim 2016 itibariyle, küresel sera gazı emisyonlarının %55'ini oluşturan en az 55 tarafın anlaşmayı onaylaması koşulunun karşılanması sonucunda, 4 Kasım 2016 itibariyle yürürlüğe girmiştir (T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı, 2018). Paris Anlaşması içerik bakımından bütün devletleri ilgilendiren küresel ölçekli ve tarihi bir anlaşmadır. Özellikle tüm tarafların sera gazı emisyonunu azaltım konusunda yükümlülük alması kararlaştırılmıştır. Fakat bu aksiyonda gelişmiş ülkelerin daha fazla azaltım taahhüdü alıp mutlak azaltım yapması istenirken, gelişmekte olan ülkelerin, “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk” ilkesi gereğince bir azaltım yapması beklenmektedir. 2050 sonrası için ise ilk olarak gelişmiş ülkelerin sıfır emisyon sağlayacak konuma gelmeleri talep edilmektedir. Sanayi devriminden bugüne kadar 1 santigrat dereceye ulaşan Dünya'nın ısınmasının 2 santigrat derecenin de altına istenmiştir. Ayrıca imkanlar dahilinde 1.5 santigrat seviyelerinde tutulmasına oybirliği ile karar verilmiştir (UNFCCC, 2015, s. 2). Düşük karbonlu bir geleceğin şart olduğunu belirten Paris Anlaşması iklim dirençli bir dönüşüm hedeflenmiştir. Bunun ötesinde Paris İklim Zirvesi boyunca duyurulduğu üzere hükümet-dışı diğer inisiyatiflerin de bu dönüşümü gerçekleştirmek için çok önemli katkılar sağladıkları göze çarpmaktadır. Buna örnek olarak ise, 100'ün üzerinde ülkeden sayıları 7000'e ulaşan şehirlerin temsilcileri iklim değişikliği ile mücadele için hedefler belirlemiş ve hazırlık yaparak bu sürece dahil olmuşlardır (Karakaya, 2016, s. 4).

Ekonomi açısından da Paris Anlaşması'nın artıları bulunmaktadır. Özellikle “sıfır karbon” anlayışının altını çizen Anlaşma devletlere bu konuda yarar sağlamaktadır. Paris Anlaşması'nın hedeflerine ulaşması için iklim değişikliği eylemlerinin büyük ölçüde artırılması gerekmesine rağmen, yürürlüğe girmesinden bu yana Anlaşma düşük karbonlu bir gelecek için çözümleri ve yeni fikirleri gerçekleştirmeye başlamıştır. Anlaşma sayesinde giderek daha fazla ülke, bölge, şehir ve şirket karbon nötr hedefleri uygulamak için harekete geçip bu eylemi gerçekleştirmişlerdir. Sıfır karbon çözümleri, özellikle

emisyolların %25'ini temsil eden ekonomik sektörler arasında fazla talep görmeye başlamıştır. Bu eğilim en çok enerji ve ulaşım sektörlerinde belirgindir ve erken davranan sektörler şimdiden birçok yeni iş fırsatı yaratmışlardır. 2030'a kadar sıfır karbon içeren çözümler, küresel emisyonların %70'inden fazlasını temsil eden sektörlerde tercih edilebilir (UNFCCC, 2016).

Kyoto Protokolü'nü yürürlüğe girmesi ne kadar zorsa Paris Anlaşması'nın hemen yürürlüğe konulması da o kadar kolay olmuştur. Kyoto Protokolü'nde çıkan anlaşmazlıklar, tartışmaların aksine, Paris Anlaşması kabul edilirken ortak paydada buluşmak zor olmamıştır. Yine de kabul edildikten sonra birtakım sorunlar da ortaya çıkmıştır. Özellikle ABD anlaşmadan çekilerek büyük tepki toplamıştır. Bu olayın vuku bulması ise, 2017 yılında olmuştur. Dönemin ABD Başkanı Donald Trump 2017 yılında yaptığı açıklama ile Paris Anlaşması'ndan çekileceklerinin dile getirmiştir. ABD Başkanı Donald Trump, yaptığı açıklamada "Bugün itibariyle ABD olarak, üzerimizde acımasız finansal ve ekonomik yük yaratan ve herhangi bir bağlayıcılığı olmayan Paris İklim Sözleşmesi'nin tüm uygulamalarını sonlandırıyoruz. Mevcut anlaşmanın şartlarını yerine getirmek, ABD için çok pahalıya mal olacak, 'daha adil bir Paris Anlaşması' için çalışacağız." demiştir (Çetin, 2017, s. 1). Bu açıklama göstermektedir ki, devletler kendi ekonomik koşullarının olumsuz yönde etkileneceğini iddia ederek, tartışmasız insanlığın en büyük sorunu olan küresel iklim problemlerini için verilen mücadeleyi göz ardı etmektedirler. Daha önce Kyoto Protokolü'nü imzalamamak için aynı sebebi sunan ABD Başkanı Bush gibi, Trump da kapitalist sistemin insanlara dayattığı para hırsını ve ekonominin daha da büyümesi gerektiği görüşünü ortaya koymuştur.

ABD 2017'de anlaşmadan çekilmek için hazırlıklara başlamış ve resmi olarak 4 Kasım 2020'de Paris Anlaşması'ndan çekilmiştir. Bu durum halkın ve diğer devletlerin tepkisiyle sonuçlanmıştır. Almanya Hükümet Sözcüsü Steffen Seibert, ABD Başkanı Trump'ın bu konudaki tutumunun "uluslararası iklim politikası açısından son derece üzüntü verici" olduğunu dile getirmiştir (DW Türkçe, 2020). Kasım 2020'de yapılan ABD Başkanlık yarışında Cumhuriyetçilerin adayı Donald Trump'a karşı Demokratların adayı Joe Biden'ın kazanmasıyla, bu sorun da ortadan kalkmıştır. Biden'ın başkanlığa geldiğinde yaptığı ilk işlerden biri de Paris Anlaşması'nı imzalayarak tekrar yürürlüğe girmesini sağlamak olmuştur. İnsan hayatını bu denli ilgilendiren, dahası sadece tek ülkeyi değil, bütün Dünya'nın sorunu olan böylesine büyük bir krize kayıtsız kalmak son

derece yanlıştır. Bu yanlıştan geç de olsa dönülmesi iklim değışikliği ile mücadelede önemli bir adım atılmasını sağlamıştır.

2020'den sonra, iklim değışikliği ile mücadele etmek için hazırlanan Paris Anlaşması sosyo-ekonomik alanları da güçlenmektedir. Devletlere fazlasıyla sorumluluk yüklerken ekonomik olarak zarar almamalarını da hedeflemektedir. Kabul edilmesinin (2015) üzerinden sadece 1 yıl geçtikten sonra yürürlüğe girmesiyle durumun vahametini ortaya koymaktadır. Bir yandan da devletler, artık bu krizin geç olmadan çözülmesi konusunda daha bilinçlidirler. Dolayısıyla diğer anlaşmalardan bu yönden de ayrılmaktadır. Paris Anlaşması şu an eldeki en detaylı ve en güncel iklim anlaşmasıdır. 21. Yüzyıl girmemizle iklim sorunlarının daha da hissedildiği açıktır. İklim değışikliğinin sonucu olan sağlık sorunları, göçlerle ve ekonomik problemler daha da artmadan önlemler alınmalı ve harekete geçilmelidir. Özellikle daha güvenli, yaşanabilir bir çevrede yaşamak bütün canlıların hakkıdır. Paris Anlaşması bunu sağlamaya çalışmasıyla insanlığa umut vermekte ve bu konuda daha çok çalışmaya teşvik etmektedir.

2.5. TÜRKİYE VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ POLİTİKALARI

Gelecek yıllar açısından daha fazla tehdit olacak iklim değışikliği sorununa çözüm bulmak amacıyla toplanan devletler, uluslararası anlaşmalar ve taahhütler hazırlamışlardır. Herkesi ayı zaman diliminde, aynı şekilde etkilemeyecek olsa bile, uzun vadede her devleti bir şekilde olumsuz olarak etkisi altına alacaktır bu küresel sorun. Dolayısıyla bu krizi engellemekle her devlet, sadece kendi insanlarını değil aynı zamanda bütün Dünya'nın bu yıkıcı sonuçlarla yüzleşmesini de engelleyecektir. Bütün devletler gibi Türkiye de bu sorunun farkındadır. Bu yüzden artıları ve eksileriyle birtakım önlemler almaya başlamış ve bu önlemleri devam ettirmeye çalışmaktadır.

İklim değışikliğinin etkilerini azaltmak amacıyla alınan en etkili önlemlerden biri hiç şüphesiz Paris İklim Anlaşması'nın yürürlüğe koyulmasıdır. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu anlaşmaya iklim değışikliği yönünden en güncel ve kapsamlı anlaşma olması ile bilinmektedir. Ancak, taraf devletlerin sayısına bakınca bütün devletlerin imzalamadığı görülmektedir. Türkiye de taraf olmayan devletlerden biridir. Sera gazı etkilerini azaltmaya yönelik yaptırımları ve uygulamaları ile bu alanda en etkili anlaşmaya taraf olmamak çevre hakkı kapsamında bir eksiklik olarak nitelendirilebilir. Dolayısıyla taraf

devletlerin çoğalmasa bu anlaşmayı tamamı ile uygulama açısından çok önemlidir. “Ülkemiz ise Paris Anlaşması’nı, 22 Nisan 2016 tarihinde, New York’ta düzenlenen Yüksek Düzeyli İmza Töreni’nde 175 ülke temsilcisiyle birlikte imzalamış, henüz Taraf olmamıştır.” (T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı, 2018)

Aynı şekilde BMİDÇS’ne imzalandığı tarihte taraf olmamıştır. Yürürlüğe girdikten on yıl sonra taraf devlet olarak katılmıştır. “Türkiye, bir OECD üyesi olarak, BMİDÇS 1992 yılında kabul edildiğinde gelişmiş ülkeler ile birlikte Sözleşme’nin EK-I ve EK-II listelerine dâhil edilmişti. 2001’de Marakeş’te gerçekleştirilen 7. Taraflar Konferansı’nda (COP7) alınan 26/CP.7 sayılı Kararla Türkiye’nin diğer EK-I Taraflarından farklı konumu tanınarak, adı BMİDÇS’nin EK-II listesinden çıkarılmış fakat EK-I listesinde kalmıştır. Türkiye 24 Mayıs 2004’te 189. Taraf olarak BMİDÇS’ne katılmıştır.” (T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı, 2018) Türkiye, BMİDÇS’nin eklerinde gelişmiş ülkeler arasında değerlendirilmesinin gerekliliğince ve bu şartlar altında CO2 ve diğer sera gazı salımlarını 2000 yılına kadar 1990 düzeyine indirme veya gelişme yolundaki ülkelere mali ve teknolojik yardım gibi konulardaki yükümlülüklerini yerine getiremeyeceği gerçeği bulunmaktadır. Bundan dolayı, BMİDÇS’yi Rio’da imzalamamış ve sonrasında da taraf olmamıştır (Türkeş, Türkiye-İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi İlişkileri Ve İklim Değişikliği Politikaları, 2002, s. 2). Ta ki 2004 yılına kadar.

Türkiye’nin 1990 yılı toplam sera gazı emisyonu miktarı 170 milyon ton CO2 eşdeğeri olarak hesaplanmıştır. 2007 yılında ise, bu değer 372 milyon ton CO2 eşdeğeri olarak gerçekleşmiş ve Türkiye’de sera gazı yutak alanları incelendiğinde, 1990 yılında 44 milyon ton CO2 eşdeğeri sera gazı emisyonu yutak alanları tarafından tutulmuştur. Tutulan bu değer, 2007 yılında aşağı yukarı 77 milyon ton CO2 eşdeğeri olarak kayıtlara geçmiştir. Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli Dördüncü Değerlendirme Raporu’nda belirtilenlere göre Türkiye, iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarından en çok etkilenecek bölgeler arasında Akdeniz Havzası olacaktır (T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı, 2010-2023). Türkiye, iklim değişikliğinin, özellikle su kaynaklarının zayıflaması, orman yangınları, kuraklık, erozyon, çölleşme ve bunlara bağlı ekolojik bozulmalar gibi öngörülen olumsuz yönlerinden etkilenebilecektir (Türkeş, 2002:9). Ayrıca emisyon oranı açısından da Türkiye diğer ülkelere kıyasla çok fazla etkiye sahip olmasa da önlem alması ülkeler arasında sayılmaktadır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri’nin dünya emisyonlarına katkısı yüzde 24,8, Avrupa Birliği’nin yüzde 17,4,

Çin'in 13,3, Rusya'nın 6,9, İngiltere'nin 4,7, Japonya'nın 3,9 oranındadır. Türkiye'nin bu konudaki oranı ise yüzde 1'in bile altında bulunmaktadır. Yine de 0,8 gibi bir emisyonla tarihî bir sorumluluğu bulunmaktadır. Tarihî sorumluluğu olan yani iklimi değiştiren ülkelerin vahşice kalkınan yani havayı, suyu ve toprağı acımasızca kirleterek, vahşi bir kalkınma modeli verilen, dünyanın kaynaklarını aşırı sömüren bu ülkelerin bunun bedelini çok daha fazla ödemeleri kaçınılmazdır." (BBC News, 2021)

İklim değişikliği Türkiye'yi bu derece etkilerken, aksiyonların en verimli şekilde uygulanması gerekmektedir. Çünkü gelecek yıllarda kurak, susuz, tarım alanları verimsiz, sağlıksız bir çevreye mahkûm bir ülke olması kaçınılmazdır. Bu durum ise, o bölgelerde yaşayan insanların yer değiştirmesine neden olacaktır. Yaşanabilir bir çevrede yaşamının herkesin temel hakkı olduğu düşünülürse, bu alanlarda yaşayamayacak insanların ülkenin demografisini değiştirecek ölçüde göç etmeleri beklenen bir durumdur. Anlaşmalara tamimiyle uyma, emisyonları azaltma ve ormansızlaştırmanın önüne geçme gibi eylemler ve önlemler hem doğa için hem de insanlar dahil bütün canlılar için acilen uygulamaya konulmalı ve verimli bir şekilde yürütülmelidir

3. BÖLÜM

GÖÇ, MÜLTECİLİK VE İKLİM MÜLTECİLİĞİ KAVRAMLARI KAPSAMINDA İKLİM MÜLTECİLERİNİN STATÜ SORUNU

3.1. KAVRAMSAL OLARAK GÖÇ

Kavramsal olarak bakıldığında göç kavramı, birçok farklı kaynaktan geçmektedir. Bu kavramlar hemen hemen aynı temel ilkeleri içermektedir. Kısacası bir eylemin göç olarak adlandırılması için belli koşulları taşıması gerekmektedir. İnsanın varoluşundan bu yana bu kavram hep vardır ve yerleşik hayat geçilmesiyle bu kavramın tanımı da kendi içinde genişlemiştir.

Göç, en temel anlamıyla, bir kişinin veya bir grup insanın uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmesi eylemidir (Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 2013, s. 35). Aynı şekilde Büyük Türkçe Sözlüğe göre ise, göç, ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi veya taşınması olarak da tanımlanabilmektedir (Türk Dil Kurumu, 2020). Her iki tanım da bir yerden başka bir yere hareket etme, taşınma anlamı vardır. Ama bu hareket etme işinin belirli kıstaslara dayanmalıdır. Kişinin başka bir yere yerleşmesi eylemi ekonomik, toplumsal gibi nedenlerle gerçekleşmelidir. Bu eylem, başka bir şehre de gerçekleşebilir, aynı şekilde başka bir ülkeye de gerçekleşebilir.

Göç olgusu, birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde de ele alınmaktadır. Bu yüzden bazen fikir birliğine varılmakta zorlanılabilmektedir. Sosyolojik açıdan bu zorluğun oluşmasındaki en büyük faktör, her göçün, her bir göç dalgasının, kendine özgü sebeplerinin olmasıdır. Bu dalgaların, tek başlarına niteliği ve gerçekleşme tarzları birbirinden değişik şekilde görülmektedir (Güneş F. , 2012, s. 185). Ayrıca göç, toplumun sosyal, kültürel, ekonomik, politik gibi tüm bünyesiyle yakından ilişkili ve etkileyici bir olayı olarak belirtilen bir kavramdır. Göçler, doğrudan doğruya ülkelerin veya daha küçük toplulukların nüfusunun gelişmesini (artış ya da azalmasını) etkileyen önemli faktörlerden biridir ve bu faktör nüfusun yaş ve cinsiyet yapısında değişmeye sebep olup bu değişimlerin göç alan ve göç veren çevrelerde birbirine zıt şekilde gerçekleşmektedir.

Göç alan yöre ya da halk, sayısal değer açısından, nüfus olarak artarken, göç veren yöre ise, nüfus olarak azalacaktır (Akkayan, 1979, s. 20).

Özellikle insanların kendilerini güvende hissedebilecekleri bir ortamda hayatlarını idame ettirme istekleri yüzyıllardır gelen bir içgüdüdür. Kendilerini fizyolojik olarak güvencede hissetmeleri o yere olan bağlılıklarını da arttırmaktadır. Örneğin, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramına göre, insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için temel ihtiyaçların da karşılanması gerekmektedir. Bu ihtiyaçlar hiyerarşisinde, ilk fizyolojik ve güvenlik, sonrasında da sevgi, saygınlık ve kendini gerçekleştirme gelmektedir. Dolayısıyla bu ihtiyaçların karşılanamaması durumunda, insanlar hayatlarında değişikliğe gitmektedirler. Örneğin, ekonomik ve güvenlik açısından sorun yaşayan kişilerin, zaman zaman yerleşim yerlerinden toplu şekilde terk etmelerine neden olduğu bilinmektedir (Ekici & Tuncel, 2015, s. 10). Toplu şekilde o bölgeyi terk etmek kitlesel bir göçü meydana getirmektedir. Burada ise görev devlete düşmektedir. Çünkü kişi, yaşadığı yerde güvende hissetmezse ya da ekonomik olarak zorluk çekerse başka yerlerde hayat kurmak için göç eder ve bu kitlesel göçler ülkenin demografik bozulmasına neden olur. Devlet ise, bu bozulmayı engellemekle ve halkını refah içinde yaşatmakla mükelleftir.

Göç eylemini gerçekleştiren bireyler ise, göçmen terimiyle anılmaktadırlar. Uluslararası alanda ise, evrensel olarak fikir birliğine varılmış ve kabul edilmiş bir 'göçmen' tanımı bulunmamaktadır. Göçmen sözcüğü genel olarak, zorlayıcı bir durumun yaşanmaması olarak atfedilmektedir. Bu durumda kişinin göç etme kararını belirli durumlar oluşturmaktadır. Bunlar, zorlayıcı dış faktörlerin müdahalesi olmaksızın kişinin kendi özgür iradesiyle ve 'kişisel uygunluk' nedenleri ile aldığı tüm durumları içerecek şekilde anlaşılmalıdır. Diğer yandan yaygın kullanım olarak bir şeyler söylemek gerekirse, tarım ürünlerinin ekimi veya hasadı için kısa sürelerde seyahat eden mevsimsel tarım işçileri gibi kısa dönemli göçmenlerin bazı türlerini de kapsadığı belirtilebilmektedir (Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 2013, s. 37). Başka bir yere yerleşen bu bireyin hangi amaçla gittiği ise göçmen kavramının niyetinin ne olduğunu belirlemektedir. Ayrıca göçmenin kendi ülkesine bir daha hiç dönmeyeceği düşüncesi doğru değildir. Zorlayıcı bir sebebin olmaması bunda en büyük kıstastır. Şayet zorlayıcı bir sebep yoksa, kişi istediği zaman dönebilmekte özgürdür. Bu durumda herhangi bir güvenlik problemi yaşamadığı algısı da çıkabilmektedir.

İnsanları yer değiştirmeye iten etkenler karmaşık ve çeşitli olabilir. Bu sebepler genellikle çok yönlüdür. Göçmenler iş bularak hayatlarını iyileştirmek için yer değiştirebilirler. Bu etken ekonomik yönlü bir faktör de olabilir sosyal bir etken de olabilir. Aynı şekilde bazı durumlarda eğitim, aile birleşmesi veya başka sebeplerden dolayı da yer değiştirebilmektedirler. Yer değiştirme eylemi sadece daha iyi ya da daha kolay bir hayata sahip olmakla alakalıdır. Diğer yandan doğal felaketler, kıtlık veya aşırı fakirlikten dolayı ortaya çıkan aşırı zor şartları azaltma amacıyla da yer değiştirmeler gerçekleşebilmektedir (UNHCR, 2016, s. 2). Farklı şekillerde ifade edilse de belirli faktörler göç eylemini ve göçmen terimini belirlemektedir. Daha iyi bir hayata sahip olma, ekonomik, sosyal ya da siyasal durumlarla bulunulan yeri terk etme veya zorlayıcı bir sebebin bulunup bulunmaması bu faktörler arasındadır.

3.2. GÖÇÜN BAŞLICA NEDENLERİ

Bireyler, bir şekilde başka bölgelere ya da yerlere yerleşmek için göç ettiklerinde, bunun belirli başlı sebepleri olmaktadır. Bu sebepler, göçün hangi şartlarla gerçekleştiği açısından farklılık gösterebilmektedir. Kendi aralarında gruplara ayrılan bu nedenler göç hareketlerinin temelini oluşturmaktadırlar. İnsanlar bu eylemi gerçekleştirirken, zorunlu göçe olduğu kadar, daha iyi bir yaşam standardına sahip olma, ekonomik açıdan yeterli hissetmeye, iklim koşullarının olumsuzluklarından uzak durmaya veya insan hakları ihlallerinden kaçmaya çalıştıkları için de göç etmektedirler.

Dört ana başlıkta toplanan bu sebepler sırasıyla aşağıdaki gibidir:

Sosyal Nedenler: Barınma koşullarının elverişsiz olması, eğitim imkanlarının yetersizliği, dini ve kültürel nedenlerin kişiler açısından olumsuz şekilde algılanması göçün sosyal sebepleri arasında sayılmaktadır. Bu sebepler ne olursa olsun, insanların daha iyi, daha kaliteli bir hayata sahip olmak için göç ettiklerini göstermektedir. Barınma koşulları kişinin temel insan hakkı olan mülkiyet hakkının ihlal ediyorsa, mülkiyet hakkının elinden alınmasına sebep oluyorsa, kişi bu hakkı talep edebileceği başka yerlere göç edebilmektedir. Bu yer değiştirme eyleminin odak noktası kişinin yaşam kalitesini yükseltecek seviyeye getirme isteğidir.

Siyasi Nedenler: İnsanların kendilerini güvende hissetmemelerinden kaynaklı olarak göç ettikleri bilinmektedir. Daha güvenli olduğuna inandıkları bölgeye göç eden bu insanların

bu eylemi gerçekleştirme sebepleri ise, siyasi nedenlerdir. Özellikle savaş ya da terör baskısından dolayı kitlesel göçlerin meydana gelmesi güvenlik ihlalden kaynaklanmaktadır. Bu göç nedeni görüldüğü üzere, güvenlik tehdidi içerdiği için, keyfi olarak gerçekleşen bir yer değiştirme değildir. Devletlerin halkının güvenliğini sağlamakla yükümlü olduğu düşünülürse, bu desteğin sağlanamaması kişileri başka devletlerin egemenliği altına girmeyi zorlamaktadır. Zorlayıcı bir sebep olan siyasi göçte bu hareketi gerçekleştiren kişinin, istediği zaman ülkesine dönmesi söz konusu değildir. Hayati tehlikesi olmadığına garantilenmesi durumunda anca ülkesine dönebilmektedirler.

Ekonomik Nedenler: Ticari sebepler, istihdamın sağlanamaması ya da tarım koşullarının kötü durumda olması insanları göç etmeye iten başka bir sebeptir. Bu sebeplerin hepsi ekonomik nedenler olarak sıralanmaktadır. Yaşanılan ya da ikamet edilen bölge ya da ülkede iş bulunamaması, devletim istihdam sağlamak için koşullarının iyi olmaması insanları ekonomik olarak zorlamaktadır. En temel hak olan yaşama hakkının kısıtlanması da söz konusudur. Çünkü ekonomik olarak bağımsızlığını kazanamayan ya da ekonomik olarak hayatını idame ettiremeyen kişinin iyi şartlarda yaşaması çok zordur. Temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, ekonomik olarak iyi durumda olmasına bağlıdır. İyi beslenemeyen, iyi koşullarda yaşamayan bireyin sağlık durumunun da kötüleşmesi söz konusuysen yaşam hakkının ihlal edildiğini de belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla bu insanların başka yerlerde hayatlarını idame ettirmeleri kaçınılmazdır. Diğer yandan, ekonomik olarak bir sıkıntı çekmeyip, sadece şimdiki durumdan daha iyi olmak için göç eden kitleler de mevcuttur. Bu durum, keyfi olarak, daha iyi bir hayata sahip olmak için gerçekleştirilen bir göçtür. Kısaca, ekonomik olarak kişiler, keyfi ya da zorunda kaldıkları için göç edebilmektedirler.

Doğal Nedenler: Doğal felaketlerin yaşanması, iklimsel olarak yaşanamayacak bir yerde yaşamak ya da verimli toprak zenginliğinin olmayışı da başka bir göç nedenidir. Doğal nedenlere bağlı gerçekleşen bu göç çeşidi tehlikeli bir aksiyondan kaçmak için gerçekleştirilen bir yer değiştirme eylemidir. Doğal afetlerin (sel, deprem, volkan patlaması vs) sık sık tekrar etmesi insanları o bölgeden ayrılmaya zorlamaktadır. İklim değişikliğinin ve küresel ısınmanın giderek daha fazla tehlike arz etmesiyle tarım arazilerin azalması, buzulların erimesiyle barınma yerlerinin su altında kalması gibi sebepler özellikle orada yaşayan halk için zorluk teşkil etmektedir. İnsan hayatına sebep

olacak sonuçları doğurabileceğinden, insanlar o bölgelerden ayrılmak zorunda kalmaktadırlar. Bu zoraki göç giderek daha fazla tehlike arz etmektedir. Göç etmek için büyük bir neden olan doğal sebepler kitlesel göçler meydana getirmektedir.

Kısaca Dünyadaki göç hareketlerinin ne olduğunu ve bunları neyin tetiklediğini göz önüne alırsak bunun siyasi nedeler, ekonomik, işsizlik gibi etmenlerle kaynaklandığını görebiliriz. Göçe ilişkin kuramlara dayanarak göçü etkileyen unsurları aşağıdaki sebeplerle açıklayabiliriz:

- “Dünya nüfusundaki yaşanan hızlı artış ve ülkeler arasındaki gelir dengesizlikleri
- Pek çok ülkedeki önlenemeyen kronik işsizlik
- Ulaşım ve iletişim olanaklarının kolaylaşması
- Daha iyi yaşama erişme arzusunun güçlenmesi
- Hedef ülkelerdeki işgücüne olan talebin artması
- Uluslararası göç yönetimi mevzuatının yetersizliği
- Göçmen kabul eden ülkelerin yetkililiklerinin, göçmenlere duyulan ihtiyacı açıkça deklare eden demeçleri
- Aile birliğini sağlama amacı
- Yaygın insan hakları ihlallerinin doğurduğu hayatta kalma çabaları
- Çevresel koşulların oluşturduğu olumsuz yaşam koşullarından kurtulma çabaları” (Asar, 2015, s. 11).

Göç hareketinin gidilen ülke açısından olumlu ve olumsuz sonuçları da bulunmaktadır. Olumlu olarak sayılabilecek maddeler arasında, göç alan ülkenin işletmelerinin, emek girdisini daha ucuza ve daha etkin bir şekilde kullanması ve göçmenlerin, yerli vatandaşların çalışmak istemediği işler için ikame etkisi yaratarak ülke ekonomisine katkı sağlaması sayılabilmektedir. Diğer yandan olumsuz sonuçlarında ise, göç akımıyla birlikte göç alan yerdeki nüfusun artması, ülke içerisindeki farklı bölgelere, yatırım düzeylerinde eşitsizlik yaşanması ve göç kitlesini taşıyamayacak kapasiteye sahip, alt yapısı yetersiz bölgelerde çarpık kentleşmenin ortaya çıkması gibi etmenler görülmektedir (Gürsoy, 2019, s. 6).

Hemen hemen bütün Dünya’yı etkisi altına alan ekonomik krizler, iklim problemleri, siyasi ve sosyal sebepler çoğu sosyolojik olayın açığa çıkmasına neden olduğu gibi, göç edilmesinin de nedeni olmuştur. Uluslararası bir sorun haline gelen bu göç krizi bütün

lkeleri ilgilendiren bir soruna dönüşmektedir. Gç alan ülke kadar güç veren ülke için de demografik yapının bozulması ya da entegrasyon sorunlarının yaşanmasına sebep vermesiyle de evrensel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle savaş, iklim değişikliği gibi zorlayıcı sebeplerle ortaya çıkan gçlerin temeline inerek, bu gçleri gerçekleştiren insanların karşılaştığı sorunlarla da ilgilenmek gerekmektedir.

3.3. GÇ ÇEŞİTLERİ

Nedenleri ve tipolojileri belirlenen gç olgusunun ayrıca eşitleri de literatürde mevcuttur. Bu gç eşitleri literatürde, bölgeler üzerinden ya da kişinin iradesiyle alakalı olup olmamasıyla alakalı olarak sınıflandırılmışlardır. Göçün tanımında da barınan bu gç eşitleri amaçları, nedenleri ve sonuçları bakımından belirli gruplara da ayrılmaktadırlar. Aşağıda bu kriterler baz alınarak gç çeşitlerinden bahsedilmektedir.

3.3.1. Kişi Sayısına (Yoğunluk Derecesine) Göre Gerçekleştiren Gç

Herhangi bir yere gerçekleştirilen gç, bireysel ya da kitlesel şekilde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, yer değiştirme eylemi gerçekleştirilirken kişi sayısına bakılarak bir gç sınıflaması yapılabilir. Özellikle bu iki kategorinin oluşmasındaki en büyük etmenlerden biri, gç eylemi gerçekleştirilirken kişinin kendi iradesi ile gerçekleşip gerçekleşmemesidir. O yüzden kişi sayısına göre gerçekleştirilen göçler iki sınıfa tabii tutulmaktadırlar. Bireysel ve toplu güç olarak adlandırılan bu güç tiplerinde yoğunluk, en temel sınıflama aracıdır.

Gç Terimleri Sözlüğü 'ne göre, kişilerin bireysel olarak veya aileleriyle birlikte gç ettiği durumlar bireysel güç olarak tanımlanmaktadır. Kitlesel programların ve gçlerin aksine, bu gibi eylemler genel olarak kişinin kendisi tarafından finanse edilmektedir veya bireyler, örgütler veya Devletlerin desteğiyle gerçekleşmektedir (Uluslararası Gç rgt (IOM), 2013, s. 14). Bireyler, göç etmek istedikleri zaman bu kararı kendileri verir ve gç eylemini de kendileri gerçekleştirmektedirler. Hatta bu bağlamda bireysel göçü serbest gç olarak tanımlanabilmektedir. Çünkü bu gç çeşitinde kişinin daha kaliteli bir yaşam arama duygusu bulunmaktadır. Bu göçler genellikle bireysel arayışlardan kaynaklanan gçlerdir. Özellikle bu göçün gerçekleşmesinin sebepleri

arasında kişilerin macera peşinde koşması, yaşadığı yerden farklı bir yerde ve kültürde yaşama istekleri, başka yerleri tanıma arzusu ve merak duygusu sayılabilmektedir. Ayrıca, bir sebeple yaşadığı yeri beğenmeme ve bir bıkkınlık içinde olması da bu göçün sebepleri arasında sıralanabilir (Yalçın, 2004, s. 15). Bununla beraber bireysel göç diye adlandırılan göç çeşidinde kişinin kendi iradesinin önemli olması nedeniyle, genellikle ekonomik sebeplerle başka bir ülkeye giden öncü göçmenleri de içermektedir (Şahin A. U., 2018, s. 18).

Diğer yandan bireysel göçler kadar Dünya’da kitlesel göçler de görülmektedir. Bu göç tipinin en temel özelliği kişilerin içinde bulunduğu topluluğun da hareket etmesi, yer değiştirmesidir. Kendisinden önce göç eden aile fertlerinin göç edilen yerde kalmasıyla oluşan bir göç çeşididir. İlk göç dalgası sonrası oluşan diğer dalgaların katlanarak artmasıyla meydana gelmektedir. Sayısı hayli yüksek ani şekilde gerçekleşen göç de denilebilmektedir. Bir bakıma keyfi olarak değil, daha çok zorunlu bir yer değiştirme de söz konusu olabilmektedir.

Kitlesel göçler olarak adlandırılan yoğunluk bazlı göç tipinde, toplulukların çeşitli nedenlerden dolayı bölgelerarası yer değiştirme hareketi söz konusudur. Kitlesel göç sadece ücret farklılıklarından dolayı değil, aynı zamanda sosyologların itme ve çekme faktörleri olarak adlandırdıkları diğer birçok etmene bağlı olarak da meydana gelmektedir (Gheasi & Nijkamp, 2017, s. 3). Göç alan ülkelerin altyapısı kitlesel göçü karşılayabilecek düzeydeyse bu topluluk, özellikle ekonomik anlamda bir girdi sağladığı açıktır. Ekonomik büyümenin sağlanması amacıyla, göçmenler birçok ülke örneğinde görüldüğü gibi ülke işçilerinin çalışmakta zorlandığı veya çalışmadığı işlerde çalışmaktadırlar. Bu durum ise, pozitif bir etki yaratmaktadır. Böylelikle göçmenler, çalışma şartlarının zorlaştığı işler için (inşaat, maden, dericilik vb.) yerli işçilere karşı, ikame işçi olarak görülmektedirler (Gürsoy, 2019: 17). Katkı sağlayan bu eylem kitlesel göçlerin olumlu taraflarından sayılabilmektedir.

3.3.2. Göç Edilen Bölgeye-Yere Göre Gerçekleştirilen Göç

Kişiler veya topluluklar göç ederken belirli sebeplerle belirli yerlere göç edebilmektedirler. Bu göç edilen yerler coğrafi anlamda bir sınıflamaya tabii

tutulmaktadır. Yer değiştirme eyleminin mesafe ve bölgeye göre ayrıldığı bu göç çeşidi ise iki kategoriye ayrılmaktadır: İç göç ve dış göç.

İç göç olarak adlandırılan göç sınıflandırılmasında, bir ülkenin kendi milli sınırları içerisinde gerçekleşmesi esas alınmaktadır. Yapılan bu göç eyleminde, bölgesel olarak kişi bulunduğu memleketten diğer memlekete yerleşmektedir. Dolayısıyla aynı ülkede bir yer değiştirme gerçekleşmektedir. Daha genel anlamıyla Yeni bir ikamete sahip olmak amacıyla veya yeni bir ikametle sonuçlanacak şekilde insanların aynı ülkenin bir bölgesinden başka bir bölgesine göç etmeleri iç göç olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bu göç çeşidinde, geçici veya daimi olma durumu söz konusu olabilmektedir. İ göçü gerçekleştiren bireyler, menşe ülke içinde yer değiştirler, ama yine menşe ülkede kalarak bu eylemi gerçekleştirmektedirler (Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 2013, s. 43). İç göç, coğrafi olarak değerlendirildiğinde kırsal alandan kente doğru olmakla birlikte, aynı zamanda kırsal alandan yine kırsal alana, kentlerden kırsal alanlara ve kentlerden yine kentlere doğru da gerçekleşebilmektedir. Bu göçte, nüfus hareketi bakımından bir iki istisnai durum dışında çoğunlukla az gelişmiş bölgelerden çok gelişmiş bölgelere doğru olma eğilimi göstermektedir (Özyakışır, 2013, s. 7).

Bununla beraber bölgeler dikkate alınarak sınıflandırılan göçlerden diğeri dış göçtür. Dış göç, isminden de anlaşılacağı üzere farklı ülkelere yapılan göç grubudur. Bu göçün kişinin yaşadığı yerden başka bir ülkeye hareket ederek göçü gerçekleştirmesi bu göç grubunun ismini de doğurmuştur. Dış göç kavramı, sınır ötesi nüfus hareketi olarak tanımlanmaktadır. Bu özelliği ile, uluslararası göç kavramıyla da aynı tanıma sahip olduğu gözden kaçmamaktadır. Süre olarak Birleşmiş Milletler bir kıstas belirlemiştir. Bu kıstasa göre, bir göç hareketinin uluslararası bir statü kazanması için yer değiştirme eyleminin bir yıldan daha fazla bir süre yapılmış olması şarttır (Akdoğan, 2019, s. 23).

Uluslararası göç açısından 6 temel prensip bulunmaktadır. Bu prensipler sırasıyla şu şekilde ifade edilmektedir: Sürekli yerleşenler, süreli sözleşmeli çalışanlar, süreli çalışan profesyoneller, gizli veya yasal olmayan çalışanlar, sığınmacılar ve mültecilerdir (Gençler, 2004, s. 174). Birleşmiş Milletler 2017 yılında Uluslararası Göç Raporu yayımlamış ve bu raporda kaç kişinin uluslararası göçmen olduğuna dair veriler paylaşmıştır. Bu verilere göre, 2000 yılında 173 milyon olan uluslararası göçmen nüfusu bulunmaktadır. 2010 yılına gelindiğinde bu sayı 220 milyona yükselmiştir. 2017 yılında

ise, Dünya toplam nüfusunun yüzde 3,4'ünü oluşturarak 258 milyona ulaşmıştır. Verilen bu rakamın yaklaşık %10'unu mülteciler ve sığınmacıların oluşturduğu varsayılmaktadır (United Nations, 2017). İç göçle kıyaslandığında, dış göç daha zorlu şartlarda gerçekleşmektedir. Özellikle mülteci ve sığınmacılar açısından dış göç kaçınılmaz bir eyleme dönüşmektedir. Bu durum, Dünya'nın halen belirli insan grupları açısından yaşamlarını sürdürmelerinin ne kadar zor olduğunu gözler önüne sermektedir.

3.3.3. İradi Bakımdan Gerçekleştirilen Göç

Göçleri ayırma konusunda bir diğer sınıflandırma kişinin iradesi açısından gerçekleştirilen göçtür. Bu grupta göçmenin yer değiştirme hareketini kendi isteğiyle mi yoksa, başka bir etmenin zorlamasıyla (otoriter bir baskıyla) mı gerçekleştirip gerçekleştirilmemesi belirlemektedir. İkiye ayrılan bu göç sınıflandırmasında gönüllü göç ve zorunlu göç terimleri geçmektedir.

Gönüllü göçü açıklarken en önemli özellik göçmenlerin göç kararını kendi istekleriyle vermeleridir. Bu açıdan hayat standardını yükseltme, yeni yerler görme veya farklı kültürlerle tanışma arzusu gibi çeşitli sebeplerden dolayı kişinin iradesiyle göç etmesi gönüllü göç olarak tanımlanmaktadır (Kara, 2015, s. 26). Dışarı gidilen ve geri dönülen göçlerde emek göçmenleri, meslek sahibi ve uzman göçmenler, tüccarlar, turistler ve öğrenciler dışarı gidişte gönüllü göçü gerçekleştirmektedirler. Geri dönen göçmen ve mülteciler, gönüllü olarak uyruğunda olduğu ülkeye iade edilenler ve gönüllü olarak geri dönenler ise geri dönüşte gönüllü yer değiştirmeyi gerçekleştirmektedirler (Hear, 1998, s. 42). Belirtilmesi gereken diğer bir nokta, kişinin kendi iradesiyle gerçekleştirdiği gönüllü göçler, belirli esaslar çerçevesinde yapılmaktadır. Bu esaslar göçün bütün ayrıntıları ve yönleri menşe ülke ve hedef ülke arasında varılan anlaşmaya ve kabul edilen kurallardan oluşmaktadır. Kural olarak bu göçler grupları değil kişileri içine alır. Başka bir deyişle göç başvuruları topluluk halde değil, bireysel olarak yapılmaktadır (Naz, 2015, s. 22).

Gönüllü göç gibi kişinin isteğiyle alakalı diğer göç grubu zorunlu göçtür. Gönüllü göçün tam tersi olan bu göç grubunda yer değiştirme eylemi kişinin iradesine bırakılmamaktadır. Dışarıdan gelen bir zorunluluk bulunmaktadır. Otoriter bir baskıyla gerçekleştirilen göç olarak da tanımlanan zorunlu göçte devletin çeşitli sosyal, ekonomik, güvenlik gibi

konularda aldıkları kararların tatbikatı sonucunda nüfusta yarattıkları hareketlilik güdümlü göçü (zorunlu göçü) oluşturur (Akkayan, 1979: 23). İnsanların irade dışı yer değiştirmelerini tanımlamak amacıyla kullanılan zorunlu göç kavramı, bireylerin, temel insan haklarının veya insani ihtiyaçlarının bile sağlanmadığı veya sağlanamadığı yerlerden/bölgelerden ayrılarak veya ayrılmak zorunda kalarak, yaşamlarını daha güvenli ve sağlıklı bir şekilde sürdürebileceklerini düşündükleri bölgelere gitmelerini, göç etmelerini açıklayan bir terimdir (Saraçlı, 2011, s. 42).

İnsanların göç etmesine neden olan zorlayıcı faktörler birbirinden farklı ve çeşitli olabilmektedirler. Bu faktörler özellikle, kolonileşme ve sömürgecilik, soğuk savaş ve etkileri, devletlerin bölünmesi ve yeni devletlerin ortaya çıkması, ekolojik bozulmalar silah ticareti gibi dışsal faktörlerle; aşırı nüfus, işsizliğin artışı, iç savaş ve çatışmalar, yoksulluk ve ekonominin kötü yönetilmesi ile etnik, dini ve kültürel düşmanlıklar gibi içsel faktörlerden oluşmaktadır (Lindstorm, 2003, s. 3). Gönüllü ve zorunlu göç ayrımının yapılması son yıllarda daha fazla önem kazanmıştır. Bunun nedeni ise, mülteci ve sığınmacılar gibi güncel ve siyasi içerikli göçmenlere verilen önemin giderek artmasıdır. Bununla beraber gönüllü ve zorunlu göçmenlere ilişkin ulusal ve uluslararası kurumların göstermiş oldukları yasal uygulama ve korumanın kendi aralarında farklılaşması bu ayrımı gerekli kılmaktadır (Cornelius & Rosenblum, 2004, s. 102).

3.4. KAVRAMSAL AÇIDAN MÜLTECİLİK

Mülteci kavramı içerik bakımından aynı gibi gözükse de göçmen kavramından oldukça farklıdır. Mülteci konumuna düşen birey, farklı şartlarda bu statüyü almaktadır. Göçmenlikte olduğu gibi hafif sayılabilecek isteğe bağlı bir yer değiştirme söz konusu değildir. Bu açıdan mültecilik statüsü alan kişinin göçmene kıyasla daha zorlu şartlarda bulunduğu söylenebilir.

Hukuki metin açısından mülteci tanımı 1994 tarihli İltica ve Sığınma Yönetmeliğince: “Avrupa’da meydana gelen olaylar sebebi ile ırkı, milliyeti, dini, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya

korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancıdır.” şeklinde açıklanmıştır (Resmi Gazete, 1994). Diğer yandan mülteci kavramının içeriğinin daha net anlaşıldığı en önemli referans ise, bu konuda Cenevre Sözleşmesi’dir. Mülteci tanımı, Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair 1951 Cenevre Konvansiyonu’nun 1. maddesinin A bendinin (2). paragrafında tanımlanmıştır: “1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsa uygulanacaktır. Birden fazla tabiiyeti olan bir kişi hakkındaki "vatandaşı olduğu ülke" ifadesi, tabiiyetini haiz olduğu ülkelerden her birini kasteder ve bir kişi, haklı bir sebebe dayalı bir korku olmaksızın, vatandaşı olduğu ülkelerden birinin korumasından yararlanmıyorsa, vatandaşı olduğu ülkenin korumasından mahrum sayılmayacaktır (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Tesilciliği, 2020). Buna göre mülteci olarak sayılabilecek bir kişi, siyasi sebeplerle zulme uğraması, işkence görmesi gibi eylemlere maruz kalmalıdır. 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi’nin içinde daha önceden yer alan “1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar sonucunda...” ve “söz konusu olaylar sonucunda” ifadeleri sözleşme metninden çıkartılarak sözleşmenin mülteci tanımındaki sınırlandırılmalar da kaldırılmıştır (1967 Protokolü: m. 1/2). Böylelikle, Cenevre Sözleşmesinde yer alan tarih kısıtlaması ileri tarihleri de kapsayacak şekilde ortadan kaldırılmış ve sorun çözülmüştür. Bu da şu anlama gelmektedir: 1967 Protokolünün coğrafya ve tarih kısıtlamalarını kaldırmasıyla Cenevre Sözleşmesi evrensel düzeyde uygulama alanına sahip olmuş ve herkes için uygulanabilecek aşamaya gelmiştir (Türkdoğan, 2018, s. 13-14).

1951 BM Mülteciler Sözleşmesi'ne göre mülteci olan kişi “İrk, din, milliyet, belirli bir toplumsal gruba üyelik ya da siyasi görüş gerekçesiyle maruz kaldığı, haklı nedenlere dayanan, zulüm korkusu nedeniyle kendi ülkesi dışında olan kimse” olarak tanımlanmaktadır (Mültecilerin Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi: 67-87).

Mağduriyetin yaşanması kişinin mülteci olup olmadığının ayırımında en önemli özelliklerden biridir. Ayrıca bu kişinin mülteci olmasını kararlaştıran da devletlerdir. Bununla birlikte kendi içinde canlı ve geniş tanımlara sahip olduğu için farklı disiplinler

için de çalışma alanı olan mülteci kavramı, menşe devletinden zorunlu olarak ayrılan ve bir başka devletten sığınma talep eden bireyler için kullanılmaktadır (Öztürk N. , 2015, s. 65). Bu kişilerin başka bir devlete sığınmaları kendi güvenlikleri için önemlidir. Zorunlu olarak yer değiştirme eyleminden kasıt, gerçek anlamda bireylere başka bir şans sunulmamasıdır. Savaş, iklim koşulları, şiddet veya silahlı çatışmalardan kaçmak isteyen insanların başka devletin egemenliğine sığınmaları ile mültecilik kavramı oluşmuştur.

Mülteciler için “beynelmilel zorunlu göçmenler” tabiri de kullanılmaktadır. Bu tanımda, mülteci kavramının uluslararası boyutunu vurgulanmaktadır. Aynı zamanda hem hareket noktasının göç olduğu hem de bu göçün zorunlu nedenlerle yapıldığını da açıkça belirtilmektedir (Öztürk N. , 2015, s. 65). Zorunlu olarak yapılan bu göç, literatürde farklı iki şekilde de tanımlanabilmektedir. Bu tanımlardan ilki zorunlu göçü sadece “ülke içi” olaylar nedeniyle yerinden edilmiş kimseler içindir. Diğer tanım ise, uluslararası alanda yerinden edilmiş ve kendi ülkelerinin sınırları dışına çıkmış kimselerin durumlarını anlatmak içindir. Yine de ister ülke içinde ister uluslararası alanda olsun, zorunlu göç hemen hemen aynı nedenlerden dolayı oluşmaktadır. Doğal, kimyasal, nükleer felaketler, açlık, kalkınma projeleri ve çatışmalar insanları yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlayabilmekte ve başka yerde hayatlarını idame ettirmelerine neden olmaktadır. Bahsedilen bu mülteci kavramında zorunlu göçe konu olan göçmenler çoğunlukla ya mülteci ya da “ülke içinde yerinden edilmiş kimse (ÜİYE) (Internally Displaced People-IDP)” olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan mülteciler uluslararası zorunlu göçün öznesi durumundadırlar. Diğer yandan yerinden edilmişler ülke içinde bir yerden bir yere göç ettirilmiş göçmenleri kapsamaktadır (Ünlü, 2007, s. 72).

Ülke içinde yerinden edilmiş kimseler kendi ülkeleri içinde yerinden edilmişlerdir ve bu kimseler güvenli bir yer bulmak için bir ülke sınırını geçmemiştir. Mültecilerle kıyaslandığında, onlar kendi ülkeleri içinde kaçmaktadırlar. Kendi ülkeleri içinde yerinden edilmiş kişiler benzer sebeplerle kaçmış olsalar da kendi ülkelerinde ve yerinden edilme sebepleri o hükümet bile olsa, kendi hükümetlerinin koruması altında kalmaktadırlar ve sonuç olarak; bu insanlar, dünyadaki en hassas durumdaki kişiler arasında sayılmaktadırlar (UNHCR Türkiye). Ülke içinde yer değiştirme eyleminin temelde iki özelliği vardır. Bunlardan birincisi, yer değiştirme hareketini gerçekleştiren bireyler doğal olarak bu eylemi gönülsüz bir şekilde gerçekleştirmektedirler. İkinci özellik ise, bu hareket ulusal sınırlar içerisinde gerçekleşmektedir. Bu da göstermektedir

ki, uluslararası hukukta mülteciler ile yerinden edilmiş kişiler arasındaki fark bulunmaktadır (Mooney, 2005, s. 10). Ayrıca büyük bir göç sorunu olan ülke içinde yer değiştirme eylemi devletleri etkilemeye de devam etmektedir. Bu bağlamda ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin sayısı, dikkate alınması gereken bir sorunu ortaya koymaktadır. Azımsanmayacak sayıda kişinin yer değiştirdiğini belirten İsviçre merkezli Ülke İçinde Yerinden Edilme İzleme Merkezi (IDMC) 2020 yılının Ocak ve Haziran ayları arasında 120’den fazla ülkede, ülke içerisinde, yaklaşık 15 milyon kişinin yerinden edildiği verilerini paylaşmıştır. Bu rapora göre (diğer doğal afetlerin yanı sıra) özellikle kasırga, sel, orman yangınları ve çekirge istilası 9,8 milyon yer değiştirmenin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. IDMC’ye göre, başta Suriye olmak üzere, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Burkina Faso’daki çatışma ve şiddet 4,8 milyon insanın yerinden edilmesine sebep olmuştur (İKLİM HABER, 2020).

Zorunlu göçe neden olan ve kişilerin mülteci durumuna gelmelerine sebep olana faktörler bu değerlendirmelerle üç grupta toplanabilmektedir: Bunlar, savaş/siyasi istikrarsızlık/zulüm, ekolojik krizler/hayatı tehdit eder dereceye varan ekonomik çöküş ve etnik, dinsel ya da kabile çatışmaları olarak belirlenmektedir. Bu üç faktörün hepsi aynı anda ortaya çıkabileceği gibi sadece bir tanesi de zorunlu göçe neden olabilmekte ve bireyleri mülteci statüsüne sokabilmektedir (Ünlü, 2007, s. 74-75). Bireylerin zor şartlar altında hayatlarını idame ettirmelerinin yaşama haklarını da ihlal ettiği gerekçesiyle, göç ederek başka devletlerin egemenliği altına girmektedirler. Ülkelerine geri dönmeleri güvenlik sorunları olduğu için irade ile gerçekleştirilen göç gibi kolay değildir. Dolayısıyla mültecilik kişinin istediği bir statü değil, zorlu şartlarda güvenliğini sağlamak istedikleri için uluslararası hukuk tarafından verilen bir statüdür.

UNHCR’in tanımına göre mülteciler, uluslararası hukuk tarafından tanımlanır ve korunur. Mülteciler; eziyet, çatışma, saldırı veya toplum huzurunu ciddi şekilde bozan diğer durumlarda, geldikleri ülkelerin dışında bulunan ve bunun sonucu olarak da ‘uluslararası koruma’ talebinde bulunan kişilerdir. Şayet bu kişiler, sığınma taleplerinin reddedilmesi halinde, büyük ihtimalle ölümcül sonuçlara maruz kalacak insanlardır (UNHCR, 2016, s. 2). Ziya’ya göre, ekonomik refah için veya sosyal koşulları daha rahat olan bir ülkede yaşamak için ülkelerinden göçenlere ekonomik göçmenler denilmekte ve bahsedilen bu ekonomik göçmenler, mültecilik statüsünden yararlanamamaktadırlar. Yabancı statüsünde ilgili başvurular yapılarak iltica edilebilir; ancak bunun kabulü,

göçmenlikle ilgili ve mültecilikle ilgili tasarruf, o ülkenin iç hukukundaki düzenlemelerle ilgili bir durumdur (Ziya, 2012, s. 232). Özetle, her mülteci göçmen olabilirken, her göçmen mülteci statüsünde değildir. En önemli ve belirgin ayırım ise, yer değiştirme eyleminin kişinin iradesi ile gerçekleşip gerçekleşmemesidir.

3.4.1. Mülteci Rejiminin Oluşumu ve Tarihçesi

Tarihsel sürece bakıldığında, mülteci rejimin oluşması uluslararası hukuk açısından Mültecilerin Statüsüyle İlgili 1951 Sözleşmesi'ne dayanmaktadır. Yine de rejimin oluşmasını sağlayan asıl temel nokta çok daha öncelere dayanmaktadır. Dolayısıyla uluslararası hukukta yer alana kadar, mülteci kavramının oluşum tarihçesi epey bir zaman almıştır. 17. yüzyıl itibarı ile gelişen bu süreç mülteci rejiminin de gelişmesine katkıda bulunmuştur.

İlk olarak bakıldığında, bugünkü mevcut mülteci rejimi 1648 Vestfalya Antlaşması'yla ortaya çıkmıştır. Özellikle modern devlet sistemi ile şekillenen bu rejim ileride daha da şekillenerek şimdiki halini almıştır. Bununla beraber topraksallık ilkesi de bu rejimin ortaya çıkmasındaki en önemli ayrıntıdır. Çünkü ulus devlet sınırlarının içerdiği bu topraksallık ilkesi mültecilik ile oldukça alakalıdır. Mülteci rejiminin ortaya çıkışında ise topraksallıkta olduğu gibi, ulus devletlerin güç siyasetleri ve güç dengeleri başı çekmektedir (Barnett, 2002, s. 238). Bununla beraber, Avrupa bağlamındaki ilk mülteciler ise, Fransa'dan kaçan Protestanlar ve akabinde Fransız Devrimi'nden kaçan aristokratlardır. Daha sonrasında Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesiyle Rusya'da oluşan yeni rejimden dolayı Avrupa ve ABD'ye kaçan mülteciler de olmuştur. 1917-1921 yılları arasındaki 4 yıllık sürede Sovyet Devrimi'nden sonra, bir milyondan fazla insan Avrupa'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Bu sığınan insanlardan bazıları kıtlıktan kaçarken, diğerleri Bolşevik rejiminin zulmünden kaçmaya çalışmaktaydılar (Hathaway, 2005, s. 351).

Nazi Almanya'sından kaçan Yahudi mülteciler ise, 20. Yüzyılın başlangıcındaki mülteci gruplarının aslını oluşturmaktadır. Mültecilerin koruma altına alınmaları ve bununla beraber sorunlarına çözüm bulmaya ilişkin ilk önemli gelişmeler ise, 20. Yüzyılda oluşmaya başlamıştır (Öner, 2015, s. 580). Bu anlamda ilk adım, Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda gerçekleşmiştir. Avrupa'nın hemen hemen her yerinde bulunan

mülteci sorununa uluslararası alanda detaylı bir çözüm bulunmak istenmesiyle 1920 tarihinde Fridtjof Nansen'in öncülüğünde Milletler Cemiyeti'nin bir kolu olan Mülteciler Yüksek Komiserliği kurularak bu anlamda ilk somut başarı gerçekleşmiştir. Bu dönemlerinde mültecilerin sınıflandırılması ise farklı bir şekilde ele alınmaktaydı. Kendi kökenleri ve etnik gruplarının farklılığına göre bir düzenleme gerçekleşmekteydi. Dolayısıyla her ne kadar fazlasıyla bir süre geçmiş olsa da devletler kendi sınıflandırmalarına göre belirli bir etnik gruba tabii olanları mülteci olarak belirleyerek bu sisteme devam etmeye karar vermişlerdir. Belirli bir süre sonra ise, İtalya, Almanya ve Japonya bu birlikten ayrılmak istediklerinde bile, diğer devletler aynı uygulamayı devam ettirerek bu sınıflandırmayı mültecileri belirlemek için kullanmışlardır. Hatta evrensel bir mülteci tanımı yapmaktansa bu uygulamayı devam ettirmeleri söz konusu olmuştur. 2. Dünya Savaşı öncesi Almanya, Japonya ve İtalya'nın da ayrılmasıyla uluslararası meşruiyetini ve etkisini önemli ölçüde yitiren Milletler Cemiyeti ile birlikte Mülteciler Yüksek Komiserliği de 1930'lu yıllarda işlevini büyük ölçüde yitirerek başka bir aşamaya geçilmiştir (Martin, 2010, s. 45).

İkinci Dünya Savaşı mülteci rejiminin uluslararası alanda belirlenmesi için önemli bir mihenk taşı olmuştur. Savaş sona erdiğinde yaklaşık 30 milyon insanın yerinden edildiğini raporlanmıştır. Bazı ülkelerin Milletler Cemiyeti'nden ayrılmasından sonra bu cemiyetin devamlılığı sağlanamamış ve mevcut yapısını yitirmiştir. Bunun yerine ise, 1944 yılında İttifak Devletleri Birleşmiş Milletler Yardım ve Yeniden Yapılanma Ajansı (UN Relief and Reconstruction Agency) kurulmuştur. Yine de bu girişim çok uzun ömürlü olmamış ve SSCB'nin olumsuz tavrı nedeniyle de 1947'de son bulmak zorunda kalmıştır. Daha sonrasında, 1948 yılında Doğu Avrupa'dan gelen mültecilerle ilgilenmek üzere Uluslararası Mülteci Örgütü (International Refugee Organization) kurulmuştur (Öner, 2015, s. 581). Bu durum göstermektedir ki, ad hoc olarak adlandırılan geçici yapılar bir yere kadar çözüm odaklı olmakta ve bunun yerine mutlaka kalıcı ve uzun ömürlü bir yapının inşa edilmesi gerekmektedir. Savaş sonrası Milletler Cemiyeti yerini Birleşmiş Milletlere bırakmış ve yeni bir dönem başlamıştır. Bunun en önemli nedeni ise, yenen devletlerin uluslararası alanda sağlam bir diplomatik yol oluşturmak istemeleridir. Akabinde, 1948 tarihinde İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si imzalanmış ve bu

Beyanname ile “sığınma hakkı” temel bir insan hakkı olarak belirtilmiştir¹. 1950 yılına gelindiğinde ise, Birleşmiş Milletler Genel Konseyi kurulmuştur. Konseyin nihai amacı ise, sayıları milyonlar olan mültecilerin sorunlarına daha net ve kalıcı çözümler bulmaktır. Ancak sadece üç yıl görev yapılması konusunda plan yapılmıştır. BMMYK görevlerini başarılı ve usulüne uygun şekilde yapması için kurulmuştur ve bu görevlerin yerlerine getirilmesi tamamen devletlerin sorumluluğunda bulunmaktadır. Mültecilerin haklarının belirlenmesi ve devletler ile karşılıklı görev ve sorumlulukların hukuki güvenceye alınmadan atılacak adımların istenilen çözümleri getirmeyeceği de oldukça açıktır. Bu amaçla 1951 yılında Birleşmiş Milletler tarafından halen yürürlükte olan BM Mülteciler Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi hazırlanmıştır (Hazan, 2015, s. 186). Sözleşme kendi içinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Hem mültecilere hem de sığındıkları veya göç ettikleri devletlere haklar, hükümlülükler ve yaptırımlar getirerek öncelikli ve ilk olarak başvurulmuş bir hukuki metin haline gelmiştir. En önemli maddesi olarak nitelendirilebilecek 33. Madde (mültecilerin geri gönderilmeme ilkesi -principle of non-refoulement) her devlet için evrensel bir hukuk ilkesi haline gelmiştir.

1970’li yıllar kendinden önceki yıllara göre daha farklı bir çizgide ilerlemiştir. Bunun en önemli etkisi ise Dünya’nın ilk Soğuk Savaş mülteci krizi olarak bilinen, Kasım 1956’da Macaristan’ın Sovyet ordusu tarafından işgali sonrasında yaklaşık 200.000 Macar mültecinin komşu Avusturya’ya ve Yugoslavya’ya kitlesel göçü ile ortaya çıkan Macaristan Krizi’dir. Ayrıca 1968 yılında meydana gelen diğer bir mülteci krizi Çekoslovakya Krizi de yaşanmıştır. Buradaki mülteci akını Soğuk Savaşın da etkisi ile Komünist Blok’tan Batı Blok’una doğru bir kaymaya neden olmuştur. Savaş esnasında sayıları daha da artarak mülteci krizleri oluşmuş ve bireysel iltica talepleri daha da fazla gündeme gelmiştir². Özellikle Macaristan Krizi’nden sonra BM MYK’dan acil müdahale

¹ Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanname’si madde 14.

² 1956 Macaristan Krizi: 23 Ekim 1956 yılında Budapeşte Teknik Üniversitesi öğrencileri özellikle ülke yönetiminden kendi taleplerini içeren bir bildiri hazırlamışlar ve ayaklanma başlatmışlardır. Öğrenciler, Macaristan’da bulunan Sovyet birliklerinin ülkeyi terk etmesini, Imre Nagy yönetiminde yeni bir hükümet kurulmasını, köylü ve işçilerin yaşam koşulları bakımından köklü değişiklikler yapılmasını talep etmişlerdir. Neticede 1956 yılında Stalin’e karşı Macaristan halkı tarafından başlatılan bir halk hareketi oluşmuştur.

1968 Çekoslovakya Krizi: 2. Dünya Savaşı sonrası 1948 yılında halk cumhuriyeti olduğunu söyleyen Çekoslovakya, 1960 anayasasında sosyalist bir cumhuriyet olduğunu bildirmiştir. 60’lı yıllarda başlayan ekonomik kriz dolayısıyla bir dizi reform yapılmış ve liberalleşme politikası başlamıştır. Çekoslovakya gibi köklü bir komünist partisi olan bir ülkede, parti içinde de bir liberalleşme dalgası başlamıştır. Bu durumdan SSCB oldukça rahatsızlanmaya başlamıştır. Tüm bu toplumsal hareketlerin yükselişe gelmesiyle üniversite gençliğinin ayaklanması da 1965 yılında gerçekleşmiştir. Öğrenciler daha fazla özgürlük

yardımı için çağrı yapması talebinde bulunulmuştur. Fakat Sözleşme 'de bazı sınırlılıkların olması kaçan Macarları kapsayacak şekilde değildi. Bunun üzerine BMMYK Tüzüğü ve 1951 Sözleşmesi'nde yer alan mülteci tanımının sınırlayıcı özelliklerinin aşılmasına dair tartışmalar ön plana çıkmıştır. Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü, bu tartışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Sözleşme, mülteci rejiminde merkezi bir öneme sahiptir ve bugüne kadar en çok sayıda devlet tarafından onaylanan mülteci anlaşması olmuştur. (Yücel, 2019: 76-77).

Bu dönemlerden sonra krizlerin daha güvenli bir şekilde atlatılması ve müdahale edilmesi için Birleşmiş Milletler güvenli bölgeler oluşturmuştur. Özellikle mültecilerin yoğunlaştığı, fazla olduğu yerlerde günümüzde de görüldüğü üzere Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği tarafından pek çok çalışma ve yardımlaşma eylemleri bulunmaktadır. Açıkça görülmektedir ki mülteci tarihinin başlamasından beri çok yol kat edilmiş ve çözüm odaklı yollara başvurulmuştur. Bugünlerde ise bu görev fazlasıyla BMMYK'ya düşmektedir.

3.5. KAVRAMSAL AÇIDAN İKLİM MÜLTECİLİĞİ

Şüphesiz iklim değişikliği getirdiği sonuçlar itibarıyla küresel bir sorundur. Salgın hastalıklar, barınma sorunları, temiz suya ve yeterli gıdaya ulaşamama derken bir dizi problem açığa çıkmaktadır. Bu problemlerden en göze batanlardan biri ise, yurtlarını terk etmek zorunda kalanların oluşturduğu göç akımıdır. Bu göç akımı özellikle 21. Yüzyılda giderek artan bir tehlikeye dönüşmüştür. İklim değişikliğinin etkilerinin önüne geçilmeye çalışılmasının nedenlerinden biri de bu kitlesel göç sorununu engellemeye yöneliktir. Bu yer değiştirme eylemini değiştiren kişiler ise aynı savaş, zulüm gibi nedenlerden dolayı etkilenip göç etmek zorunda kalan insanlar gibi “mülteci” olarak adlandırılmaktadırlar. Ekolojik bir sorundan dolayı göç ettikleri için iklim/ekolojik mülteci adı altında anılmaktadırlar.

Özellikle 1980'li yıllarla beraber çevre sorunları artmış ve bu artışın nedeni olarak insan unsuru da göz önüne alınmıştır. Sonucunda oluşan doğal afetler ve çevresel sorunlar

---

ve örgütlenme talepleriyle eyleme geçmişlerdir. Politik liberalleşmeyle başlayan bu dalga, Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı müttefiklerinin ülkeyi işgal etmesi ile sona ermiştir. Bu işgal sonucunda ise, yaklaşık 300 bin insan başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır.

insanları göç etmeye itmiştir (Ziya, 2012, s. 231). İklimsel göç olarak adlandırılan göç kavramı, çoğunlukla yeni ve gelecekteki göç eğilimlerinin bir parçası olarak sunulmaktadır. Bu konudaki tartışmaların biraz eskiye dayandığı da gözlerden kaçmamaktadır. Çevresel faktörler, göç teorilerinde de kendisine yer bulmuş ve bu konuda araştırmalara konu olmuştur. 1889'da Ravenstein ifade ettiği gibi “yaşamsal açıdan kötü iklim koşulları insanların hareketliliğini etkilemiştir”. Yine de bu göçlerin sebebi tabii ki sadece iklimsel etmenler değildir. Baskıcı yasalar, ağır vergilendirmeler gibi toplumsal baskıyı hissettiren etmenler de bu göçleri tetiklemiştir. Hatta bu faktörler içinde etkili etken ekonomi olmuştur. Ancak iklim değişikliği sebebiyle oluşan olumsuzluklar tarımsal faaliyetler için uygun toprak, ılıman iklim ve daha kolay yaşam koşullarının arayışı meydana gelmiş ve pek çok insan kendi amaçları doğrultusunda, doğal yaşam alanları dışında yaşam alanlarına doğru bir çekim alanı oluşturarak göç etmeye başlamışlardır. Ravenstein, göçü kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak görmektedir ve göçün gerçekleşmesinin en temel sebebinin ekonomik kaynaklı olduğunu savunmaktadır. Neoklasik teori olarak da adlandırılan bu kuramı, emek, arz ve talebindeki coğrafi farklılıkların bir unsuru olarak ele almaktadır (Castle & Miller, 2014, s. 28). Neoklasik kurama göre göç üzerinde etkili olan etmen emeğe ilişkin olarak coğrafi bölgeler arasındaki arz ve talep alanındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ekonomik gelişmelerde iş gücü anahtar rol oynamakta, emek fazlası olan ülkelerde ücret düşük, buna karşın sermayeye oranla sınırlı emeğe sahip ülkelerde ücret yüksektir (Asar, 2015, s. 9). Ravenstein’in teorisi göçmenlerin, göç ettiği bölgelerdeki ekonomik durumları göz önünde bulundurarak göç eylemini gerçekleştirdikleri belirtilmektedir. İkamet edilen bölgeden, mali açıdan kazanç sağlanabilecek başka bir bölgeye göç hareketinde bulunmaktadır (Gürsoy, 2019, s. 8).

Bununla beraber iklimin göç araştırmalarına dahil edilmesi çok çabuk olmamıştır. Bunun en büyük nedeni ise, o zamanlarda doğal ya da çevresel faktörlere karşı azalan bir ilgiyle karşılaşılmasıdır. Özellikle Batı merkezli fikre göre, teknolojik ilerleme doğanın insan yaşamı üzerindeki etkisini azaltacak ve ilgi merkezli olmayacaktır. Bu nedenle Petersen, çevresel göçü, insanın çevre üzerindeki kontrolünü yavaş yavaş artırması nedeniyle ilkel bir göç biçimi olarak görülmüştür (Akbaş, 2018, s. 5161). Ancak artan çevre sorunlarıyla beraber iklim değişikliğinin, göç araştırmalarına dahil edildiği 21. Yüzyıl itibarı ile daha fazla görülmektedir. Dolayısıyla “iklim mültecileri” kavramı daha çok araştırmada

geçmeye başlamıştır. Petersen göçle ilgili çalışmasına, her insanın aynı olduğu ve göçünde normal bir şey olduğu yaklaşımına karşı çıkararak başlamıştır. Bununla alakalı olarak ise, “eğer her insan aynıysa neden bazıları göç ediyor da bazıları göç etmiyor?” sorusunu sorarak cevap aramıştır. (Çağlayan, 2006, s. 75). Özellikle ekonominin çok önemli olduğunu vurgulayan Petersen, bu görüş çerçevesinde beş göç tipinden bahsetmiştir. Bunlar; ilkel, zorunlu, yönlendirilen, kitlesel ve serbest göçlerdir (Şahin & Doğusoy, 2016, s. 4). İlkel göç; deprem, kuraklık, olumsuz hava koşulları gibi doğal afetler neticesinde insanların yer değiştirme hareketidir (Gürsoy, 2019, s. 9). Petersen göçebe toplulukların dönemlik göçlerini de bu göç tipi içerisinde alarak gruplamıştır. Ancak Petersen’in asıl üzerinde durduğu konu, kuraklık, kötü hava şartları gibi doğal afetler olarak da adlandırılabilen çevrenin yarattığı fiziksel zorluklardan dolayı ortaya çıkan ve bu sebeplerle yaşanan kitlesel göçlerdir (Çağlayan, 2006, s. 75). Bir diğer göç tipi olarak belirlenen zorunlu ve yönlendirilmiş göçlerdir. Burada asıl konu gerçekleştirilen göçün iradeye tabii olup olmamasıdır. Petersen bu konuda göç etme kararını veren kişinin eğer iradesi varsa, bu durumun yönlendirilmiş göçlerden, diğer yandan bu iradenin söz konusu olmadığı durumlarda ise zorunlu göçlerden kaynaklandığını belirtmiştir (Petersen, 1958, s. 261). Serbest göç ise, iradi olarak yer değiştirme olarak tanımlanmaktadır. Bu göç tipinde, kişilerin merak duygusu, daha iyi yaşam arzusu gibi nedenlerden dolayı göç etme eyleminin gerçekleşmesi söz konusudur (Gürsoy, 2019: 9). Buna göre serbest göçler, diğer tipolojilere göre daha farklı bir konumdadır. Diğer tiplerinde olduğu gibi baskın ve zorlayıcı bir unsur bulunmayan bu göç tipinde, göç etmek isteyen birey, kendi kararına göre hareket etmektedir (Şahin A. U., 2018, s. 16). Kitlesel göç tipine gelecek olursak, bu tipte teknolojik gelişmeye paralel ilerleyen bir durum söz konusudur. Petersen, teknolojik gelişmenin özellikle dünyadaki ulaşım yollarının ve imkânlarının gelişmesiyle oluştuğunu ifade ederek, göçün kitlesel bir duruma geldiğini ifade etmektedir. Bu göç tipinin en göze çarpan ve bu göçü diğer göçlerden ayıran özelliği ise, göçün kolektif yani toplu bir olgu hâline gelmesidir. Başka bir ifadeyle, kitlesel göçlerin oluşmasının nedenlerinden biri, teknolojik gelişmenin daha da yaygınlaşması ve öncü göçmenlerin kurdukları göçmen ağlarıyla yeni göçmenleri göçe cesaretlendirmesidir (Petersen, 1958, s. 260). Dönemine göre hayli kapsamlı sayılabilecek Petersen’in bu çalışması göç kuramları arasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, Petersen’in belirlediği tiplendirmeler ve ortaya koyduğu tiplendirme kriterleri,

dünyadaki göçün kronolojik olarak gelişen, sosyal değişimini ve gelişimini de göstermesiyle göze çarpmaktadır (Çağlayan, 2006, s. 76).

Merkezinde çevre sorunlarının olduğu bu göçün iklimsel sebeplerle bağdaşmasıyla iklim mültecileri kavramı gün yüzüne çıkmıştır. Dolayısıyla iklim göçünün çölleşme, kuraklık, susuzluk, seller veya tsunami gibi çevre felaketlerinin açığa çıkmasıyla oluştuğunu açıklar (Mutlu, İrdem, & Üre, 2015, s. 83). BM Çevre Programı (UNEP) uzmanı Essam El-Hinnawi çevre/iklim mültecilerini “Varoluşlarını tehlikeye sokan ve / veya yaşam kalitelerini ciddi şekilde etkileyen kişiler açısından belirgin çevresel bozulmaları (insanlar tarafından doğal veya tetiklenen) nedeniyle geçici veya kalıcı olarak buldukları alanlarını terk etmek zorunda kalan insanlar” olarak tanımlamıştır (Apar, 2019, s. 3).

Oluşan iklim değişikliği ve çevresel felaketlerle buldukları bölgelerden göç etmek zorunda kalan iklim mültecileri, kavramsal olarak üç şekilde açıklanabilmektedir. Ekşi bu ayrımı yaparken ilk olarak geçici olarak yer değiştirme türünü (temporarily displaced) anlatmış ve bu doğrultuda, özellikle doğal afetler sonucu insanların yaşadıkları yerlerden ayrılması ve daha sonra geri dönmesi olarak açıklamıştır. İkinci iklim mültecisi türü ise, kalıcı yer değiştirmedir (permanently displaced) ve kalıcı yer değiştirme olduğu takdirde baraj yapımındaki gibi daha çok insan kaynaklı çevresel felaketler neticesinde insanlar yaşadıkları veya buldukları yerleri bir daha dönmeyecek üzere terk etmek zorunda kalmaktadırlar. Sonuncu iklim mültecisi türünde ise, kalıcı veya geçici çevresel nedenler sebebiyle yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalıp daha iyi hayat standartlarının ve şartlarının olduğu ülkelere yerleşmek suretiyle ülkesini terk edenler meydana getirmektedir. İklim değişikliğinden dolayı yer değiştirmek zorunda kalan mülteciler ya kendi ülke sınırları içinde yer değiştirmek ya da kendi ülkeleri dışına çıkararak herhangi bir devletin korumasına girmek zorunda kalmaktadırlar. Bu yer değiştirenler, iklim mültecileri açısından, kendi ülkeleri içinde yer değiştirenler (Internally Displaced People-IDPs) ve ülkelerini terk ederek başka ülkelere gidenler (Internationally Displaced People/Cross-border Displacement) olarak ayrılabilirler. İnsan faaliyetleri yüzünden de ekolojik dengenin bozulması söz konusu olduğundan iklim mültecilerinin ülkelerini ya da buldukları yeri terk etmeleri fazlasıyla görülmektedir (Ekşi, 2016, s. 13-19). Dolayısıyla iklim değişikliğine neden olan sadece üzerinde bulunduğumuz coğrafyanın doğa olayları değil, aynı zamanda insanların doğayı bozmalarından dolayı

iklim değişikliğini tetikleyen felaketleri açığa çıkarmalarından kaynaklanmaktadır. Neticede, kitlesel göçlere neden olan küresel bir sorun açığa çıkmaktadır.

Petersen'in "Göç Tipi Sınıflandırmasında" da bahsettiği üzere iklim mültecilerinin gerçekleştirdiği bu göç akımında, ilkel, zorla ve yönlendirilen, serbest ve kitle göçü şeklinde bir göç söz konusudur. Çünkü ilkel göç; ekolojik bir itme sebebiyle meydana gelen göç olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla mülteciler doğa güçleriyle mücadele etmek zorunda kaldıkları için yer değiştirme eylemini gerçekleştirmektedirler (Özdemir, 2018, s. 151). İstekleri doğrultusunda gerçekleşmediği için mülteci kavramı bu insanlar için kullanılmaktadır. Mülteci olarak tanımlanmaları bu insanların zorlu şartlara sahip olduklarını göz önüne sermektedir. Fakat sadece bireysel yönden değil, bu sorunun başka sorunları da tetikleyeceği açıktır. Çevresel/iklim mültecileri yeni sorunların doğmasına da neden olarak gittikleri ülkede yaşanacak uyum sorunu, mülteci kamplarındaki çevresel kirlenme, temizlik ve hijyen sorunu, bulaşıcı hastalıkların yayılması gibi problemleri de açığa çıkaracaklardır. Bu durum ise, mültecilerin neden olduğu güvenlik risklerinin başında gelmektedir. Bununla beraber artacak mülteci göçü diğer kendi içinde kaynak sıkıntısı çekmeyen ülkeleri tehdit etmektedir. Sonuç olarak, bu kitlesel göç dalgası gelişmiş ülkeler dahil her ülkeyi zor durumda bırakacaktır (Hatay Büyükşehir Belediyesi, 2018, s. 15).

Sadece iklim değişikliği olgusu değil, aynı zamanda buna bağlı olarak meydana gelen insan hareketliliğinin oldukça karmaşık olduğu artık bilinmektedir. Dolayısıyla bu mesele güncel bir konu haline gelmiş, her geçen gün yeni verilerin, raporların ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bundan dolayı hem iklim değişikliğinin etkileri gün geçtikçe daha çok görülmekte hem de iklim değişikliği ile mücadelede daha fazla önlem alınmaktadır. Başka bir çalışma olarak ise, bu değişikliğe ve oluşun göç dalgasına uyum sağlama açısından her gün yeni adımlar atıldığı görülmektedir (Bilben, 2019, s. 337). Bu konu hakkında günümüzde halen bazı fikir ayrılıkları bulunsa da genel olarak disiplinler arası görüş ayrılıklarının yavaş yavaş ortadan kalktığı görülmektedir. İklim değişikliği konusunda doğa bilimcileri daha ihtiyatlı olma eğilimi gösterirken, göç uzmanları göç ortamındaki doğal çevrenin rolüne dikkat çekmektedirler. Genel olarak, çoğu akademisyen bu değişiklik sonucunda oluşacak risklere ilişkin mevcut kanıtların hala tatmin edici olmaktan uzak olduğunu düşünmekte ve bu yüzden geleceğe dönük kıyamet tahminlerini tam anlamıyla kabul etmeyi reddetmektedirler. Bununla birlikte, iklim

değişikliğinin dünya çapında çok sayıda sanatçı, politikacı, aktivist, iklim danışmanı veya sosyal bilimci için bir öncelik haline gelmiştir. Bununla beraber günümüzde çevresel felaketlerden kaçan iklim mültecilerinin durumuyla alakalı bir şeyler yapmaya ve halkın dikkatini çekmek için iyi bir yöntem bulmaya çalışılarak bu kişiler üzerinden farkındalık yaratılmaya başlanmıştır (Akbaş, 2018, s. 5162).

3.5.1. İklim Mülteciliğine Neden Olan Etmenler

Kişilerin mülteci konumuna düşme sebepleri arasında pek çok sebep yatmaktadır. Bu sebeplerin başında ise, savaş, zulüm gibi baskıyla oluşan eylemler gelmektedir. İklim mültecisi olan insanlar için ise, bu durum biraz daha farklıdır. İsminden de anlaşılacağı üzere, bu insanların başka bir ülkeye göç etmelerinin sebebi ekolojik nedenlerdir. İklim değişikliğine bağlı oluşan çevre sorunları bu insanları yer değiştirme eylemine maruz bırakmış ve başka devletlerin egemenliğine girme zorunluluğunu doğurmuştur. Bu kısımda iklim mültecilerin hangi sebeplerle bu statüyü elde ettikleri üzerinde durulacaktır.

Küresel ısınma kavramı en temel anlamıyla, atmosferin dünya yüzeyine yakın kısımlarında ortalama dünya sıcaklığının doğal olarak ya da insan etkisiyle artması olarak adlandırılmaktadır (Aksay, Ketenoğlu, & Kurt, 2005, s. 31). Bununla beraber NASA'nın aktarımına göre, küresel ısınma, 20. yüzyılın başlarından beri ve en önemlisi 1970'lerin sonlarından bu yana Sanayi Devrimi'nden kaynaklanan fosil yakıt emisyonlarındaki artıştan ötürü gezegenin uzun süreli ısınması anlamına gelmektedir. 1880'den beri dünya çapında, ortalama yüzey sıcaklığı, 20. yüzyılın ortalarına (1951-1980 arasında) göre yaklaşık 1 °C (yaklaşık 2 ° F) artmıştır. Neticede bu durum, 1750 ve 1880 yılları arasındaki zamanlarda 0.15 ° C'lik bir artış olduğunu göstermektedir (NASA, 2010). Küresel ısınma zannedilenin aksine sıcaklıkların artması anlamına gelmez sadece. Aynı zamanda sera etkisinin doğanın dengesini değiştirmesinden dolayı iklim seviyelerinin normalin altında seyretmesi anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla küresel ısınma iklimi değiştiren en önemli etmen olarak tanımlanabilmektedir.

Küresel ısınmanın bu kadar büyük bir sorun olduğu açıkken, bu sorunu iklim değişikliğine etkisi sebebiyle göç sorununu da açığa çıkardığı aşikardır. Dolayısıyla küresel ısınma göçü tetikleyen en önemli ve büyük unsurdur. Küresel ısınmaya bağlı

olarak insanlar göç etmeye başlamışlardır. Bunun en büyük nedeni ise, tarım alanında yaşanan sıkıntılar sebebiyle insanlar göç ederek başka yerlere yerleşmeye zorlanmaktadır. Şayet göç etmezlerse, bu insanlar kendilerini açlığın beklediğini bilmektedirler (Mutlu, İrdem, & Üre, 2015, s. 84). Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) raporuna göre, küresel ısınmasının sonuçları, özellikle zorunlu göçün en tehdit edici potansiyel nedenleri gibi görünmektedir. İlk olarak kasırgalar, sağanak yağışlar ve su baskınları, ikinci olarak kuraklık ve çölleşme ve son olarak yükselen deniz seviyeleri olarak sınıflandırılmaktadırlar. Risk altındaki insan gruplarını korumak için hiçbir çaba gösterilmezse, bu insanların göç etmekten başka alternatifleri kalmayacaktır (Durkavo, Gromilova, Kiss, & Plaku, 2012, s. 4).

Oluşan doğal afetler de iklim değişikliğinin sonuçlarındandır. Dolayısıyla bu doğal afetler insanları göç etmeye itebilmektedir. Bu afetlerden biri olan sel baskınları yüzünden, pek çok insan yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bununla beraber doğal afet olarak sayılan sel baskınları, yanlış arazi kullanımı sonucu da oluşabilmektedir. Büyük hasarlara yol açabilen bu doğal felaket pek çok kişiyi maddi ve manevi açıdan zarara uğratmaktadır. Özmen bu durumu, 2013 yılında Hindistan'da oluşan sel felaketinin sayısal verilerini aktararak açıklamaktadır. Bu felakette 1000'den fazla kişi hayatını kaybetmiş ve sayıları çok fazla olan konutlar kullanılmayacak hale gelmiştir. Neticesinde ise, 70 bin kişi buldukları yerleşim yerlerini göç ederek terk etmişlerdir (Özmen, 2015, s. 29).

Sürekli sel baskınlarının olduğu yerlerde ise, insanlar devamlı olarak göçe maruz kalmaktadırlar. Bu göçler ise genellikle iç göç olarak adlandırılan ülke içindeki göçe denk gelmektedir. Meydana gelen seller insan hayatını derinden etkilemektedir. Örneğin, kimi zamanlar tarım ürünlerine, hayvancılığa büyük zararlar verebilirken kimi zaman insanların tüm yaşam olanaklarını ve geçim kaynaklarını kaybetmesine sebebiyet vermektedir. Ayrıca seller kanalizasyon vb. altyapı sistemlerinin zarar görmesine de neden olmaktadır. Bundan dolayı hastalıklar yayılmakta ve yine geçim kaynaklarının kaybedilmesi ya da zarar görmesine bağlı ekonomik sıkıntılar görülmektedir. Dolayısıyla insanlar sürekli oluşan bu doğal afetler yüzünden göç etmek ve kendilerini güvenceye almaya çalışmaktadırlar. 2011 yılında yapılan bir araştırma göstermektedir ki sel sonrası kurtarma ve iyileştirme operasyonlarında uzun vadeli göç vakaları ele alındığında hane halklarının %10'unun sellerden bu yana göç ettikleri ve bu göçmenlerin %57'sinin göçün ana nedeni olarak selleri gördüğü görülmektedir (Bilben, 2019, s. 339).

Kuraklık ve çölleşme görülen yerlerde de insanların göçe maruz kaldıkları gözlemlenmektedir. Bu durum küresel ısınmanın artması ve kontrol edilememesinden kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanlar ise, kuraklık ve verimsiz topraklarla karşılaşmaktadırlar. Dolayısıyla bu insanlar zorunlu olarak göç etme durumunda kalmaktadırlar. İklim değişikliği etkilerinden artan kuraklıkların en bariz biçimde görüldüğü yerlerden biri Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesi olarak bilinmektedir. Bu bölgelerde bulunan hane halklarından dörtte üçünden fazlası yağın yağmur oranının düştüğünü, düzensizleştiğini ve sıcaklığın arttığını söylemiştir. Aynı şekilde üçte ikilik bir oran ise, yağmurun az yağmasından ve yağış döneminin erken bitmesinden kaynaklı arazinin verimsizliğini ve kuraklaştığını belirtmişlerdir (Wodon, Liverani, Joseph, & Bougnoux, 2014, s. 9). Bu aşamada insanlar iklim değişikliği ile mücadele edememekte ve göç etmeye başlamaktadırlar. Çalışmada öne çıkan sonuçlardan biri, iklim koşullarından dolayı geçici ve kalıcı göçlerin arttığıdır. İklim değişikliğinden dolayı en çok etkilenen yerlerde çevresel nedenlerin onda bir ile beşte bir arasındaki bir oranda göç üzerinde etkili olduğu belirtilmiştir. Fakat iklim değişikliği devam ettikçe koşullar da kötüleşecektir ve bu durum, mevcut oranın artacağına da habercisidir (Wodon, Liverani, Joseph, & Bougnoux, 2014, s. 14).

İklim değişikliği oluşan doğal afetler ve küresel ısınma dışında insan faaliyetleri ile de meydana gelmektedir. Bu faaliyetler özellikle küresel ısınmanın giderek artmasına neden olmaktadır. İklim krizinin en büyük nedeni olan küresel ısınmanın özellikle insan faaliyeti olarak bilinen sera gazlarının salınımıdır. Sera gazı salınımları artmaya devam etmesi ise tamamen insan kaynaklı bir artıştır. Devletler buna bir çözüm bulmadığı takdirde artmaya da devam edecektir. BM Çevre Programı'nın (UNEP) yayımladığı bu yılki Emisyon Açığı Raporu iklim değişikliği ile başa çıkmak için yapılması gerekenler ile halen yapmakta olduklarımız arasında giderek büyüyen bir açık olduğu sonucuna varmaktadır. Rapora göre, eğer küresel ısınmayı 1.5 derece ile sınırlamak istiyorsak önümüzdeki on yılda sera gazı salınımının yılda yüzde 7.6 oranında azaltılması gerekmektedir (NATO, 2019). Ayrıca bazı olaylar göstermiştir ki bu insan faaliyetleri diğer çevresel problemlerden daha büyük yıkımlara sebep olabilmektedir. Örneğin, Fukushima ve Çernobil'de yaşanan nükleer santral patlamaları insanlara o bölgede yaşamayacak duruma getirmiştir. Ayrıca bu felaketler geçici olmamakta; bu felaketlerin gerçekleştiği coğrafi alanların insanlar açısından taşıdığı risklerin uzun yıllar sürmesi nedeniyle bu

bölgeler tamamen boşaltılabilmektedir (Ekşi, 2016, s. 13). Sera gazlarının salınımı haricinde, insan kaynaklı eylemler de iklim değişikliğinin nedenlerindedir. Giderek artan nüfusla beraber şehirleşmenin çok olması, sanayileşmenin artması iklim değişikliğini tetiklemekte ve göç dalgasını gözle görülür bir biçimde arttırmaktadır. Doğal alanların tahribatı ile ortaya çıkabilen bu şehirleşme sıcaklık dalgalarını daha fazla yaymaktadır. Tarımsal alanların darlaşmasını veya insanların yaşam kalitesinin düşmesini tetikleyen bu durum ise insanları göç etmeye itmektedir.

Nihayetinde, yukarıda sayılan iklim değişikliği sebepleri gerek göç akınıyla gerekse tarım, sağlık sorunlarıyla Dünya'daki yaşamı birçok yönden olumsuz etkilemektedirler ve böyle devam ederse bu etkiler durmayacaktır. Ancak değişimin kapsamı tamamen biz insanlara bağlıdır. İklim değişikliğinin etkilerini arttırmak kadar azaltmak da insanlığın elindedir. Bilimsel verilere kulak vererek önemli ölçüde önlem alınabilir. Bilimin ışığında yapılacak pek çok aksiyon bu soruna karşı yapılacak en etkili araçtır.

3.5.2. Bölgesel Ölçekte İklim Mültecileri Sayısı

İklim değişikliğinin getirdiği yıkımlar her devleti, her bireyi etkisi altına almaktadır. Yine de bazı bölgeler bu değişimden daha çok etkilenmekte ve bu zorlukla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu yüzden iklim değişikliği küresel bir problemdir, ancak bazı bölgeler için daha büyük bir sorun olarak bilinmektedir. Özellikle Asya ve Afrika Kıtaları bu krizle baş edebilmek için daha fazla efor sarf etmektedir. İklim kriziyle açığa çıkan göç problemi de yine bu bölgelerde daha fazla görülmektedir. Dolayısıyla iklim mültecisi olarak adlandırdığımız bu mültecilerin bu bölgelerde diğer bölgelere kıyasla daha fazla olduğu aşikardır. Çalışmanın bu bölümünde hangi bölgede iklim mültecilerinin sayısal verilerle çok olduğu incelenecektir.

3.5.2.1. Afrika Bölgesi

Sıcaklık değerlerinin yüksek olduğu Afrika bölgesinde iklim mültecisi konumuna düşen kişiler en fazla kuraklık yüzünden göç etmektedirler. Kuraklıktan kaynaklı buldukları bölgeleri terk edenlerin sayısı azımsanmayacak kadar fazladır.

2011 yılında Doğu Afrika'da kıtlığa sebep olan etkileyici bir kuraklık yaşanmıştır. Bunun nedeni ise, geçtiğimiz 15 yıl içinde yaşanan bozulmuş yağış düzeninden kaynaklanmaktadır. En çok Güney ve Somali'deki insanların etkilediği bu felakette 300.000 (çoğunluğu kadın ve çocuk olmaz üzere) kişi komşu ülke olan Kenya ve Etiyopya'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Dünyanın en büyük mülteci kamplarından biri olan Kenya'daki Dadaab kampı 10.000'i aşan iklim mültecisine ev sahipliği yapmaktadır. 2011 yılında, BM İnsani İlişkiler Departmanı, kapasitenin dört katı fazla olan 353.921 kişinin kampta bulunduğunu belirtmiştir (Newswire, 2011).

İleriki yıllar için Doğu Afrika bölgesi için iki türlü tahmin bulunmaktadır. En kötü senaryo olarak 2050 ve 2020 yılları için tahminler verilmiş ve sayısal veriler paylaşılmıştır. Dünya Banka Grubu'nun (World Bank Group-WBG) verilerine göre 2050 yılına kadar Doğu Afrika'da 10.1 milyon iklim mülteci olması beklenmektedir. 2020 yılında ise, 2.6 milyon insanın iklim mülteci olacağı tahmin edilmektedir. Tabii ki bunlar olabilecek en kötü senaryo içinde verilen sayısal verilerdir. Daha ılımlı sayısal veri olarak, 2020 yılı için, 1.8 milyon; 2050 yılı için ise 6.9 milyon iklim mülteci beklenmektedir. Neticede bu yüzyılın ortalarına kadar nüfusun yüzde 0.9 ile 1.4'nün mülteci olması ve bu sayının ortalama 2020 yılı için 6.9 ile 10.1 milyon kişinin kapsayacağı düşünülmektedir. Özellikle 2050 yılına kadar nüfusun 422 milyondan 676 milyona ya da 786 milyona çıkacağı düşünüldüğünde mülteci sayısı çok daha fazla olabilir (World Bank Group, 2018, s. 79). Her ne olursa olsun iki tahminde verilen sayısal veriler çok fazladır ve ülkelerin demografik yapısını ve dünyanın gidişatını değiştiren sayılardır. Sahile yakın yaşayan nüfusta ise, iklim değişikliği yüzünden bir azalma beklenmektedir. Göç eden insanların artacağı ve bu sayının 150.000 ile 750.000 arası olacağı düşünülmektedir. 2030 yılında iklimsel göç noktaları ortaya çıkmaya başlayacak ve en fazla bu göçten Etiyopya'nın güney sahilleri etkilenecektir (World Bank Group, 2018, s. 86). Burada dikkati çeken unsur, sahil kısımlarının diğer yerlerden daha az göç verecek olmasıdır. Bunun nedeni ise, Afrika'nın iklim değişikliği sebebi ile en çok kuraklık ile mücadele etmesi ve iç kesimlerinin bu yüzden daha fazla etkilenmesidir.

Batı ve Orta Afrika'daki milyonlarca insan Çad Gölü'ne bağlı olarak yaşamaktadır; ancak son 40 yılda artan kuraklık ve artan sulama çekimleri gibi insan kaynaklı nedenler nedeniyle gölün hacmi yüzde 90 oranında azalmıştır. Kuraklık ve seller, kaynakların aşırı kullanımı ve iklim değişikliği gibi karmaşık ve birbiriyle bağlantılı çevresel değişiklikler,

kırsal-kentsel ve döngüsel hareketliliğe katkıda bulunan faktörlerdir. Bu hareketlilikle başlayan kitlesel göçler, özellikle Batı Sahel'de, tarımsal verimsizliğe neden olduğu için artarak devam etmektedir (IOM, 2018, s. 52). Aynı şekilde Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi'nin (UNOCHA) 2019 yılında gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre, Afrika Kıtası'nda bulunan Çad Gölü yakınlarında 2,6 milyon insan yerinden edilmiş ve göç etmek zoruna kalmışlardır. Bunun başlıca nedeni Çad, Kamerun, Nijerya ve Nijer'deki güvenlik krizi olarak belirtilse de iklim değişikliği ile ortaya çıkan Çad Gölü'nün eskisi gibi verimsiz oluşu ve verimsizlikten dolayı orada yaşayan insanların yaklaşık olarak %90'ının geçim kaynaklarının kaybolmasından kaynaklıdır. Bir diğer yandan Etiyopya da iklim kriziyle mücadele ederken göç veren ülkelerden biri olmuştur. 2019 yılı raporlarına göre, 425.000 kişi kuraklık nedeniyle ye değiştirmek zorunda kalmıştır. Aynı Etiyopya gibi Cibuti de kuraklıkla mücadele etmektedir. 2019 yılının Kasım ayında, tek bir günde iki yıl yağmur yağdığı kayıtlara geçmiş ve sonuçta çoğu göçmen, mülteci ve diğerleri transit halinde bulunan 150.000 insan insani yardıma muhtaç kalmıştır (Africa Times, 2019). Buradaki en büyük engel, Afrika Kıtası'nda (ve ötesinde) yerel düzeyde entegrasyon eksikliği ve yetersiz kapasitelerin oluşudur. Göç yönetiminde önemli çalışmalar yapıp farkındalığın arttığı görülse de Afrika'daki belediyeler ve şehirler büyük zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Dahası, savunmasız göçmen gruplar ve genel olarak bu türdeki nüfus grupları genellikle sosyal ve ekonomik açıdan zor şartlarda hayatta kalmaya çalışmaktadırlar. Bu insanların sesleri büyük ölçüde duyulmaması da iklim kriziyle oluşan göç sorunuyla tam anlamıyla mücadele edilmediğinin göstergesidir (Deutsches Institut Für Entwicklungspolitik, 2019, s. 4).

İklim değişikliğinin etkilerinin en fazla görüldüğü yerlerden biri olan Afrika Kıtası, bu sorunla başa etmeye çalışsa da yetersiz yardımlardan ve ekonomik koşullardan dolayı istenilen verimi alamamaktadır. Binlerce insanın göç etmesinden başka çarenin kalmayışı, bu sorunun ne kadar büyük olduğunun da kanıtıdır. Yağış rejiminin düzensiz ve az oluşu sera gazlarının etkileriyle birleşince gözle görülür bir kuraklık sorunu ortaya çıkmaktadır.

3.5.2.2. Asya Bölgesi

Afrika Kıtası kuraklıkla mücadele etmeye çalışırken, Asya Kıtası tam tersi olan yağışlar ve sellere karşı bir mücadele vermektedir. Bu durum iklim değişikliğinin çeşitli sonuçları olduğunun ve her bölgeyi ayrı etkileyebileceğinin açık bir göstergesidir. Ayrıca sadece yağışlar değil, artan sıcaklıklar da bu bölgede yaşayan insanların yaşamlarını tehdit etmektedir. Hem sıcaklık değerlerinin artışı hem de sel, tsunami gibi iklim değişikliğinin tetiklediği bu doğa olayları bu bölgelerde yaşayan insanları göçe zorlamaktadır.

Güneydoğu Asya, 650 milyondan fazla kişiye ev sahipliği yapmaktadır, toplam dünya nüfusunun yaklaşık %8'i ve %50'si kentsel alanlarda yaşamaktadır. Güneydoğu Asya'da, ortalama sıcaklıklar 1960'tan bu yana her on yılda bir artmaktadır. Singapur Meteoroloji Hizmetleri'nden alınan veriler, ülkenin yıllık ortalama sıcaklığının 1960'ta yaklaşık 26,7 santigrat dereceden 2019'da 28,4 santigrat dereceye yükseldiğini ortaya koymuşlardır. Germanwatch çevre grubu tarafından derlenen Küresel İklim Risk Endeksi'ne göre ise, son 20 yılda iklim değişikliğinden en çok etkilenen 10 ülke arasında Myanmar, Filipinler, Vietnam ve Tayland yer almakta ve Filipinler, 2018 yılında Japonya'nın ardından iklim değişikliğinden en çok etkilenen ikinci ülke olarak bilinmektedir. Bir yandan Güney Asya hem sellere hem de sıcak dalgalarına maruz kalırken, diğer yandan Çin son zamanlarda tarihindeki en kötü sellerden bazılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bunun en büyük nedeni ise, deniz seviyelerindeki artıştan kaynaklanmaktadır. Singapur da dahil olmak üzere Güneydoğu Asya'daki birçok diğer ülke, özellikle deniz seviyelerinde artışa ve sellere karşı savunmasızdır. Göç problemini de tetikleyen bu durum yüzünden deniz seviyesindeki 2 metrelik bir yükselme ile 187 milyon insanı yerinden edebilir (LKY, 2020). Yakın bir tarihte görülen felaket ise, bu tehlikenin artarak devam ettiğini göstermektedir. Mayıs 2020'de güçlü ve tropikal bir kasırga olarak bilinen "Cyclone Amphan", Bangladeş ve Hindistan'ı etkisi altına almıştır. Bu kasırga bölgeyi son on yıldır vuran en güçlü fırtınalardan biri olarak kayıtlara geçmiş ve üç milyon kişinin tahliyesine ve yaklaşık iki milyon evin yıkılmasına veya hasar görmesine neden olmuştur. Bangladeş, Hindistan ve Sri Lanka olmak üzere üç farklı ülkede insanlar yerlerinden edilmiş ve evlerini kaybetmişlerdir (Wilson Centre, 2020).

Uluslararası Göç Ofisi'nin bilgileri ışığında, 2016 yılında 3,6 milyon kişi doğal felaketlerden dolayı yerlerinden edilmişlerdir. Ayrıca 2015 yılında Nepal'deki deprem

insanları göçe zorlarken, Mayıs 2017 yılında meydana gelen sel felaketi sonucunda yaklaşık yarım milyon kişi başka yerlere iç veya dış göç şekli olarak göç etmişlerdir. Göç ve hareketlilik, Güney Asya'daki deniz seviyesinin yükselmesi, kıyı erozyonu, sel ve yeraltı suyunun tükenmesi dahil olmak üzere hemen hemen tüm bölgede görüldüğü için kaçınılmaz bir olay olarak görülmektedir. (IOM, 2018, s. 76). İklimsel göç noktaları olarak Asya Bölgesi birkaç ülkeyi barındırmaktadır. Nepal'in bir kısmı, Hindistan'ın kuzeybatısı, Kuzey Bangladeş gibi yerler iklim değişikliğinden etkilenip göç veren ülkeler arasında gösterilebilir. İlimli ve kötü senaryolara bakıldığında en çok göç verecek bölgelerden biri olan Asya Bölgesi'nin sayısal verileri paylaşılmıştır. Buna göre, en kötü senaryo olarak görülen ve fazla göç sayısının verildiği 2050 yılı için 35,7 milyon kişinin iklim mülteci olması beklenmektedir. 2020 yılında ise, %1'lik olan göçmen nüfus artışı 2050 yılında %1,6'ya çıkacaktır. Diğer yandan ilimli olarak sayılan tahminde ise, iklim mülteci sayısı 11,4 ile 22,4 milyon olması beklenmektedir. Yüzdeler oranda bakıldığında toplam nüfusun %0,5 veya %1'lik kısmını oluşturacağı öngörülmektedir. Genel olarak bütün iç göç sayısının %23'ünü oluşturacağı tahminler arasındadır ve bu sayı tahminden daha fazla artarsa bir kıtanın hemen hemen değişebileceği anlamına gelebilmektedir (World Bank Group, 2018, s. 89).

McAdam, Bangladeş'in içinde bulunduğu duruma dikkat çekerek, bu bölgenin alçak yatılı, yoğun nüfuslu bir delta ülkesi olarak, nüfusunun önemli bir kısmının kıyı veya taşkın eğilimli bölgelerde yaşadığını ve sel, siklonlar, fırtına dalgalanmaları, su birikintileri gibi ani başlangıç olaylarıyla perişan olduklarını dile getirmiştir. Tuzluluk sızması ve nehir kenarı erozyonu ve kıyı erozyonu (çoğunlukla yükselen denizler yoluyla hidrolojik dinamikler gibi) ve toprak kaybı gibi daha yavaş başlayan süreçler dahil olmak üzere, iklim değişikliğinden dolayı deniz seviyesinin yükseleceğini, bu süreçlerin çoğunun kötüleşeceği ve 2080 yılına kadar Bangladeş'in kıyı topraklarının yüzde 30'unu geçeceği öngörüldüğünü belirtmiştir. Bangladeş genellikle en fazla "iklim mülteci" üretecek ülke olarak gösterilmektedir. Doğal afetler açısından en fazla risk altında olan ülke (iklim değişikliğinin bir sonucu olarak daha sık ve şiddetli olması muhtemel), bazı tahminlerin, 3050 kişinin (her yedi yılda bir) 2050 yılına kadar Bangladeş'ten yerinden edileceğini tahmin edilmektedir (McAdam, *Swimming Against The Tide: Why A Climate Change Displacement Treaty Is Not The Answer*, 2011, s. 11). Bununla beraber 2019 yılında Bangladeş Başbakanı Şeyh Hasina, ülkede iklim koşulları nedeniyle göç

edenlerin sayısının 6 milyona ulaştığını belirterek durumun ne denli korkutucu olduğunu da gözler önüne sermiştir. Başbakan Hasina, başkent Dakka'da düzenlenen bir iklim toplantısının açılışında yaptığı konuşmada, ülkede halihazırda 6 milyon kişinin iklim şartları nedeniyle göç ettiğini belirterek, kanıtların, Bangladeş'te halihazırda 6 milyon iklim göçmeni olduğunu, sıcaklık değişimlerinin, sellerin, kuraklıkların, sıcak hava dalgalarının, siklonların ve fırtınaların sıklık ve şiddetinin artması, deniz seviyesinin yükselmesi ve tuzlu su sızması nedeniyle bu sayının 2050'ye kadar iki katından daha fazla olabileceğini gösterdiğini söylemiştir (Anadolu Ajansı, 2019). Olası faktörlerden başka biri ise, bölgedeki yıllık sel olayına duyarlı olan geniş nehir sistemlerinin bulunmasıdır. Ortalama su seviyelerindeki artışla birlikte, bu selin yıllar içinde kademeli olarak kötüleşmesi beklenmektedir. Bangladeş örneğinde, nüfusun %28'i deniz seviyesinin altında bulunan bir kıyı şeridinde yaşamaktadır. Batık alanların eğilimleri ile Bangladeş'in 2050 yılına kadar yükselen deniz seviyelerine bağlı olarak topraklarının %11'ini kaybetmesi ve yaklaşık 15 milyon nüfusu etkilemesi tahmin edilmektedir. Bilim insanları, daha yüksek okyanus sıcaklıklarının yalnızca yükselen deniz seviyelerine değil, aynı zamanda tayfunlarda ve musonlarda yoğunlaşmaya ve artışa yol açacağına dair uyarıda bulunmaktadır (UNAV, 2020).

Sera gazlarının salınımından en çok sorumlu olduğu devletler sanayileşmiş, büyük devletler olarak bilinmektedir. Bu ülkelerden olan Çin, Asya Bölgesi'nde bulunmasına rağmen, bulunduğu bölgeye en çok zararı olan devlettir. Her ne kadar Çin 2060 yılı için sıfır karbon planlarını açıklamış olsa da 2030'dan önce harekete geçilmesi için acil durum olduğu duyurulmuştur. Bu iklim krizi ve göç sorununa engel olmak için Çin dışında, Hindistan ve Güneydoğu Asya'nın kömür, petrol ve doğal gazı dayanmak yerine güneş ve rüzgâr gibi yenilenebilir yakıtlara da yönelmesi gerektiğini otoritelerce deklare edilmektedir (LKY, 2020).

3.5.2.3. Okyanusya Bölgesi

Asya ve Afrika Bölgeleri ile kıyaslandığında göç verme sayısında Okyanusya Bölgesi sayısal olarak daha azdır. Yine de son 25 yılda inanılmaz bir göç artışı yaşandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle sel felaketi ile mücadele eden bu bölgedeki yerleşim yerleri batma tehlikesiyle de karşı karşıya kalmaktadırlar. Dolayısıyla diğer

bölgelere nazaran bu bölgede bulunan insanlar sadece sağlık ya da beslenme sorunları çekmemekte aynı zamanda yaşadıkları kara parçasını kaybetme sorunuyla da uğraşmaktadırlar.

IOM verilerine göre, Okyanusya Kıtası doğumlu ve OECD ülkelerinde yaşayan göçmenlerin sayısı tahmini olarak 420 bin olarak belirtilmiştir. Bu iklim mültecileri ise çoğunlukla Fiji, Tonga ve Samoa Adalarından göç etmişlerdir. Ayrıca, her yıl yaklaşık 12 bin insan Pasifik'ten Avustralya ya da Yeni Zelanda'ya göç etmektedir (IOM, 2018, s. 91). Diğer bir yandan Okyanusya Bölgesi için iki önemli yer bulunmaktadır: Tuvalu ve Kiribati. Curtain'a göre, bu adalarda yaşayan göçmenler iklim değişikliğinden etkilenmektedirler ve temiz suya ve yaşayacak toprak alanlarına erişmeleri çok zordur. O yüzden sınırlı ve kalabalık alanda yaşamaları söz konusudur (Curtain, Dorman, Doyle, & Howes, 2016, s. 12). Bunun yanı sıra göçmen olarak kabul edilmeleri zor olan bu iklim mültecilerini Yeni Zelanda sadece 75 Tuvalu göçmenini kabul etmektedir (IOM, 2018, s. 39). Yeni Zelanda'nın iklim mültecileriyle ilgili politikaları yetersiz olarak görülmektedir. 2050 yılına kadar Yeni Zelanda Tuvalu'daki 10.000 vatandaşından yalnızca 2.275'ini kabul etmiş olacak. Ayrıca, Yeni Zelanda'nın işgücü göçü programının gerekliliklerini karşılamayan Tuvaluların sayısı buna dahil değildir. Bu nedenle, Yeni Zelanda'nın işgücü göçü programı iklim değişikliğine karşı etkili bir çözüm olarak görülmemekte ve başka etkili önerilerin dikkate alınması gerektiğinin altı çizilmektedir (Balesh, 2015, s. 86). Daha önemli olan sorun ise, bu göçmenlerin doğal felaketlerden kaynaklı olarak toprak kaybı yaşamaları ve vatansız statüsü durumuna gelmeleridir.

McAdam, Kiribati ve Tuvalu'nun medyada ve STK raporlarında 2050 yılına kadar ilk "kaybolan devletlerde bulunan iklim mültecileri" olarak yer alacağını belirtmiştir. Kiribati'nin nüfusu 100.000 civarında iken, Tuvalu ise sadece 10.000 kişiyle dünyanın en küçük devletidir. Nispeten küçük olsa da her iki ülke de aşırı nüfus ve kalabalıktan mustarip durumdadır. Nitekim, yok olma tehdidinde bulunan devletlerden Kiribati, en büyük nüfusa (özellikle gelecekteki nüfus artışı ışığında) sahiptir ve dağlık arazisi bulunmaması nedeniyle uzun vadeli göç dalgası için neredeyse hiçbir kapasiteye sahip değildir. Kiribati'nin nüfusunun yarısı, Tarava adasında yaşamakta ve özellikle şehir merkezine dış adalardan göç edenlerin iş aramalarından kaynaklı nüfus da gittikçe artmaktadır. Güney ucunda, Betio'nun 1.7 kilometrekarelik bölgesinde popülasyon yoğunluğu konut sıkıntısına rağmen Hong Kong'unkinden daha yüksektir. Dolayısıyla

buralarda yaşayan iklim mültecileri açısından hayat oldukça zor şartlarda devam etmektedir. Sıhhi temizliğin zayıf ve kirliliğin yüksek olduğu bölgede hanelerin yalnızca yüzde 20'si kanalizasyon sistemine erişebilmekte, yüzde 64'ü ise tuvaleti kullanamamaktadır (McAdam, *Swimming Against The Tide: Why A Climate Change Displacement Treaty Is Not The Answer*, 2011, s. 8). Aynı şekilde, Tuvalu ve Kiribati gibi ada devletlerinin Kaybolan (Batan) Devletler olarak tanımlanmaktadır. İki ülke de özellikle küresel ısınmanın etkisiyle sıcaklıkların artmasının tetikleneceği ve bu yüzden devletlerin sular altında kalmasına neden olacak ülkeler olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca McAdam bu iki bölgede incelemelerde bulunmuş ve edindiği bilgilerle bu iki bölgede de çok eski zamanlardan beri yoksulluk ve özellikle ekosistem yüzünden insanların göç ettiklerini belirtmiştir. Dolayısıyla, McAdam bunun gibi küçük ada devletlerinin zorunlu yer değiştirmelerinden sonra bile kendi kimliklerini bir şekilde devam ettirmeleri için plan yapılması gerektiğini belirtmiştir (McAdam, *Climate Change, Forced Migration And The International Law*, 2012, s. 127).

Su baskınlarının evlerde büyük yıkıma neden olduğu Tuvalu'da iklim değişikliği derinden hissedilmektedir. Ayrıca bu olay iç topraklarda tuzlu su kirlenmesine neden olmuş ve hindistancevizi ağaçlarının ölümüyle sonuçlanmıştır. Ek olarak, temiz su sorunu ile karşı karşıya kalan bir ülkedir. Tuvalu deniz suyunu tuzdan arındırabilir, ancak Tuvalu'nun bunu karşılayacak ekonomik yeterliliği bulunmamaktadır. 2011 yılında açıklanan verilere göre, temiz su o kadar kıt ki, yerel okulların ve hastanelerin kapanmasına neden olmuştur. Bu yüzden Yeni Zelanda ve Avustralya bu dönemde Tuvalu'ya yardım sağlamak zorunda kalmıştır (Balesh, 2015, s. 85). Diğer yandan, 1999 yılında Kiribati'de hem kıyı hem de iç erozyon yaşanmıştır. Bu erozyon nedeniyle bazı Kiribatyalılar evlerini kaybetmişler ve tuzlu su kirliliği ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum ise, mahsul kaybına ve geçim kaynağına neden olmuştur. Kiribati'nin de Tuvalu gibi yükselen deniz seviyelerinden ve arazi kaybından dolayı 2050 yılına kadar ortadan kalkması tahmin edilmektedir. Kiribati adalarında yüksek arazinin olmaması, uzun vadeli ve etkili iç göçün çözümünün imkansızla yakın olduğu da vurgulanmaktadır. Kiribati Başbakanı Tong'un söylemleri bu göç sorununun halkı için nasıl büyük bir tehlike ve zorunluluk olduğunu gözler önüne sermektedir: "Bizim için göç etmek bir seçim değil, aksine hayatta kalmamız için zorunluluktur." (Balesh, 2015, s. 89).

Bu adalarda bulunan insanların bazılarının iklim değişikliğini geçim kaynakları için bir tehdit olarak algılaması ve bu yüzden göç etmeyi seçmesi ihtimaller dahilindedir. Ancak ülkeleri batmakta olan insanlar için bu durum biraz daha farklıdır. Can kaybının yaşanmaması ve sığınacakları ülkelerinin yok olmaması için önemli adımların atılması gerekmektedir. Bu insanların ihtiyacı olan şey, onları destekleyecek daha güçlü yasal ve politik çerçevelerin oluşturulmasıdır.

3.5.2.4. Orta ve Güney Amerika Bölgesi

İklim değişikliklerinin etkilendiği bölgelerden biri de Amerika Bölgesi'dir. Özellikle Güney Amerika'nın kuraklıkla, Orta Amerika'nın da yükselen deniz seviyeleri ile mücadele ettiği ve daha fazla mücadele edeceği açıktır.

2050 yılına kadar Orta Amerika ve Meksika'da iklim mültecilerinin sayısının 1.4 ile 2.1 milyon arasında olması beklenmektedir. Özellikle bu yüzyılın sonunda Güney Amerika'da kötüleşen su kıtlığı ve ekin üretimi göçü tetikleyen etmenlerden olacaktır. Örneğin, El Nino'nun güneyi kuraklıkla mücadele etmek zorunda kalacaktır. Ayrıca uzun süreli iklim değişikleri Honduras, El Salvador ve Nikaragua'da ekin üretimini de olumsuz olarak etkileyecektir. Neticede tarım alanları ekilemeyecek duruma gelince insanlar beslenemeyecek ve yaşama hakları ihlal edilmiş olacaklardır. Özellikle ekonomik kayıpların da yaşanacağı bu bölgelerde çiftçilerin zorunlu olarak göç etmeleri beklenmektedir (World Bank Group, 2018, s. 99).

İklim değişikliği nedeniyle, okyanusun ortalama sıcaklığındaki artışın getirdiği düzensizlikler doğal afetlerin yoğunluğunun ve sıklığının artmasına neden olmaktadır. Bilim insanları Latin Amerika ve Karayipler'de iklim kaynaklı afetlerin dünya ortalamasının yanı sıra 1970'lerden bu yana yavaş yavaş arttığı ve önümüzdeki yıllarda daha da artmasının beklendiğini ortaya koymaktadırlar. Yapılan bir çalışmaya göre, Orta Amerika'da iklimle ilgili afetlerin oranı 1970'ten 1999'a %326 artarken, 2000'den 2009'a kadar Orta Amerika ve Karayipler'de toplam iklim felaketi sayısı sırasıyla 143 ve 148 olarak belirtilmiştir. Öte yandan çalışmaya göre, Kuzey Atlantik'teki kasırgaların sayısında bir artış olmadığı sonucuna varılmıştır. Ancak bölgedeki kasırgaların şiddeti Kategori 4-5'e çıkmış ve kasırgaların oranında artış eğilimi olduğu görülmüştür. Doğal afetlerdeki bu artış ve yoğunluk, tarıma bel bağlayan ülkeler açısından olumsuz bir sonuç

doğurmuştur. Ekonomilerin çeşitlendirilmesine yönelik politikalar nedeniyle bu bölgede tarımsal açıdan son yıllarda Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'nın (GSYİH) yüzde değerindeki oranı da azalmaktadır. Ancak, Honduras ve Nikaragua ülkelerinde tarımın yüzde payı hala %10'un biraz üzerindeyken, Guatemala ve Belize'de tarım GSYİH payının %10'unun biraz altındadır. Bu nedenle, bu ülkelerin tarım sektörlerinden, Meksika'nın Orta Platosu ve Guatemala yaylaları gibi daha yüksek rakımlara doğru yüksek seviyelerde göç beklenmektedir. Ayrıca, yükselen deniz seviyeleri nedeniyle 2100 yılına kadar kısmen su altında kalacağı tahmin edilen Belize'den toplu göç hareketlerinin olacağı tahmin edilmektedir (UNAV, 2020).

Bununla birlikte, Güney Amerika'dan göç eden iklim mültecileri kendilerine en yakın bölgeye göç etmek istemektedirler. Dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri tarafınca Orta ve Güney Amerika'dan büyük bir göç artışı görmesi beklenmektedir. Tarımsal düşüşlerin olacağı düşüncesiyle 2080 yılına kadar, 6,7 milyon insanın Meksika'dan çıkarabileceği tahmin edilmektedir. Özellikle bu iki ülke arasındaki ilişkiden dolayı, birçok Meksika vatandaşının Amerika Birleşik Devletleri ile yakın bağları olması ve başka seçeneklerin olmaması nedeniyle, bu göçmenlerin çoğunun kuzeye Amerika Birleşik Devletleri'ne gelmesi beklenmektedir. Pek çok Orta ve Güney Amerika ülkesi için işgücünün önemli bir bölümünü oluşturan tarım, iklim değişikliğinden en çok etkilenen sektörlerden biri olacak ve iklim değişikliğinin kalıcı olarak artan sıcaklıklara, kuraklıklara ve düzensiz yağmur döngülerine katkıda bulunmasıyla, birçok insanın geçim kaynakları risk altında olacaktır. Dahası, sıcak hava dalgaları bilinen ciddi bir halk sağlığı riskidir. Amerika Birleşik Devletleri bu göçmenlere yardım etme kapasitesini geliştiremezse veya sadece ihtiyaçlarını reddederse, insan maliyeti yıkıcı olabileceği de ihtimaller arasındadır. Amerika Birleşik Devletleri, bu uluslararası göçmenlerin ihtiyaçlarını ülke içinde yerinden edilmiş vatandaşlarla dengelemek zorunda kalacak ve böylece kapsamlı bir barınma ve yeniden yerleşim stratejisine olan ihtiyacı daha da artıracaktır (Environmental And Energy Study Institute, 2017, s. 3).

Oluşan bu göç akınının iklim değişikliği nedeniyle olduğu açıktır. Ancak giderek artan nüfusun da etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle Meksika ve Latin Amerika ülkelerinin ekonomik yetersizliklerle mücadele etmesi, oluşan iklim krizi sorunlarına çare bulmayı da engellemektedir. Tarımla uğraşan haneler ekonomik olarak destek bulamamakta ve o bölgeleri terk etmek zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla

yağmurla beslenen tarıma bağımlı haneler, özellikle kuraklık olaylarına ve kasırga etkilerine karşı hassas bir hal almakta ve bu durum aile üyelerini şehirlerde ve yurtdışında alternatif geçim yolları aramaya zorlamaktadır.

3.6. MÜLTECİ TANIMINDAKİ SORUN

Mültecilerin sorunları küresel bir problem olarak betimlenmektedir. Bununla beraber bu kavram çerçevesinin kimler için kullanıldığı ya da kullanılacağı tam olarak çizilmemiştir. Temel olarak alınan bir sözleşme olsa da mülteci tanımının içinde uluslararası bir boşluk olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu boşluk uluslararası mülteci hukuku açısından büyük bir eksiklik ve bu eksikliğin giderilmemesi durumunda pek çok insan farklı zorluklarla karşı karşıya kalacaktır. Peki mevcut “mülteci” tanımı tam olarak neti anlatmakta ve neleri kapsamaktadır?

Aybay’a göre, Batı dillerinde “refugee”, “refugie” diye adlandırılan kişiler, taşıdıkları belirli özellikler sayesinde, öteki yabancılardan ayrılırlar. Yine de mülteci ya da sığınmacı kavramlarının her yerde ve her zaman geçerli olabilecek bir tanımını yapmak kolay değildir (Aybay, Yabancılar Hukuku, 2005, s. 20). Bunun yanı sıra 1951 Mülteciler Sözleşmesi’ndeki tanım her durumu kapsamamaktadır. Özellikle zamansal ve mekânsal olarak kapsanmayan durumlar söz konusudur. Martin bu durumu, mülteci tanımında eksik olduğunu düşünen Afrika Birliği üyesi ülkelerin 1969 yılında oluşturdukları Afrika Sözleşmesi ile daha genişletilmiş ve detaylı bir tanımda hemfikir oldukları örneğini vererek açıklamaktadır. 1951 Sözleşmesi’nde yer alan kriterleri yetersiz bulan devletler “işgalden, yabancı güçlerin baskısından, kamu düzenini ciddi şekilde bozan durumlardan” dolayı yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kalanların da üye ülkeler tarafından mülteci olarak kabul edilmesi fikrinde antlaşmaya varmışlardır (Martin, 2010, s. 49). Afrika Birliği Örgütü’nün 1969’da kabul ettiği Mülteci Sözleşmesi bu kaynakların en önde gelenlerinden biridir. Sözleşmeye göre, “mülteci deyimi, dış saldırı, işgal, yabancı egemenliği veya vatandaşı olduğu kendi ülkesinin bir bölümünde ya da bütününde kamu düzenini ciddi bir biçimde tehdit eden olaylar yüzünden, ülkesi dışında başka bir yere sığınmak için yaşadığı yerden ayrılmak zorunda kalan her insanı kapsar.” (Barkın, 2014, s. 334). Arap Ülkeleri Birliği Konseyi tarafından ise 27 Mart 1994 tarihinde kabul edilen, devletlerin dinî inançları ve ahlaki kurallarından esinlenerek, 1951

Mülteci Sözleşmesi ve 1967 Protokolü ile 1992 Kahire Bildirgesine atfen ve Sözleşmeye taraf devletlerin karşılıklı kardeşlik bağı içinde olmalarını dileyerek giriş bölümü oluşturulmuştur. Buna göre mülteci tanımının 1. maddesinin 1. paragrafında 1951 Mülteci Sözleşmesindeki tanım, “etnik köken” eki ile aynen kabul edilmiştir. Aynı zamanda 2. paragrafında “ülkesine yönelik savaş, işgal ya da yabancı denetimi ya da ülkenin bütününde ya da bir bölümünde kamu düzeninin ciddi biçimde bozulmasıyla sonuçlanan doğal afet ya da yıkıcı olayların meydana gelmesi nedenleriyle; menşei ülke, yer veya sürekli ikameti dışında bir ülkede sığınma aramak zorunda kalan herhangi bir kimse” olarak tanım daha da genişletilmiştir (Taneri, 2012, s. 9). Bunların bölgesel örgütler olması ne yazık ki mülteci tanımını uluslararası düzeyde değiştirememiştir. Sadece bir bölgede kabul edilen ve eklenen üç tanımla değiştirilen mülteci tanımı evrensel olmaktan çok uzaktır. Taraf devletlerin bu konuda hem fikir olmaları, bu devletlerin az olması ve tek bir bölgede sınırlı kalması uluslararası hukuk bağlamında bağlayıcı olan bir tanım değildir. Afrika ve Arap Ülkeleri kendi koşullarına göre bir mülteci tanımı yapmış ve bunu yerel belgelerine eklemişlerdir. Başka ülkelerde böyle bir tanımın mevcut olmaması uluslararası hukuktaki mülteci boşluğunu gözler önüne daha fazla sermektedir.

Artan kitlesel göçler ve göç politikalarının artan siyasallaşması sebebiyle uluslararası mülteci hukuku ve rejimi kendi içinde tartışma yaratmaya başlamıştır. Gelecekte oluşacak sorunlar doğrultusunda, zorunlu göçlerin nerelere varacağı ve kitlesel göçlerin ülkelerin yapısını değiştireceği göz önüne alınarak mülteci rejiminin ihtiyaçları kapsayıp kapsamayacağı merak edilen konulardan biridir. Bahsedilen mülteci tanımı, sayıları fazla olan çoğu insan için kapsama alanına girmemektedir. Dolayısıyla belirli bir grubu kapsamaması, tartışmaları giderek arttırmaktadır. Mülteci rejimi içinde giderek değişen ve artan taleplere karşı yetersiz olması bir yana, fikir birliğine varılmaması çözümün de gecikmesine neden olmaktadır.

Mülteci kavramı yerine zorunlu göç kavramının kullanılmasının daha kapsayıcı bir tanımlamanın kapısını açabileceğini ve zorunlu göç kavramının mültecileri, sığınmacıları, ülke içinde yerinden edilenleri ve kalkınma projeleriyle bağlantılı olarak yerinden edilenleri kapsadığı da ortaya atılan görüşler arasındadır. Ancak BMMYK bu konuda bir statü tanımı geliştirmemiştir, dolayısıyla “ülke içinde yerinden edilmiş kişiler (IDPs)” kavramı yasal bir statü değildir ve BM’nin Yol Gösterici İlkeleri (Guiding Principles) bağlayıcı değildir (Öner, 2015, s. 587). Mülteci tanımında tartışmalar devam

ederken, mülteci rejiminde de değişiklikler meydana gelmiştir. Bunlardan en etkili olanlarından biri iltica ve sığınma süreci boyunca devletler arası aktörlerin veya başka bir deyişle devlet dışı aktörlerin yer alması olarak betimlenebilir. Bahsedilen bu aktörler uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları, uluslararası ya da yerel örgütler olarak sınıflandırılabilir. Bu aktörler sadece devletlerle değil aynı zamanda BMMYK ile de iş birliğine gitmektedirler. Bu sayede BMMYK mülteci sorunlarında bu aktörlerin eylemlerinden ve hizmetlerinden yararlanabilmektedir. Bu durum, devletlerin rolünü hiçbir şekilde önemsiz kılmaz, sadece mülteci rejimi içinde merkezi rolünün değişmesine öncülük eder (Mertus, 2002, s. 330). Yine de her ne kadar devletler mülteci rejimi içerisinde en önemli göreve sahip olsalar da devletler arası aktörlerin konumu göz ardı edilmesi sıkıntı çıkarabilmektedir. Zorunlu göç sonucunda çıkan krizlerde devletlere yardımcı olan STK'lar azımsanmayacak yardımlarda bulunmaktadırlar. Mültecilerin haklarını, koşullarını ya da iznini devletler vermektedir. Dolayısıyla, değişen mülteci rejimlerinde hem devletleri hem de devletler arası aktörleri göz önüne almak gerekmektedir.

3.7. İKLİM MÜLTECİLERİNİN STATÜ SORUNU

21. yüzyılda giderek artan yer değiştirme eylemleri kitlesel göçleri açığa çıkarmış ve uluslararası alanda her devleti ilgilendirecek bir düzeye gelmiştir. Belki de “Göç Çağı” olarak adlandırılabilen bu yüzyıl, bu sorunla uğraşmayı ve çözüm bulmayı gerektiren bir dönem olmuştur. Yine de göç sorunu çok kolay bir şekilde çözülebilecek bir problem değildir. Özellikle mülteci tanımındaki sınırlılıklar dolayısıyla göç sorununun çözülmesi ve hem fikir olunması konusunda engeller çıkabilmektedir. Dolayısıyla tam anlamıyla “mülteci” tanımı yapılmadan bu sorunu çözmeye çalışmak beyhude bir çaba olacaktır.

Mülteci kavramı için en kesin tanımı yapan 1951 Cenevre Sözleşmesi, bazı konularda yetersiz kalmaktadır. Bunun en temel sebebi ise, bu sözleşmenin o dönemin sorunlarını kapsayacak şekilde düzenlenmesidir. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında oluşan zulme ve savaş sonrası oluşan mülteci sorununa odaklanmaktadır. Dönemin şartları neticesinde hazırlandığı için şu anki sorunlara ilişkin bir yaptırım içermemektedir. Kitlesel göçlerin başka bir nedeni olan iklim değişikliği sorunu için de aynı durum geçerlidir. İklim

mültecileri kavramı çoğu akademik metinde geçse de Cenevre Sözleşmesi bu içeriği kapsamadığı için iklim mültecileri, mülteci statüsünde yer alamamaktadırlar. Bu eksiklik ise, daha fazla soruna yol açmaktadır.

Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair 1951 Cenevre Konvansiyonu'nun 1. maddesinin A bendinin (1.) ve (2). Paragrafına göre mülteci:

“(1) 12 Mayıs 1926 ve 30 Haziran 1928 Düzenlemeleri veya 28 Ekim 1933 ve 10 Şubat 1938 Sözleşmeleri, 14 Eylül 1939 Protokolü ya da Uluslararası Mülteci Örgütü Tüzüğü'ne göre mülteci sayılan; Uluslararası Mülteci Örgütü tarafından, faaliyette bulunduğu dönem içinde alınmış mülteci sıfatını vermeme kararları, bu bölümün 2. fıkrasındaki koşullara sahip olan kimselere mülteci sıfatının verilmesine engel değildir;

(2) 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu devlet dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen, yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsa uygulanacaktır.” şeklinde tanımlanmaktadır. (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Tesilciliği, 2020)

1951 Cenevre Sözleşmesi “iklim mültecileri” statüsü şeklinde bir statüye doğrudan veya dolaylı cevap vermemesi küresel ısınmanın yol açtığı su kaynaklarının kıtlığı ve besin ürünlerinin yetersizliği, sosyal ve ekonomik dengelerin bozulması gibi sorunların çıkmasına ya da bu sorunların giderek artmasına neden olacaktır. Dolayısıyla bu bozulma insanları mecburen yer değiştirmeye zorlayacaktır (Özdemir, 2018, s. 153). Örneğin, su varlığının ve tarımsal verimliliğin azalması veya deniz seviyesinin yükselmesi iklim kaynaklı olaylar olarak görülüp göçü tetiklemektedir. Bununla alakalı yapılan çalışmalar göstermektedir ki kullanılabilir su miktarındaki azalış, su kıtlığı ve tarımsal verimliliğin azalması gibi unsurlar, her ülkeyi aynı oranda etkilememektedir. Özellikle az gelişmiş ülkeler diğer ülkelere göre daha fazla etkilenerek bu sorunlarla baş etmeye çalışmaktadırlar. Çıkan bu sorunlar ise, doğrudan veya dolaylı bir şekilde ekonomilerin bozulmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bireyler zor duruma düştükleri için, iklime bağlı bir değişikliğe karşı mücadele edebilme açısından yer değiştirmek ve başka devletlerin egemenliği altına girmek zorunda kalmaktadırlar (Akbaş, 2018, s. 5166).

Verilen bilgiler doğrultusunda iklim değişikliği sebebiyle yer değiştirmelerin azımsanmayacak bir sayıda olduğu görülmektedir. Sorunun tehlikeli ve büyük olduğu da göz önüne alınırsa uluslararası alanda bir şeyler yapma zorunluluğu doğmaktadır. Göç eden insanların yaşama hakları risk altındadır. Devletlerse bu insanların güvenliğini sağlamak için savaştan veya zulümden kaçan mülteciler gibi, bu insanlara mülteci olma hakkını tanımalıdırlar. Ancak uluslararası hukukta bu konuda büyük bir boşluk olması bu statünün verilmesini engellemektedir.

2006 yılının ağustos ayında, Maldivler Hükümeti, muhtelif devletlerin hükümet temsilcilerinin, BM'nin yetkili birimlerinin, çevre ve insan hakları organizasyonlarının katılımıyla bir konferans düzenlemiştir. Bu konferans iklim mültecilerinin yerleştirilmesi ve korunması konusunda hazırlanmış büyük çaplı bir konferans olarak bilinmektedir. Konferans özellikle Maldivler'in deniz seviyesinden birkaç metre yükseklikte bulunmasından ve iklim değişikliklerinden en çok etkilenen yer olması sebebiyle toplanarak bir çözüm geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda Maldivler'de ulusal güvenlik sorunu olduğu ve hayatta kalabilmek için hayati bir meselenin açıkça görüldüğü sonucuna varılmıştır. Bu sebeple 2007 yılında küçük ada devletlerinin katılımıyla Maldivler'in başkenti Male'de düzenlenen toplantı neticesinde İklim Değişikliğinin İnsani Boyutuna İlişkin Male Deklarasyonu (Male' Declaration on the Human Dimension of Climate Change) kabul edilmiş ve Maldivler, 2008 yılında bütçesinin bir kısmını yeni bir devlet inşa etmek için ayıracağını duyurmuştur (Ekşi, 2016, s. 19). İklim değişikliği ile çıkan göç sorununun ulusal bir güvenlik sorunu olduğunu belirten bu konferansta bir şeyler yapılmaya çalışıldığı açıktır. Ancak hükümetlerin kendi başlarına önlem alması sorunu ortadan kaldırmamaktadır. Alınması gereken kararlar uluslararası düzeyde alınmadığı takdirde göç sorunu ve sığınma talebi isteği çözüme kavuşamamıştır.

UNICEF mülteci tanımını yaparken “buldukları yerlerde yaşamaları güç olan veya yaşadıkları yerlerde zarar göreceğinden korktukları için ülkesini terk etmek zorunda kalan kişilerdir. Buna sebep olan etmenler, depremler, seller gibi doğal afetler veya savaş gibi olaylardan kaynaklanıyor olabilir.” şeklinde açıklama yapmaktadır. Ancak çoğu kaynak, 1984 Cartagena Mülteciler Bildirgesi gibi, mülteci tanımını “kamu düzenini ciddi şekilde bozan olaylardan kaçan kişiler” olarak belirtişlerdir. Sadece UNICEF'in mültecilerin doğal afetler nedeniyle yerlerinden edilen kişileri içerdiğini söyleyecek kadar ileri gittiğini, diğer uluslararası belgelerin mülteci tanımında “kamu düzenini ciddi şekilde

bozan olaylar” terimini dahil ettikleri görülmektedir. Kuşkusuz, doğal afetler kamu düzenini ciddi şekilde bozabilir ve insanların kaçmasına neden olabilir. Ancak, uluslararası mülteci sözleşmesine göre bir mülteci, bir doğal afet veya iklim değişikliğiyle ilgili etkiler nedeniyle yerinden edilmiş birini özel olarak kapsamamaktadır (Durkavo, Gromilova, Kiss, & Plaku, 2012, s. 6).

Neticede ne iklim değişikliği açısından ne de çevresel tahribat açısından şu anda mülteciler için herhangi koruma sağlayan temel ve kilit anlamda bir anlaşma veya norm bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle, iklim mülteci kavramının kullanımının, hiçbir mevcut uluslararası anlaşma veya enstrüman kapsamında olmaması bu tanımı hiçbir hukuki geçerliliğe sahip olmayan yarı-tanımlayıcı bir açıklamadan başka bir yere taşıyamamaktadır. Bu konunun daha göz alıcı tarafı ise, uluslararası alanda, bu yeni, tanınmamış göçmen kategorisi için hizmet sağlayabilecek ve haklarını savunabilecek hiçbir yapısal süreç şu anda mevcut halde değildir. Fakat, bu hususta bir konu dikkat çekmektedir. O da çevresel veya iklim felaketlerinden kaçmak zorunda kalanlar için mevcut uygulamalar dahilinde koruma bulunabilecek bir yer bulunmaktadır: ülkesinde yerinden edilme vakaları. Yani, bu konu açısından birçok uzman 1998 tarihli Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler’in kendi ülkelerinin sınırları içinde göç etmek zorunda kalmış insanlar için de uygun koruma sağlayabileceğine ve bunun işe yarayacağına inanmaktadırlar. Bunun asıl nedeni Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler’in, kendi ülkelerinin sınırları içinde yerinden edilmiş kimselere koruma ve yardım sunmasından kaynaklanmaktadır. Yine de literatürde bu uygulama, uluslararası hukuk normları ile insan hakları hukukunun bağlayıcı olmayan bir sentezi olarak geçmektedir. Ülke İçinde Yerinden Olmaya Dair “Brookings-Bern Projesi” eski Direktör Yardımcısı Khalid Koser bu konuda, ‘herhangi bir şekilde göç akışını engelleyebileceği için bu normatif çerçeve özellikle kendi ülkeleri içinde iklim değişikliği nedeniyle yerinden edilmiş bireyler için oldukça iyi bir yöntem’ olduğunu savunmaktadır. Ülkeleri içinde yerinden edilmiş olan kişiler bir nevi ülke içinde yerinden olmuş bireyler (IDP’ler) olarak tanımlanır ve bundan dolayı uluslararası insani hukuk tarafından 1998 tarihli Yol Gösterici İlkeler kapsamında korunmaktadırlar. Fakat, daha önceden belirlenmiş zulüm durumları dışında bulunan ve uluslararası bir sınırı geçmek zorunda kalanlar kişileri korumamaktadır. Bu söylem karşısında dönemin BM Özel Temsilcisi Walter Kälin’e göre, mevcut insan hakları formları ve Ülke İçinde Yerinden Olma

Konusunda Yol Gösterici İlkeler, kendi ülkelerinde zorla yerinden edilmiş kişiler için yeterli koruma sağlamaktadır, yine de temel zorluk, uluslararası olarak tanınmış ülke sınırlarını geçenler için değildir. Bu konuda özellikle geçerli ve mevcut normatif çerçeveyi netleştirmek ve hatta geliştirmektir (Glahn, 2009).

Mülteci konusu, kapsamlı ve küresel bir olay olan zorunlu yerinden edilme ve legal olmayan göçün bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla günümüzde dünyadaki her devleti etkileyen bir boyuta gelerek bir şeyler yapılmaya çalışılmaktadır. Vatansızlık, insan hakları ihlalleri, sınırlar içerisinde yerinden edilme ve etnik şiddet gibi olayların farklı yönleriyle ilgili rolünü tekrar tanımlarken, bu insani sorunu anlamak ve bu problemi çözebilmek için yararlanılan hukuki araçların sayısı da artarak bir bilinç geliştirilmektedir (Özdemir, 2018, s. 152). Bununla beraber çevresel bozulmadan kaynaklanan göçün sonuçları hakkında uluslararası toplumda artan bir endişe vardır ve bu endişe giderek artmaktadır. Her ne kadar savaş ve zulümlerden dolayı gerçekleşen göçler daha fazla kamuoyunda yer alsada iklim felaketli göçlerin daha tehlikeli olacağı açıktır. Savaşların, zulümlerin bir şekilde çözüme kavuşturulması iklim krizine çözüm bulmaktan daha karışık değildir. Kaldı ki eğer iklim değişikliğine bir çözüm bulunamazsa hem bu kitlesel göçler kat be kat artacak hem de iklim değişikliği sonucunda ortaya çıkan sorunlar öyle bir raddeye gelecektir ki geri dönüşü olmayan ve Dünya için büyük bir kaosun yaşanacağı zamanlar olacaktır.

3.8. İKLİM MÜLTECİLİĞİNİN DİĞER BİR ULUSLARARASI STATÜ SORUNU: VATANSIZLIK

Vatansızlık tanımı Göç Terimleri Sözlüğü'nde (statelessness), hiçbir devletin vatandaşlığını taşımayan bireylerin statüsü olarak ifade edilmektedir. Devletler arasındaki yasa çatışmaları, toprakların bir ülkeden diğer ülkeye egemenlik devri, ayrımcılık, evlilik ve vatandaşlık yasaları, doğum kayıtlarındaki düzensizlikler ve devletlerin vatandaşlıktan çıkarma irade ve uygulamaları sonucunda ortaya çıktığı bilinmektedir şeklinde tanımlanmaktadır (Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 2013, s. 95). Bununla beraber vatansızlık çeşitli durumlarda ortaya çıkmaktadır. Özellikle en temel bilinen kısmı göç durumlarında meydana gelmesidir, örneğin, yabancı bir ülkeye yerleşen fakat ikamet ettiği ülkenin vatandaşlığını almadan kendi tabiiyetlerini kaybeden ya da

vatandaşlıktan çıkarılanlar vatansız statüsünde bulunmaktadırlar. Bu bireyler için vatansızlık, çoğu zaman ulusal kanunların çerçevesi ve uygulanmasındaki sorunların bir sonucu olarak meydana gelmektedir (UNHCR, 2014, s. 3).

Vatansız olarak sayılan kimseler, genelde 2. Dünya Savaşı sonrası yaşanan mülteci krizinden sonra tanımlanarak koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak bu durum giderek daha farklı bir hal almıştır. Küreselleşen Dünya’da sorunlar giderek artmakta ve tanımlar da buna göre şekillenmektedir. Savaşların, ekonomik düzensizliklerin ve ekolojik bozulmaların yaşandığı 21. yüzyıl kendi içinde farklı tartışmalar yaratmıştır. Bunlardan biri olan, iklim mültecilerinin hukuki statü boşluğu kendisiyle beraber başka bir sorunu da gündeme getirmiştir. İklim değişikliği dolayısıyla yerinden edilmiş kişilerin ayrıca “vatansız” statüsünde sayılıp sayılmayacakları yönünde bir belirsizlik de mevcuttur.

1954 Sözleşmesi “vatansız kişi” açısından uluslararası hukuki tanımını yapmaktadır ve bununla beraber bahsedilen bu bireylere tanınan hakları ortaya koymaktadır. Ancak söz konusu vatansız kişilerin tespitine yönelik bir mekanizmanın bulunmadığı da sözleşmede görülmektedir. Yine de devletlerin kendi yetki alanları içindeki vatansız kişileri tespit etmeleri ve bu kişilere 1954 Sözleşmesi’nden kaynaklanan yükümlülüklerini çerçevesinde uygun muamele göstermeleri gerektiği Sözleşme’de dolaylı olarak ifade edilmektedir (UNHCR, 2014, s. 6). Yani, uluslararası zeminde vatansız statüsünde olan kişiler için ne yapılması gerektiği ya da hangi prosedürlerin işlenmesi gerektiği konusunda bir içerik mevcut değildir. Aynı mülteci tanımında bulunan sınırlılıklar gibi, vatansızlık tanımında da birtakım eksiklikler göze çarpmaktadır.

Odman, vatansızlar için insan hakları ile ilgili hukuki düzenlemeler karşısında, uluslararası toplum, yüksek oranda incinebilir-kırılgan pozisyonda olduğu kabul edilen vatansızlara dikkat çekildiğinden bahsetmiş ve dolayısıyla Birleşmiş Milletler ’in uzun süredir vatansızlarla ilgilendiğini ve bu konuda özel düzenlemeler yaptığının altını çizmiştir. Bunlardan biri, 1954 BM Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme-Convention relating to the Status of Stateless Persons, diğeri ise, 1961 BM Vatansızlığın Azaltılmasına Dair Sözleşme-Convention on the Reduction of Statelessness’dır. Mültecilerin ve vatansızların korunmasına ilişkin ilk örgütlenme, Milletler Cemiyeti kararı ile gerçekleştirilmiş ve F. Nansen Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek

Komiserliği- F. Nansen League of Nations High Commissioner for Refugees oluşturulmuştur. (Odman, 2011, s. 7). Buna rağmen vatansız olması öngörülen bu iklim mültecileri uluslararası hukukta bir önlem alınmaması mevcut hukuk düzeninin eksiklerindedir. Özellikle devletler açısından büyük bir boşluğun bulunduğu görölmektedir. Ekolojik bir felaket nedeniyle herhangi bir devletin toprak parçasının fiziksel anlamda ortadan kaybolması, bu insanların vatandaşlık bağı ile bağlı oldukları bir hukuki devlette yaşayamayacakları anlamına gelmektedir. Ama varlıklarını sürdürdükleri bu yerlerin ortadan kalkması, bu durumun uluslararası hukukta bu kişilerin vatansız olarak kabul edilip edilmeyecekleri bir tartışma konusu haline getirmektedir (Ziya, 2012, s. 238). Glahn'nın belirtmelerine göre, iklim değişikliği nedeniyle yükselecek deniz seviyelerinin altında kalacak adaların tamamen yok olması tehlikesi bulunmakta ve uluslararası hukuk açısından incelendiğinde, bu olay en ciddi durum olarak görölmektedir. Dolayısıyla kısa zamanda ortak bir hukuki yanıt gerekmekte ve harekete geçilmelidir. Bahsedilen adaların sayısı ise 24 Küçük Ada Devleti için geçerlidir. Bu ada devletlerinin çoğu Tuvalu, Vanuatu, Kiribati ve Maldivler'i kapsamaktadır. Bu ada devletleri ne yazık ki sahil erozyonu ve deniz seviyesindeki yükselme nedeniyle toprak kaybı ile karşı karşıya gelmektedir (Glahn, 2009). Bu devletler ise "Kaybolan Devletler" olarak anılmaktadır. Kiribati ve Tuvalu, bazı raporlarda özellikle NGO raporlarında, 2050 yılına kadar yaşanmaz hale geleceği bilgisi bulunmaktadır ve en büyük tehlikesi ise, bu ülkelerin haritadan silinecek ülkeler olacak olmasıdır. Bu iki devletin haritadan silinmesi sonucunda ise, burada yaşayan insanlar vatansız kalacaktır (McAdam, Swimming Against The Tide: Why A Climate Change Displacement Treaty Is Not The Answer, 2011, s. 8).

"Vatansızlığın ortaya çıkmasındaki en klasik yol ise, geçmiş dönemlerde sıkça rastlanılan devletlerin ortadan kalkması olgusudur. Şayet, ortadan kalkan devletin yerine yenisi kurulmaz ise, o devletin vatandaşları vatansız haline düşebilirler. Çünkü, bu kişilerin yasal olarak bağlanacakları bir devlet ile yerleşecekleri herhangi bir ülkeleri bulunmamaktadır (Odman, 2011: 9)".

Mülteci ile vatansız statüleri birbirleriyle aynı gözükseler de bazı şartları sağlamadıkları taktide birbirleri yerlerine bile kullanılamazlar. Bu açıklamayı Töre, ülkesi dışında ve kendi devletinin korumasından mahrum kalmış vatansız kişilerin aynı zamanda mülteci olarak da adlandırılabildeğini ve dolayısıyla bu kişilerin zamanına göre önce Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin, sonra Hükümetler Arası Mülteciler

Komitesi'nin (Intergovernmental Committee on Refugees) ve Uluslararası Mülteci Örgütü'nün koruması altına alındığı bilgisiyle açıklamaktadır. Yine de vatansız kişilerin bu korumadan yararlanabilmeleri için her şeyden önce mülteci olmak için getirilen şartları karşılaması gerekmektedir. Ülkesi dışında ve kendi devletinin korumasından mahrum kalmış olmak artık vatansızlık için yeterli sayılmamaktadır (Töre, 2016, s. 70). Bunun asıl nedeni ise, 1954 Sözleşmesi'nde vatansız kişiler için öngörülen statünün, 1951 Sözleşmesi'nde mülteciler için tesis edilen statüyü model olarak oluşturulmasıdır. İki antlaşmanın metinleri kıyaslandığında, 1954 Sözleşmesi'nde mevcut halde olan çok sayıda hükmün, 1951 Sözleşmesi'nde karşılık gelen hükümlerden birebir ya da asgari şekilde değiştirilerek alındığı göze çarpmaktadır (UNHCR, 2014, s. 45). Vatansız olarak sayılabilecek kişinin uluslararası hukukta bulunan temel haklardan yararlanabilmesi için önce mülteci sayılması gerekmektedir. Bu durum ise, ada devletlerinde bulunan iklim mültecilerinin devletleri kaybolduktan sonra bile mülteci olarak sayılmadıkları için vatansız da sayılamayacaklarını göstermektedir. Devletlerinin sular altında kalacak olmasıyla geri dönmeleri mümkün bile olmayacak bu iklim mültecileri, başka devletlere sığınma talebinde bulunamadıkları takdirde insan hakları ihlali, özellikle yaşama hakkı ihlali kaçınılmaz olmaktadır. O yüzden başka bir sorunla karşılaşan bu insanlar için uluslararası boşluğun kapatılmasının önemli olduğu açıktır.

3.9. ÇEVRE HAKKI BAKIMINDAN İKLİM MÜLTECİLİĞİ SORUNU VE İHLALLERİ

Ekolojik felaket Dünya üzerinde bulunan bütün canlılar için büyük bir tehdittir. Bu tehdit için her ne kadar önlem alınmaya çalışılsa da hukuki çerçevede yapılan uygulamalar bazı durumlar için sınırlı olmaktadır. Çevre hakkı kapsamında değerlendirilen iklim değişikliği sorununu tamamen çözmek ise mevcut hükümetlere ve yardımcı aktörlere düşmektedir. Dolayısıyla bu sorunun çözülememesi bir insan hakkı ihlali, bir çevre hakkı sorunu kapsamında değerlendirilebilir.

Çoğu devletin anayasasında çevre konusunda çevre hukukuna dair düzenlemeler bulunmaktadır. Bu uygulamalar özellikle insan haklarından daha farklı ve hukukun geleneksel esaslarını, çevre hukukunun özgünlüğü altında sorgulayan, genişletici ve amaca yönelik yorumlara konu yapılan içerikler olarak görülmektedir. Bundan dolayı

buna benzer uygulamaların, özellikle “çevre hakkı” şeklinde bir düzenlemenin, uluslararası alanda kabul görmesi çevresel göç ve iklim göçmenleri/mültecileri için de çözüm getireceği şüphesizdir. Ancak, 1970’ten bu yana gösterilen çabalara rağmen, BM düzeyinde ve Avrupa ölçeğindeki insan haklarıyla alakalı temel-genel- sözleşmelerde bu hakka ve bu konuda herhangi bir hükme henüz yer verilmemesi bu konunun çözüme tam olarak kavuşamadığını göstermektedir. Yine de bu olumsuzluklar, bu konudaki çabaları gerçekleştirmek için bir engel olmamış, tam tersine, anayasalardaki düzenlemeler ve bunların mahkemelerce yorumuyla geliştirilen içtihatlar da dayanak alınmasıyla birtakım işler yapılmıştır. Bu bağlamda, çevre hakkının evrensel düzeyde kabulüne ilişkin projeler geliştirilmiş BM düzeyindeki toplantılarda sunulmasına öncekinden daha fazla hızlı bir şekilde geliştiği görülmüştür. Sonuçta, en yeni olarak adlandırılacak Çevre Hakkı Konusunda Uluslararası Sözleşme Taslağı ele alınmış ve bu taslak ile BM “ikiz sözleşmelerinin” (Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi), üçüncü bir sözleşme ile tamamlanması devletlerce amaçlanmıştır (Turgut, Çevresel Göç Ve Çevre Göçmenleri Sorununun Çevre Hukukundaki Yeri, 2018, s. 331).

Çevre Hakkı Konusunda Uluslararası Sözleşme Taslağı’na göre, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı, kuraklık, çölleşme, ormansızlaşma, toprak erozyonu, su stresi, seller, kasırgalar, tayfunlar, siklonlar ve daha genel olarak doğal ve teknolojik afetler gibi bu tür bozulmanın kötüleşen ve hızlanan tezahürlerini dikkate alarak, bu fenomenlerin kurbanlarının, sağlıklarının ve onurlarının bozulmasına yol açan çevrelerinin kaybolması ile karşı karşıya kaldıklarını göz önünde bulundurarak bir metin hazırlanmıştır. Bu metinde özellikle bu zorlukları yaşayan kişilerin yaşam hakları üzerinden maddeler bulunmaktadır. Bununla beraber bu çevresel bozulmalar bireyleri, aileleri, grupları ve halkları hareket etmeye zorladığını düşünülmektedir. Ayrıca, bazı çevre politikalarının bu tür hareketleri kendilerinin de tetikleyebileceğini düşünülerek, bu yer değiştirmelerin katlanarak artmasının insan toplumlarının istikrarı, kültürlerin sürdürülebilirliği ve dünyadaki barış için bir tehdit oluşturduğunu belirtilmiştir. Çevreyi korumayı amaçlayan birçok uluslararası belgeye rağmen, uluslararası mülteci hukukunun mevcut durumunda, ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin genel durumunu sağlayan ve lehlerine başvurulabilecek ve başvurulabilecek özel bir belgenin bulunmadığını göz önünde bulundurularak, bu belge çevresel olarak yerinden edilmiş kişilerin durumunun, özellikle

Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve 16 Aralık 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi başta olmak üzere insan haklarını koruyan uluslararası yasal araçlar ve ilkelerle uyumlu olarak taraf devletlerce uygulamaya koymak için hazırlanmıştır (International Centre Of Comparative Environmental Law-CIDCE, 2018, s. 2).

Bu belgede özellikle çevre hakkı ve yaşama hakkı temel alınarak iklim mültecileri için bazı maddeler bulunmaktadır. Örneğin, 44 maddelik bu sözleşmede 12. Madde iklim mültecilerinin temel haklara erişimin mümkün kılınması gerektiği hakkındadır. Eyaletler arası ve ülke içi yerinden edilmiş kişiler için ortak haklar başlığında toplanan bu kısımda toplam 16 alt madde bulunmaktadır. Kurtarılma hakkı (iklim de dahil olmak üzere çevresel bir karışıklığın kurbanı olan herhangi bir kişi, herhangi bir aile, herhangi bir grup ve herhangi bir nüfus, her yerde kurtarılma hakkına sahiptir), su ve geçimlik gıda yardımı hakkı (çevresel olarak yerinden edilmiş herhangi bir kişi, yeterli miktarda içme suyu ve yeterli yiyecek sağlama hakkına sahiptir), temel ihtiyaçları sağlama hakkı, bakım hakkı, barınma hakkı (çevresel olarak yerinden edilmiş herhangi bir kişi, ailesine uyarlanmış ve güvenli bir durumda güvenli barınma hakkına sahiptir), tüzel kişi olarak tanınma hakkı (bir kişi olarak statüsüne bağlı hakların tam olarak yürürlüğe girmesi için gerekli belgelerin herhangi bir koşul olmaksızın yeniden oluşturulması hakkına sahiptir), aile birimine saygı hakkı, mülkiyete ve evcil hayvanlara saygı hakkı, işten geçimini sağlama hakkı (çevresel olarak yerinden edilmiş herhangi bir kişi, diğer çalışan insanlarla aynı koşullar altında çalışarak hemen geçimini sağlama hakkına sahiptir), eğitim ve öğretim hakkı, kültürel özellikleri koruma hakkı (çevresel olarak yerinden edilmiş herhangi bir kişi, grubunun kendi kültürünün, dininin ve dilinin diğer üyeleriyle ortak olma hakkına sahiptir), iade hakkı (menşe yeri yeniden yaşanabilir hale geldiğinde, çevresel olarak yerinden edilmiş herhangi bir kişi geri dönme hakkına sahiptir), zorla iade yasağı (devlet, kendisine karşı çıkan çevresel olarak yerinden edilmiş bir kişiyi hiçbir koşulda olağan yaşam yerine geri dönmeye zorlayamaz), bilgi edinme ve katılım hakkı, toplu haklar (ev sahibi ülkedeki yerinden edilmiş nüfus, bir temsilci grup oluşturma ve mahkemede toplu olarak hareket etme hakkı dahil olmak üzere, uluslararası sözleşmelerle azınlıklar için tanınanlara eşdeğer haklara sahiptir) ve savunmasız çevresel olarak yerinden edilmiş kişilerin özel hakları (tarafklar, ayrılmış ve refakatsiz çocuklar, hamile kadınlar, küçük çocuklu anneler, yaşlılar ve engelli veya hastalıklardan muzdarip kişiler dahil olmak

üzere, özel ihtiyaçları olan en savunmasız yerinden edilmiş kişilere gelişmiş ve duyarlı koruma sağlar) (International Centre Of Comparative Environmental Law- CIDCE, 2018, s. 7). Sözleşmede yer alan bilgiler hususi olarak sadece bir zümre için hazırlanmış hükümler değildir. Bu maddede bulunan alt başlıklar her insanın sahip olması gereken temel insan haklarıdır. Ancak, iklim mültecilerinin mülteci olarak sayılmaması bu hakların ellerinden alınmasına neden olmaktadır. Bu konuda yapılacak her çalışma, her sorun çözme girişimi bu engeli ortadan kaldırmaya yöneliktir. Çevre hakkı kapsamında hazırlanan bu sözleşme hak temelli bir sözleşme olup, iklim mültecilerinin tanınması için bir gelişme olarak görülmektedir.

Hazırlanan bu Taslak, çevresel göç sorunundan ziyade, göçmenleri ve bunların da mevcut insan haklarından yararlanmalarının sağlanması üzerinde çalışılan bir metindir. Dolayısıyla burada yazılan hükümler bu sözleşmenin amacı kapsamında belirtilen “önleyici yaklaşımın bütünsel çerçevede” benimsenip uygulanmasından ne yazık ki uzaktır. Yine de Taslağın bütünü, çevre hukuku açısından dikkate alındığında, onun böyle bir yaklaşımı, yansıttığında şüphe bulunmamaktadır. Dahası her şeyden önce, Taslak, çevre hakkı için geniş yorumlamaya konu olabilecek şekilde düzenlenmiştir. Çünkü çevre kavramı “sağlıklı” ve “ekolojik açıdan dengeli” tanımlamaları ile ilişkilendirildiği gibi, hak sahiplerini içeren “herkes” kelimesine gelecek kuşaklar da dahil edilmiştir. Bundan dolayı çevre hakkı yaşam hakkı ile bağlantılı kurularak metinde yer almaktadır (Turgut, Çevresel Göç Ve Çevre Göçmenleri Sorununun Çevre Hukukundaki Yeri, 2018, s. 332).

Aslında 1948 tarihinde İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ilanı ile herkes için sosyal hakların uluslararası alanda yaygınlaşp tanınması sağlamıştır. Sosyal eşitsizliklerin, sosyal ihtiyaç açısından muhtaç konumda olan insanların bulunduğu bir toplumda klasik ve siyasal hakların işlevlerinin anlamsızlaşacağı, bu nedenle sosyal hakların da diğer hakların yanında, insan haklarının bölünmez bir parçası olduğu düşüncesi İHEB'de “insan haklarının bölünmezliği ve karşılıklı bağımlılığı” şeklinde ortaya konulmuştur (Büyükçalık, 2015, s. 162). Ancak bu durum günümüz şartlarında herkes için kullanılmamaktadır. Bunun en büyük göstergesi ise, iklim mültecilerinin mülteci statüsünde sayılmamaları nedeniyle bu haklardan yararlanamıyor olmalarıdır. Buna karşılık bazı girişimlerle desteklenmeye çalışılması ise, birtakım şeylerin yapıldığının göstergesidir.

Hazırlanan bu Taslak dışında, bazı uluslararası mekanizmalar da çevre hakkını ve bireylerin yer değiştirme zorunluluğu taşıdığı durumları göz önüne almaktadır. Bunlardan biri, AİHM'nin çevre sorunlarıyla ilişki kurduğu hak, özel ve aile yaşamına saygı hakkı olarak bilinmektedir (AİHS. madde 8). Hatta, “çevrenin bozulmasını dayanak alan çok sayıda başvuruda, Sözleşmenin özel ve aile yaşamına saygı hakkına ilişkin 8. maddesinin ihlal edildiği sonucuna ulaşılması ve buna ilişkin gerekçeler, öğretide bu maddenin çevre hakkı maddesi olarak anılmasını sağlamıştır” ibaresi bunun en açık ve belirgin örneğidir (Turgut, Çevresel Göç Ve Çevre Göçmenleri Sorununun Çevre Hukukundaki Yeri, 2018, s. 323).

2018'de çevre hakkı kapsamında imzalanan BM Göç Konusunda Küresel Anlaşma metni de iklim mültecilerinin sorunlarını açısından bir çözüm olup olmayacağı yoruma açık bir şekilde uygulanmaya konulmuştur. Bu anlaşmaya göre, “göç konusunda kapsamı ve derinliği bakımından türünün ilk örneği olan anlaşma yasal olarak bağlayıcı değilse de altına imza atan ülkeleri prensipte bağladığı varsayılacak ve BM'de buna ilişkin ülkelerden üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmeleri istenecek. Karşılıklı sorumluluk üstlenme prensibine dayalı olan anlaşma yerel, ulusal ve uluslararası ölçekteki göçlere ilişkin toplamda 23 hedef içermektedir.” (Euronews, 2018). Burada iklim mültecileri açısından dikkati çeken en belirgin hedefin “İnsanları kendi ülkelerini terk etmeye zorlayan olumsuz faktörleri ve yapısal faktörleri en aza indirmek” ibaresidir. Buna göre, bu olumsuz faktörler savaş, zulüm olabileceği gibi çevresel faktörlerden kaynaklanan bir sebep de olabilmektedir.

Anlaşma, “bütün boyutlarıyla uluslararası göç konusunda iş birliğine katkı” kapsamında bütünsel açıdan nitelendirilse de bu bahsedilen niteliğin sorunun mikro boyutu üzerinde yoğunlaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun nedeni her şeyden önce, başlıktan da anlaşılacağı üzere, bu anlaşmanın amacı ve temel konusu “güvenli, düzgün ve düzenli göçü kolaylaştırmak” kapsamındadır. Anlaşmadaki “amaçlar” ve “rehber ilkeler” ile bunların uygulanmasına ilişkin esaslar, çoğunlukla, bu çizgide belirlenmiştir. Dolayısıyla, göçmenlerin göçün bütün aşamalarındaki mağduriyet ve gereksinimlerine yanıt verme ile devletlerin önceliklerini doğru şekilde dengelemesi diğer kısımlara kıyasla ağırlık kazanmıştır. Ayrıca mikro boyutla alakalı ortaya koyulan diğer belirtiler, paragraf 12'de bahsedilen, göç konusunda sonuçları doğurabilecek, nüfussal, sosyal, ekonomik ve çevresel değişikliklerin ve göçmenlerin gittikleri ülkelerde kalkınma

açısından sağlayabilecekleri avantajların dikkate alınmasıdır (Turgut, Çevresel Göç Ve Çevre Göçmenleri Sorununun Çevre Hukukundaki Yeri, 2018, s. 337).

Çevre hakkı, yaşamın devam ettiği her alanda her canlı için tanımlanan üçüncü kuşak haklarından biridir. Giderek artan çevre sorunlarıyla birlikte daha çok bahsi geçmektedir. İklim değişikliği ise, çoğunluğu insan faaliyetlerinden kaynaklanan bir çevre sorunudur. Hal böyleyken iklim kaynaklı göçleri çevre hakkı kapsamında değerlendirmek en uygun yöntem olarak ele alınabilir. Bir yandan bu insanların uluslararası hukukta tanınmaması gerçeği varken, diğer yanda bu soruna henüz kalıcı bir çözüm bulunamaması hukuk açısından büyük bir eksiklik. Gelişmelerin olduğu açıktır yine de aksiyon almak için geçen her süre bu insanların daha fazla mağdur olmasına neden olmaktadır. Çevre hakkı bir insan hakkıdır ve bu hak herkese eşit bir şekilde tanınmalıdır.

3.10. ARAP BAHARI VE SURIYELİ İKLİM MÜLTECİLERİ

Suriye İç Savaşı özellikle oluşturduğu mülteci akımıyla bütün devletleri ilgilendiren küresel bir sorundur. Savaşın çıkma nedenlerinden biri ise, Arap Baharı döneminde oluşan iklim sorunudur. Bunun üzerine araştırmalar yapılmış ve kuraklığın da nedenler arasında sayılabileceği ileri sürülmüştür. O halde Suriyeli mültecilerin birer iklim mültecisi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Maden'in belirtmelerine göre, Arap Baharı sürecinde oluşan iklim değişiminin rolü ve toplum üzerindeki etkileri “tehdit tetikleyici (threat multiplier)” olarak tanımlanmaktadır. Kuraklık sebebiyle artan gıda fiyatları sürecin temel nedeni olmasa da tetikleyicisi olduğu düşünülmektedir (Maden, 2013, s. 82). Arap Baharı, 2011 yılının başlarında ilk kez Tunus'ta meydana gelmiş, fakat özellikle önceki birkaç yıl içerisinde sosyal, çevresel ve ekonomik sebeplerden dolayı toplumsal hareketlenmeler de artmıştır. En belirgin nedenlerinden olan kuraklık ise, Suriye'de hükümet ve halk arasındaki ilişkilerin bozulmasına ve karşı hareketlerin ortaya çıkması bu sürecin belirtileri olarak verilmektedir (Femia & Werrell, 2013, s. 24).

2007-2008 yılları, Bereketli Hilal bölgesi olarak adlandırılan Mezopotamya ve Doğu Akdeniz'i kapsayan coğrafi bölge için 1961-1990 yıllarının ortalamasının %35 altına düşmesiyle kuraklık açısından rekor bir yıl olarak kaydedilmiştir (Selby, Dahi, Fröhlic,

& Hulme, 2017, s. 234). Kuraklık sonucunda insanlar mahsul kaybına uğramıştır. Ekonomik ve sosyal açıdan zor durumda olan insanların bu duruma gelmelerinin sebebinin iklim değişikliği olduğu da düşünülmektedir. Özellikle iklim değişikliğinin tetiklediği su sıkıntısıyla mücadele etmek zorunda kalan bir devlet konumuna gelmiştir.

2006 ve 2009 yılları arasında, Suriye'de yaklaşık 1.3 milyon kişi, Suriye'deki tarımsal problemden etkilenmiş, tahmini olarak 800.000 insan, geçim kaynaklarını ve temel gıda desteğini kaybetmiştir. 2011 yılının sonlarına doğru, Birleşmiş Milletler iki milyon ile üç milyon arasında insanın etkilendiğini belirtmiştir. Çoğunluğu tarım işçileri olmak üzere 1,5 milyondan fazla insan, Suriye'nin büyük Halep, Şam, Dara, Aa, Deir ez-Zour, Hama ve Humus kentlerinin dışındaki kırsal alanlardan şehirlere ve kamplara göç etmek zorunda kalmışlardır (Gleich, 2014, s. 3). 2011 yılında Suriye'de artan nüfus, işsizliği ve ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir. Hem Suriye hükümetinin bir önlem almaması hem de Suriye tarihinin en kurak zamanlarını yaşaması önünü alınmayacak bir göç dalgası harekete geçirmiştir.

Nüfus artışı, agresif ekonomik liberalleşme politikaları ve Iraklı mültecilerin akını, yağış ve yer altı sularını içeren su kaynaklarına sürdürülemez bir tüketim getirmiştir. Şiddetli kuraklık, tarımsal çöküşü ve kırsal alanda yaşayan çiftlik ailelerinin önceki yıllarda mevsimsel göçmenlerden farklı olarak, içsel olarak yer değiştirmesini tetiklemiştir (Kelly, Mothadi, Care, Seager, & Kushnir, 2017, s. 2). İklim değişikliğinden kaynaklanan kuraklık devletlerde sosyal, siyasal ve ekonomik yönden iç huzursuzluk artmasını tetikleyen etmenlerdendir. Halk ve devlet arasındaki ilişkilerin de gerilmesine sebep olmaktadır. 2011 yılında başlayan Arap Baharı süresi boyunca, kuraklığın olması, tarım bölgelerinin mahsul vermemesi, su kıtlığının yaşanması Suriye İç Savaş'ının birincil tetikleyici unsuru olmasa da bu sürecin yaşanmasının hızlandırıcı bir etmeni olarak ileri sürülmektedir.

3.11. DEVLETLERİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ÜZERİNE ALDIĞI POLİTİKALARININ İKLİM MÜLTECİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Devletler her yıl Taraflar Konferansı olarak adlandırılan COP'ta bir araya gelerek iklim değişikliği ile ilgili ne yapılması gerektiğine dair fikirlerini söyledikleri bir katılım gerçekleştirmektedirler. Özellikle atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun iklim üzerindeki

etkisi sebebiyle, bu durumun nasıl stabile edileceğine dair anlaşma için toplanan bu devletler, gelecek için önemli kararlar almaktadırlar. Bu anlaşmalar

COP21 Paris Anlaşması direkt iklim mültecilerinden bahsetmese bile, iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle ilgili yer değiştirmelerin önlenmesi veya en aza indirilmesi için önerilerin geliştirilmesi çağrısında bulunmaktadır. Bu açıdan COP21, uluslararası iklim eylemleri için genel hedefleri ve çerçeveyi tanımlamıştır (Apap, 2019, s. 7). COP24 Paris Anlaşması ise, 2018 yılının aralık ayında Polonya'nın Katowice kentinde yapılmıştır. Bu komitenin önemi ise, iklim değişikliği azaltımının yanı sıra, iklim mültecilerinin korunması için de tartışmaların yapılmasıdır (Apap, 2019, s. 8). Dolayısıyla ilk kez Taraflar Komitesi'nde iklim mültecileri hakkında bir şeyler söylenmiştir. Başka bir deyişle artık devletler de bu konu hakkında bir şeyler yapılması gerektiği kanaatine varmışlardır.

Amerika Birleşik Devletleri Eski Başkanı Donald Trump'ın iklim değişikliğine inanmadığını söylemesi ve Paris İklim Anlaşması'ndan çekilme düşüncesi ise, başka bir iklim sorunu olarak görülmektedir. Özellikle Pasifik kıyılarında geçmişten daha sık görülen sellerin, kışın ise aşırı soğuk ve kar yağışının olması ABD'nin iklim krizleriyle boğuştuğunun kanıtıdır (Yeşil Gazete, 2019). Sel gibi doğal afetlerin sık yaşanması kişileri zorunlu olarak yer değiştirmeye iten nedenlerden biridir. Buna rağmen, Trump'ın Paris Anlaşması'ndan çekilme fikri kamuoyu tarafından doğru bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra Avrupa Birliği'nin (AB) karbon salınımı için verilen mücadele konusunda yapılan zirvede her ülke hemfikir olmamıştır. Buradaki amaç ise, AB ülkelerinin liderleri aracılığıyla 2050'ye kadar karbon salınımını sıfır seviyesine indirmektir. Maalesef, 28 üye ülkenin 25'i olumlu yanıt verirken, Çekya, Macaristan ve Polonya bu öneriyi reddetmişlerdir. Bu öneriyi veto etmeleri ise iklim değişikliğine en fazla zarar veren karbon salınımının durdurulamaması anlamına gelmektedir. Zirvenin ardından, 2050'ye kadar taslak sonuç olan net sıfır salım hedefi metinden çıkartılmış, bunun yerine "üye devletlerin çoğunluğu için net sıfır karbon ayak izinin 2050'ye kadar sağlanması gerekmektedir" maddesi konulmuştur (Yeşil Gazete, 2019). Dolayısıyla Paris Anlaşması'nın ana hedefi olan "küresel sıcaklık artışının 1.5 derecede tutulması" gerekliliği yerine getirilememekte, bu durum ise kontrol altına alınamayan küresel sıcaklığın artması, dolayısıyla kuraklık, sel gibi doğal felaketlerin daha çok yaşanarak kitlesel göçlerin daha fazla oluşması anlamına gelmektedir.

Paris İklim Anlaşması'nın iklim mültecileri için önemli sayılmasının nedeni ise, kendi içinde barındırdığı üç maddeden kaynaklanmaktadır. Paris İklim Anlaşması bu hususta üç önemli maddeyi içermektedir:

“1. Anlaşmanın başlangıç sayfası, iklim değişikliğinin insanlığın ortak bir endişesi olduğunu kabul etmekte ve göçmenlere atıfta bulunmayı, taraflardan iklim değişikliği ile ilgili eylemlerde bulunurken, göçmenlere yönelik yükümlülüklerini saygı duymalarını, teşvik etmelerini ve göz önünde bulundurmalarını istemelerini talep etmektedir.

2. Anlaşma, insanların korunmasına, toplulukların dayanıklılığına ve geçim kaynaklarının önemine ilişkin birçok referans içermektedir. Bunlar, suya, yiyeceğe, enerjiye erişim ve insanların yaşadıkları yerde kalmalarını sağlamak için geçim fırsatlarına ihtiyaç duyma gibi zorla yerinden olmanın temel nedenlerini ele almak için gerekli giriş noktalarıdır.

3. Son olarak, anlaşma, Varşova Uluslararası Mekanizması (WIM) Yürütme Komitesi'nden yerinden edilme konusunda bir görev grubu oluşturmasını talep etmektedir. Karar metninin 50. paragrafı, Varşova Uluslararası Mekanizması İcra Komitesinin, prosedürlerine ve görevlerine göre, aşağıdakiler dahilinde mevcut organları ve uzman grupları dahil etmek, çalışmalarını uygulamak ve dahil etmek için bir görev gücü oluşturmasını, iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle ilgili yer değiştirmeyi önlemek, en aza indirmek ve ele almak üzere entegre yaklaşımlar için öneriler geliştirmek için Uyum Komitesi ve En Az Gelişmiş Ülkeler Uzman Grubu ile Sözleşme dışındaki ilgili kurumlar ve uzman organları içeren Sözleşme altında talep etmektedir.. Bu aynı zamanda yer değiştirme tehlikelerinin bir kabulü ve iklim değişikliğinin yer değiştirme faktörü olarak kabul edilmesinin bir kanıtıdır” (UNHCR, 2016, s. 1-2).

Bununla beraber Nansen Konferansı da iklim değişikliği nedeniyle göç eden insanların korunması için devletlerce adım atılan başka bir girişimdir. Nansen İlkeleri'nin ilki, ”iklim ve çevre ile ilgili yer değiştirmeye verilen tepkiler yeterli bilgi ile bilgilendirilmeli ve insanlığın temel ilkeleri, insanlık onuru, insan hakları ve uluslararası iş birliği ile yönlendirilmelidir” şeklinde belirtilmiştir. Dolayısıyla iklim değişikliği sonucunda oluşan yer değiştirmeleri insan hakları ve insanlık onuru ile bağdaştıran bu ilkeler, iklim krizi ve göç için çok önemlidir. Konferansın genel olarak cevaplanması beklenen üç sorusu olmuştur: Mevcut bilim ve vaka çalışmaları devletlere iklim değişikliği ve yer değiştirme hakkında neler söylemektedir? İklim değişikliğine uyum sağlamak, afet riskini azaltmak ve yer değiştirmeyi önlemek için neler yapılmalıdır? Yerinden olmuş kişilerin yerinden edilme riskiyle karşı karşıya olanları korumak ve onlara yardımcı olmak için ne yapılmalıdır? (The UN Refugee Agency, 2011, s. 6). Nansen İlkeleri, uluslararası

bağlamda ses getirirse de mülteci tanımını değiştirememiştir. Hukuki açıdan boşluklar halen mevcuttur, yine de devletlerin bu konuda adımlar atması bir şeylerin değişebileceğinin de göstergesidir. Dolayısıyla, devletlerin aldığı kararlar iklim değişikliği açısından önemli olduğu kadar, sonuçlarından olan kitlesel göçler açısından da önem teşkil etmektedir. Eğer iklim değişikliğinin ve küresel ısınmasının önüne geçilmezse, iklim mültecileri giderek artacak ve mevcut olmayan statüleri yüzünden yasal zeminde seslerini duyuramayacaklardır.

SONUÇ

İklim değışikliği, sonuçları itibarı ile uzun süreden beri gündem olan konulardan biridir. Antropolojik iklim değışikliği mevcut olan ekonomik, sosyal, çevresel açıkları daha fazla kötüleştirmektedir. Dünya’da hemen hemen her yerin bu değışiklikten etkilenmesi pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Bunlardan en göze çarpanlardan ve tehlikelilerinden biri ise, kitlesel göçlerin meydana gelmesidir. Bu yer değıştirmeler hem bu aksiyonu alanlar için hem de bu insanları koruma altına almaları gereken devletler için problem teşkil etmektedir. Bu sorunun, bu kadar göz önündeyken üzerine çalışmalar yapılması ve çözüm bulunmaya çalışılması beklenmektedir. İnsanların çok eski zamanlardan beri göç ettikleri de bilinmektedir. Ancak iklim bazlı göç etme son zamanlarda daha fazla artmaktadır. Neticede, çevresel nedenlerden dolayı göç eden insanlar, daha önceden farklı sebeplerle göç eden insanlardan ayrılmaktadırlar. Aşırı hava olaylarından kurtulmak için tek çözümün bu olduğunu düşünen bu insanlar, göç etseler bile uluslararası hukukun usulüne göre göç edip etmedikleri ya da göçmen olarak sayılıp sayılmamaları konusunda boşluklar olduğu için yer değıştirme eylemlerini gerçekleştirmede sonuca ulaşamamaktadırlar. Bununla birlikte, gelecekteki iklim değışikliğinin sonuçları göz önüne alınarak yapılan tahminler, konunun ölçekte büyük olduğunu ve acil eylemler gerektirdiğini göstermektedir.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalar göstermektedir ki iklim mültecilerinin sayıları giderek artmaktadır. İklim değışikliğinin sonuçları da bu çıkarımı desteklemektedir. Örneğin, deniz seviyelerinin yükselmesi iklim mültecilerinin sayının daha fazla olacağı yönündeki olumsuz tabloyu gözler önüne sermektedir. Rakamlar bir perspektife oturtulduğunda ise, 2050'ye kadar dünyadaki her 45 kişiden birinin iklim değışikliği nedeniyle yerinden olacağı anlamı çıkmaktadır. Aynı zamanda bu sayının mevcut küresel göçmen nüfusunu da aşacağı tahmin edilmektedir. Uluslararası Göç Örgütü'ne (IOM) göre 192 milyon insanın doğdukları yer dışında başka bir yerde yaşadıkları bilinmektedir. Bu sayı yaklaşık dünya nüfusunun yüzde 3'üne tekabül etmektedir. Buna ek olarak net bir gerçek vardır: hiç kimse iklim değışikliğinin insan nüfusu dağılımı için ne anlama geleceğini kesin olarak bilmemektedir. Mevcut tahminler 2050'ye kadar 25 milyon ile 1 milyar arasında değışmesi tahmin edilmektedir. IPCC, 1990'lı yılların ortalarında, 25 milyondan fazla insanın, kirlenme, toprak bozulması, kuraklık ve doğal afetleri içeren çevresel

etmenlerden dolayı zorlandığını kaydetmiştir. O tarihte “çevre mültecileri” olarak adlandırılan bu göçmenlerin, savaştan veya siyasi zulümden dolayı mülteci statüsüne giren insanların sayısını aştığını belirtilmiştir. 2001 Dünya Afetleri Raporu’nda ise Kızıl Haç ve Kızılay Denekleri bu sayının 25 milyon olduğunu tekrarlamışlardır. Bununla beraber Ekim 2005’te Birleşmiş Milletler Üniversitesi Çevre ve İnsan Güvenliği Enstitüsü, 2010 yılına kadar 50 milyon iklim mültecinin olacağı konusunda uyarıda bulunmuştur. Kuruluşların veya kişilerin tahminleri artarak daha kötü sayıları gözler önüne sermiştir. Özellikle 1990’ların başlarında Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) iklim değişikliğinin en büyük etkisinin insan göçü olabileceğini kaydetmiştir. O zamanlarda milyonlarca insanın kıyı erozyonu, kıyı taşkınları ve tarımsal bozulma nedeniyle yerinden olduğu kaydedilmiştir (IOM, 2018, s. 11). O zamandan beri, art arda gelen raporlar, çevresel bozulmanın ve özellikle iklim değişikliğinin, toplumun yerinden edilmesinde önemli bir etken haline geldiğini göstermektedir. Dolayısıyla raporlar, bu durumu kriz olarak karşımıza çıkarmaktadır.

2009’da yayımlanan AB’nin iç güvenlik için ana stratejisi olarak kabul edilen Stockholm Programında, iklim değişikliğini dolayısıyla oluşan göçleri önlemek için daha fazla odaklanma çağrısında bulunmuştur. 2011-2013 döneminde 179 milyon Euro bütçeli bir Avrupa Komisyonu projesi için hazırlanan ve “iklim ve iltica alanlarında üçüncü ülkelerle iş birliği” için fonlar içeren ve iklim değişikliği arasındaki bağ üzerinde daha fazla çalışmayı taahhüt eden bir strateji raporu hazırlanmıştır (Apap, 2019, s. 8). Ayrıca BM İnsan Hakları Konseyi, 2008 yılında iklim değişikliğinin insan haklarına bağlanması konusundaki görüşü ilk kez kabul etmiştir. Bir yıl sonra, OHCHR’nin (Office of the High Commissioner for Human Rights) bu kararını destekleyen Konsey, iklim değişikliğinin nüfus ve insan hakları üzerindeki etkilerini tanıdığı, etkili uluslararası iş birliğinin gerekliliğini ileri süren ve oldukça uzun vadeli politik çözümleri destekleyen bir başka karar almıştır. İnsan Hakları Konseyi, 2009 ve 2011 yıllarında bu küresel soruna küresel bir çözüm bulmada uluslararası iş birliğinin önemini kabul etmesine rağmen, iklim değişikliğinin göçe neden olduğunu belirtmemiştir. Bu konu, yalnızca Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler (IDPs) teriminde öngörülmesi mümkündür (Durkavo, Gromilova, Kiss, & Plaku, 2012, s. 11).

İklim değişikliğinin, sera gazı salınımları sonucunda küresel bir soruna dönüştüğü açıktır. Dolayısıyla bu konunun küresel bir sorun olması her devleti ilgilendirmektedir. Her

devlet, bu konuda çözüm bularak büyük bir sorumluluk almalıdır. Fakat bu küresel problem her ülkeyi aynı derecede etkilememektedir. Özellikle iklim değişikliğine neden olmayan ya da çok az neden olan gelişmemiş ülkeler daha fazla etkilenmektedir. Gelişmiş ülkelerin bu sorunu daha fazla açığa çıkarmaları ise, bu işte bir zıtlık, bir eşitsizlik ve adaletsizlik olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı hükümetler ve BM gibi önemli kuruluşlar büyük bir sorumluluk altına girerek bu sorunu engellemeye çalışmak zorundadırlar. Sera gazları salınımları sonucunda oluşan bu iklim değişikliği iklim göçücü daha fazla tetiklemektedir. İklim göçü sonucunda başlayan yer değiştirmeler giderek artarak, bu aksiyonu gerçekleştirenleri göçmen/mülteci konumuna sokmaktadır. Ancak, iklim mültecilerinin hukuki statüleri, uluslararası hukukta bulunan boşluk sebebi ile havada asılı kalmış durumdadır. Buna rağmen halen, iklim kaynaklı göç için küresel ve uluslararası düzeyde bir çözümün olması gerektiğine dair genel bir anlayış mevcuttur. Bu araştırmada gösterildiği üzere, ana sorun, yasal çerçevedeki normatif boşluktur, çünkü bu kategorideki insanlar uluslararası hukuka göre henüz tanınmamıştır. Başka bir sorun ise, bu konuda oluşan kurumsal boşluktur, çünkü iklim kaynaklı göçlerin sorumluluğunu üstlenecek herhangi bir oluşum ya da organ yoktur.

İklim mültecilerinin hukuki statüleri açısından oluşan boşlukta uluslararası toplumun aktörleri arasında ortak bir anlaşmaya varmak bazı açılardan zor olmaktadır. Mesela, Birleşmiş Milletler iklim ve göç üzerine farkındalık yaratmaya çalışsa da BM çatısı altında bulunana üye devletlerin hepsi aynı görüşte birleşmemektedirler. Sadece BM açısından değil, imzalanan iklim anlaşmaları çerçevesinde de devletler talep edileni veya yapılması gerekenleri yapmamaktadırlar. Küresel ısınma seviyesinin 1,5 derecede tutulması çok önemli bir konu iken, devletlerin iklim değişikliğine inanmadıkları ya da kendi çıkarlarını engelledikleri için anlaşmadan çekilmeleri veya anlaşmaya hiç yaklaşmamaları söz konusudur. Dolayısıyla iklim değişikliği ile mücadele edilmesinin sosyal, siyasal ve ekonomik sonuçları ortaya çıkmaktadır. İklim göçü olarak adlandırılan bu hareketlilik ise, siyasal, sosyal ve ekonomik alanların hepsini içermektedir.

İklim mültecilerinin 1951 Cenevre Konvansiyonu'na göre mülteci sayılmamaları, sözleşmedeki mülteci tanımından kaynaklanmaktadır. Bu mülteciler, 1951 Cenevre Konvansiyonu'nun 1. Maddenin A bendinin 2. paragrafında yer alan tanımda gerektiren koşulları sağlamamaktadır. Dolayısıyla, iklim mültecileri, 1951 Cenevre Konvansiyonu ve gözetmekle yetkili olan BMMYK'nın sağladığı korumadan faydalanamamaktadır.

Ayrıca mülteci olarak sayılan kişilerin devletlerin onlara sağladığı haklardan da mahrum kalmaktadırlar. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1966 tarihinde kabul ettiği ve 3 Ocak 1976 tarihinde yürürlüğe giren Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi altında bulunan haklardan yararlanamamaları buna en büyük örnektir. Bu uluslararası sözleşmede belirtilen mültecilerin yararlanması gereken eğitim hakkı, mülkiyet hakkı, sağlık hakkı gibi temel haklardan yoksun bırakılmaları da söz konusudur. Bu temel haklardan faydalanamamaları insan hakları hukuku çerçevesinde eleştirilen konulardan biridir. Çünkü bu haklar insanın doğuştan sahip olduğu haklar olarak nitelendirilmektedir. Özellikle insanlık onurundan türediği kabul edildiği için, bu haklardan kişilerin uluslararası hukuktan kaynaklanan bir eksiklikten dolayı yararlanamamaları büyük bir eleştiri konusudur. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin de öncülük etmesiyle bu hakların özgür kişi idealinin, sadece siyasal ve kişisel haklarla değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel haklarını da kullanılabildiği olanakların oluşturulması durumunda gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Bu sayede devletlerin her yerde insan haklarına saygı gösterilmesi kişi, ırk, etnik köken ayırmaksızın ülkesine sığınan kişilere bu hakları temin edileceği konusunda fikir birliğine varılmıştır. Dolayısıyla iklim mültecilerinin mülteci olarak sayılmaması demek bu haklardan da direkt yararlanamamaları demektir ve bu durum bir insan hakları ihlalidir.

Bu hususta en büyük sorunlardan biri de iklim mültecilerinin korunma problemidir. Bu konuda hiçbir yasal çerçeve, konvansiyon, kılavuz ya da protokol olmaması bu insanların devletlerce korunmasını engellemektedir. Özellikle 1951 Konvansiyonu'na göre mülteci sayılabilen insanların yararlandığı uluslararası insani yardım ve geri dönme hakkından tamamen mahrumlardır. 21. yüzyılda her şeye erişim sağlanırken, farklı sorunlara çabucak çözüm bulunabilirken ulusal ya da bölgesel hukuki dayanaklar, normlar mevcutken, iklim değişikliği kaynaklı zorunlu olarak göç eden bu mülteciler için korumaya yönelik bir prosedürün olmayışı büyük bir eksikliktir. Bu eleştirilerin ve mevcut boşluğun oluşmasındaki en temel sebeplerden biri Mültecilerin Statüsüne ilişkin 1951 Konvansiyonu ile 1967 Protokolü hazırlandığı sırada gündemde iklim değişikliği sorununun olmayışıdır. Dolayısıyla o dönemlerde bir tehdit olarak görülmeyen bu felaket için herhangi bir yasal düzenleme yapılmamıştır. O sırada, 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan tehlikeler ve insan hakları ihlalleri göz önüne alınarak bu Konvansiyon ve protokoller hazırlanmıştır. Bu yüzden 1951 Konvansiyonu çevresel etmenlere karşı değil, direkt

zulme ve işkenceye karşı koruma sağlamaktadır. Bu yüzden mülteci tanımı sınırlı bir alanda açıklanmıştır. Bu nedenle gerek iklim değişikliği gerek çevresel tahribat gerekse doğal felaketlerin mülteciler için yasal anlaşmalar, protokoller ve normlarda koruma sağlamadığı çok açıktır. “İklim mültecisi” kavramı hiçbir hukuki geçerliliğe sahip olmayan kullanım üzerinden yürümektedir. Uluslararası alanda da bu yeni ve önemli göçmen sınıfı için kendilerini ifade edebilecekleri veya haklarını savunabilecekleri bir yasal zemin bulunmamaktadır.

Bunun yanı sıra iklim mültecilerinin vatansız olmaları da başka bir hukuki sorundur. İklim değişikliği sebebiyle bazı devletlerin sular altında kalacağı gerçeği bilimsel verilerle kanıtlanmıştır. Böyle bir durumda dönebilecekleri bir vatanları olamayacak insanlar “vatansız” statüsüne de girebilmektedirler. Ancak, bir kişinin vatansız statüsünde sayılması ve bu statüyle başka bir devlete sığınması için mülteci olması da gerekmektedir. Dolayısıyla iklim mültecilerinin uluslararası hukuktaki normatif statü boşluğu yüzünden bu kişiler vatansız olarak da bir devletin egemenliğine sığınmamaktadırlar. Bugün 24 Küçük Ada Devleti bu tehlikeyle karşı karşıyadır. Tuvalu, Kiribati, Maldivler gibi ada devletleri nüfusun belirli bir kısmını tahliye etme planları yapmak zorunda kalmışlardır. Tahliye edilseler bile sığınacak bir devlet bulmak, hukuki açıdan oldukça zor ve meşakkatlidir. Buradaki sorun da yine uluslararası korumaya sahip olunmamasıdır. Bilindiği anlamı ile sığınma talebinin gerçekleştirilmesi mümkün olmadığı için bu ada devletleri nüfusun başka yerde kalmasını sağlayacak hukuki mekanizmaları elde edememektedirler. Belirli ülkeler çevresel felaketlerden etkilenen göçmenlere sığınma hakkı tanısa da sığınma için başvuran herkesi almamaktadırlar. Sayıları çok az olan bu iklim mültecilerinin büyük bir kısmı devletlerden koruma sağlayamamaktadırlar. Dolayısıyla iklim mültecilerinin devlet veya göç politikalarına dahil edilmesi gerekmektedir. Yine de iklim mültecilerine yönelik korumalar hususunda uluslararası hukuktaki normatif boşlukları doldurabilecek birkaç seçenek olabilir. Mültecilerin Statüsüne dair 1951 Konvansiyonu’nun mülteci tanımını iklim mültecilerini de içerecek şekilde ve de aynı hukuki korumaları sunacak düzeyde değiştirilmesi söz konusu olabilir. İklim değişikliği ile mücadele edilen bu yüzyılda, özellikle 2050 yılına kadar 200 milyon kişinin iklim mültecisi olacağı tahminler arasındayken, böyle bir hukuki boşluğun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Her ne kadar bu konuda Taraflar Komitesi’nde son zamanlarda bu sorun konuşuluyorsa da somut bir adım atılmayıp sadece tartışma

çerçevesinde kalması çözüm olarak görülememektedir. Çünkü iklim değişikliği zorunlu, kitlesel ve sınır ötesi göçlere sebep olmaktadır. Bununla beraber Mültecilerin Statüsüne dair 1951 Konvansiyonu'nun içinde bulunan mülteci tanımının değişikliğe uğramasından ziyade, konvansiyon tamamen yeniden müzakere edilip iklim mültecileri için ayrı bir tanım yapılabilir. Yine de böyle bir yenilik yapılması için çok detaylı bir hukuki anlatımın olması gerekmektedir. Zira iklim mültecileri için hangi şartlarda göç ettikleri de önemlidir. Herhangi bir olayı iklim değişimi olarak görüp iklim mülteci statüsüne sahip olamayacak durumlarda mevcuttur. Zorunlu olarak göçe maruz kalan insanlar için bir madde şeklinde yazılabilir. Ayrıca doğal felaketler birden olabileceği gibi, yavaş seyreden bir çizgide de gerçekleşebilmektedir. Bu yüzden bazı iklim değişikliklerini bilmek ve farkına varmak zorlayıcı olabilir. Ayırt etmesi zor, ama uğraşılması gereken bir sorundur.

1990 yılında Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'nin Göç Yasası'nın tamamlayıcısı olarak yasalaştırdığı Geçici Koruma Statüsü de iklim mültecilerinin, mülteci statüsünü elde edebilme ya da o haklardan yararlanabilmeleri açısından başka bir seçenek olarak verilebilir. Geçici Koruma Statüsü modeli, şu anki mevcut uluslararası yasal korumaları uyarlamadan iklim değişikliği ve iklim mültecilerinin korunması için bir opsiyon niteliğindedir. İklim mültecilerine sağlanacak koruma açısından yasaların güçlendirilmesine, insani korumaların daha sistematik olmasına katkıda sağlayabilir. Çünkü Geçici Koruma Statüsü silahlı çatışma, çevre ve doğa felaketi veya diğer koşullar nedeniyle kendi ülkesinde güvende olmayan ve bu yüzden ülkesine dönmeyen insanlar için ABD'de yaşamlarını sürdürebilme ya da çalışma izni alabilme hakkını sağlamaktadır. Bu mevzuatı başka ülkelere de entegre etmek, iklim mültecilerinin başka bir devlete sığınmaları açısından yol gösterici olabilir. Ayrıca başka bir çözüm olarak Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler'in içerdiği normların sentezini yaparak, bunu zorunlu iklim göçüne entegre etmek olabilir. Her ne kadar uluslararası alanda pek yeterliliği bulunmasa da Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler iklim değişikliği nedeniyle yerinden olmuş kişileri koruyabilecek yardımı gösterebilir. Evrensel olarak kabul görüldüğü düşünülürse, bu ilkelerin devletler için üzerine düşüldüğü takdirde koruma açısından seçenekler arasında sayılabilir (Glahn, 2009).

Devletler arasında yapılan iklim değişikliği anlaşmalarına uymak da iklim mültecilerinin artmamasına katkıda sağlayabilmektedir. BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü bu konuda atılan en önemli adımlardandır. Buna ilaveten en son yapılan Paris Anlaşması çerçevesinde, devletler kısmen daha hevesli ve istekli duruma gelmişlerdir. Taraflar Komitesi'nde alınan kararlara, iklim mültecilerinin sorunları da gündem maddesi olarak alınmış ve ilk kez somut denilebilecek bir adım atılmıştır. Yine de tartışma şeklinde geçen gündemde herhangi bir çözüm bulunamamıştır. Hükümetlerin bu anlaşmalar dahilinde sera gazı salınımlarını düzenleyen politikaları oluşturmaları iklim değişikliğinin zararlarını engellemek açısından çok önemlidir. Özellikle ABD, Çin, Hindistan gibi sera gazı emisyonlarının salınımı açısından başı çeken bu büyük devletler, gelişmemekte olan Afrika ülkeleri veya ada ülkeleri için tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla özellikle küresel ısınmayı, IPCC raporlarının da uyardığı gibi, alt sınır olan 1,5 derecede tutmak hükümetlerin sorumluluğundadır. İklim değişikliği ve iklim mültecilerinin korunması için sadece hükümetlerce değil, aynı zamanda Sivil Toplum Kuruluşları ile iş birliğinin yapılması da elzemdir. Sivil Toplum Kuruluşları farkındalık yaratarak, her yaşta kişiyi bilinçlendirmelidirler. Küresel bir sorun olan ve önlem alınmadığı takdirde sonuçları itibarıyla geri dönülemeyecek bir yol olan bu probleme evrensel açıdan bakılmalıdır.

İklim mültecilerine hukuki statü sağlanması çevre hakkının sınırları içinde de uygun şekilde uygulanmasını içermektedir. Çevre hakkı kişilerin buldukları çevrede sağlıklı yaşamalarını sağlamaktadır. Bu hak ırk, cinsiyet, yaş, din fark etmeksizin herkesin yararlanması gereken bir haktır. Dolayısıyla kişilerin mülteci olup olmaması durumu, bu hakka sahip olmalarında en ufak bir etkisi olmamaktadır. Çevre hukukuyla alakalı önleyici teamüller oluşmadıkça iklim mültecilerinin temel insan haklarını elde etmeleri de zorlaşmaktadır. Ancak, ülkelerin kendi çıkarlarını düşünmeleri bu hukuk kurallarını ve temel insan haklarının uygulanabilirliğini aksatmaktadır. Hiç şüphesiz çevreye en fazla zarar veren sanayileşmiş ülkeler bu hak ihlalini gerçekleştirmektedir. O yüzden iklim mültecilerine koruma sağlayarak ve verdikleri zararları tazmin ederek katkıda bulunmak zorunlulukları bulunmaktadır. Ancak bu zorunluluğun da ötesinde, doğanın ve çevrenin korunması için acil önlemlerin alınması ve bu önlemlere bütün devletlerin uymasının sağlanması öncelikli hedeflerden olmalıdır (Ekşi, 2016, s. 54).

İklim mültecilerinin normatif boşluğu ile ilgili olarak, mülteci tanımının uluslararası hukukta incelenmesi gerekmektedir. Bu konuda net bir tanım getirilmesi yasal zeminde de iklim mültecileri için avantaj sağlayacaktır. Özellikle yasanın sağladığı ve çağdaş dünyanın ihtiyacı olan bu boşluğun kapatılması gerekmektedir. Acil olarak iklim değişikliğinden dolayı ihtiyacı olan insanların sorunlarına çözüm bulunması gerekmektedir. İnsan hakları hukuku ve çevre hakkı perspektifinden bakıldığında yaşama hakları tehlikede olan iklim mültecilerinin, mülteci statüsünde sayılmamaları bir insan hakları ihlalidir. Temel haklardan mahrum kalan bu insanların başka devletlere sığınamaması bir güvenlik sorunudur ve devletsiz kalan bu insanlara çözüm bulunması şarttır.

KAYNAKÇA

- Adalet Bakanlığı. (2011). *Duyurular*. Mart 19, 2019 tarihinde T.C Adalet Bakanlığı Resmi Sitesi: <https://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/anayasalar.htm> adresinden alındı
- Africa Times. (2019, December 24). *Africa's 'Climate Refugees' Are Already Here – And There*. Temmuz 12, 2020 tarihinde [africatimes.com](https://africatimes.com/2019/12/24/africas-climate-refugees-are-already-here-and-there/): <https://africatimes.com/2019/12/24/africas-climate-refugees-are-already-here-and-there/> adresinden alındı
- Akbaş, İ. (2018). İklim Değişikliği Ve İklim Mültecileri: Genel Bir Bakış. *Social Sciences Studies Journal*, 4(24), 5159-5172.
- Akdoğan, N. (2019). Uluslararası Göç Kavramı Çerçevesinde Türkiye'de Göç Yönetimi . *Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. Kütahya.
- Akdur, R. (2005). *Avrupa Birliği ve Türkiye Çevre Koruma Politikaları: Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Uyum*. Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını.
- Akın, G. (2006). Küresel Isınma Nedenleri Ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(2), s. 29-43.
- Akkayan, T. (1979). *Göç ve Değişim*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Aksay, C. S., Ketenoğlu, O., & Kurt, L. (2005). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği. *Selçuk Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Dergisi*, 1(25), 29-41.
- Akyüz, E. (2015, Eylül). Çevre Sorunları ve İnsan Hakları İlişkisi. *The Journal of Academic Social Science*, 3(15), 427-436.
- Alacakaptan, U. (1970). *Kişi Dokunulmazlığı-Kişi Güvenliği, Türkiye'de İnsan Hakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Alada, A. B., Gürpınar, E., & Budak, S. (1993). Rio Konferansı Üzerine Düşünceler. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0(3), 93-108.
- Anadolu Ajansı. (2019, Temmuz 30). *Bangladeş'te İklim Nedeniyle Göç Edenlerin Sayısı 6 Milyona Ulaştı*. Ocak 14, 2021 tarihinde [aa.com.tr](https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bangladeste-iklim-nedeniyle-goc-edenlerin-sayisi-6-milyona-ulasti/1528397): <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bangladeste-iklim-nedeniyle-goc-edenlerin-sayisi-6-milyona-ulasti/1528397> adresinden alındı
- Apap, J. (2019). The Concept of Climate Refugee Towards A Possible Definition. *European Parliamentary Service*, 621-893.
- Aral, B. (2010). *Üçüncü Kuşak İnsan Hakları Olarak Kolektif Haklar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Arat, G., & Türkeş, M. (2002). *Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor*. Ankara: Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli.
- Asar, A. (2015). *Göç Yönetimi Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Sonrası Türkiye'de Yeni Dönem*. Ankara: Pelin Ofset Matbaacılık.

- Asian Development Bank. (2012). *Adressing Climate Change and Migration in Asia and The Pasific*. Philippines.
- Aybay, R. (2005). *Yabancılar Hukuku*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aybay, R. (2015). *İnsan Hakları Hukuku*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bahadır, O. (2015). *Yaşama Hakkı*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Balesh, R. (2015). Tuvalu And Kiribati As Case Studies Illustrating The Need For A Climate Refugee Treaty. *Environmental And Earth Law Journal*, 5, 78-112.
- Barkın, E. (2014, Ocak). 1951 Tarihli Mülteciliğin Önlenmesi Sözleşmesi. *Ankara Barosu Dergisi*.
- Barnett, L. (2002). Global Governance and the Evaluation of the International Refugee Regime,. *International Journal Of The Refugee Law*, 14, 238-262.
- BBC News. (2021, Nisan 10). *Türkiye'de İklim Değişikliğine İnananların Oranı Yüzde 85*. Nisan 16, 2021 tarihinde [bbc.com/turkce: https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56701147](https://www.bbc.com/turkce/https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-56701147) adresinden alındı
- Bıçkı, D. (2001, Aralık). Batı Düşüncesi, Liberal Kapitalizm ve Çevre. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 4(2), 33-42.
- Bilben, M. S. (2019). Dünyadan Örnekler Işığında İklim Değişikliği Kaynaklı Göçleri Anlamak. *Mediterranean Journal Of Humanities*, 11(2), 335-355.
- Birden, B. (2016). Çevre Etiğinde Bireyin Ahlaki Sorumluluğuna Kısa Bir Bakış. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 3(1), 4-14.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Türkiye Tesilciliği. (2020, Eylül). *Cenevre Sözleşmesi*. Mültecilerle Dayanışma Derneği: <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf> adresinden alındı
- Büyükçalık, M. E. (2015). *Mülteci Hukukunun Gelişimi Ve Türkiye'de Mültecilerin Sosyal Hakları*. İstanbul: Levha Yayıncılık.
- Caner, O., & Akıl, A. (2008). Tehlikeli Atıkların Sınır Ötesi Taşınması ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Konvansiyonu. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 75-95.
- Castle, S., & Miller, M. J. (2014). *The Age Of Migration International Popoulations Movements In The Modern World*. New York.
- Cherry, W. (1995). Ecological Security. *Peace Research*, 27(2), s. 87-89.
- CITES. (tarih yok). *What is CITES?* Mart 10, 2019 tarihinde [cites.org](https://www.cites.org). adresinden alındı
- Climateuropa. (2019). *What Is Climate?* Nisan 2019 tarihinde [climateuropa.eu: https://www.climateuropa.eu/what-is-climate-and-climate-change/](https://www.climateuropa.eu/what-is-climate-and-climate-change/) adresinden alındı
- Cornelius, W., & Rosenblum, M. R. (2004). Immigration And Politics. *Centre For Comparative Immigration Studies Working Papers*.
- Curtain, R., Dornan, M., Doyle, J., & Howes, S. (2016). *Pasific Possible, Labour Mobility: The Ten Billion-Dollar Prize*. The World Bank.

- Çağlayan, S. (2006). Göç Kavramları, Göç Ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(17), 67-91.
- Çakmak, E. G., Doğan, T., & Hilmioglu, B. (2017). İklim Değişikliği Sürecinde Paris Anlaşması'nın Rolü Ve Türkiye'nin Konumu. 7. *Ulusal Hava Kirliliği Ve Kontrolü Sempozyumu 1-3*. Antalya.
- Çakmak, H. (2010). *Uluslararası İnsani Sorunlar*. Ankara: Kripto Kitapları Yayınevi.
- Çetin, S. (2017). *Paris İklim Anlaşması'nda Hayal Kırıklığı: ABD Anlaşmadan Çekildi*.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (1990, 09 08). OZON TABAKASINI İNCELTEYEN MADDELERE DAİR MONTREAL PROTOKOLÜ. Türkiye: Resmi Gazete. [https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/eduardosya/MONTREAL%20PROTOKOLU\(2\).pdf](https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/eduardosya/MONTREAL%20PROTOKOLU(2).pdf) adresinden alındı
- Çiçek, İ. (2016). İklim Değişikliği, Küresel Isınma ve Şehir Isı Adası. *Küresel İklim Değişikliği Ve Etkileri*.
- Çürük, L. (2016). Türk Hukukunda Çevre Hakkının Korunması. 83-99. Bartın.
- Dadak, K. (2015). Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı. *Uyuşmazlık Mahkemesinin Kuruluşunun 70. Yılı*, (s. 309-326).
- Demirbilek, M. (2016, 04 13). Çevre, çevre mültecileri ve çevreci sosyal hizmet. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(3), s. 905-914.
- Demirci, Ş. (2019). Çevre Hakkı Hangi Canlıya Haktır ve Kimin Ödevidir? *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*(3), 73-84.
- Deutsches Institut Für Entwicklungspolitik. (2019). *Human Mobility In The Context Of Climate Change In Sub-Saharan Africa Trends And Basic Recommendations For Development Cooperation*. Bonn, Germany.
- Durkavo, P., Gromilova, A., Kiss, B., & Plaku, M. (2012). Climate Refugees In The 21st Century. *Regional Academy On The United Nation*.
- Duru, B. (2014). *Viyana'dan Kyoto'ya İklim Değişikliği Serüveni*. Ankara.
- Duymaz, S. Y. (2019). Bir İnsan Hakkı Sorunu Olarak İklim Değişikliği. İstanbul: Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi.
- DW Türkçe. (2020, Kasım 4). *ABD, Paris İklim Anlaşması'ndan Çekildi*. Ocak 25, 2021 tarihinde dw.com.tr: <https://www.dw.com/tr/abd-paris-iklim-anla%C5%9Fmas%C4%B1ndan-%C3%A7ekildi/a-55500097> adresinden alındı
- Ekici, S., & Tuncel, G. (2015). Göç Ve İnsan. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 9-22.
- EKOIQ. (2020). *IPCC Arazi Özel Raporu*. Ağustos 2020 tarihinde ekoiq.com. adresinden alındı
- Ekşi, N. (2016). İklim Mültecileri. *Göç Araştırmaları Dergisi*(2), 10-58.
- Eltan, C. (2016). Çevre Hakkı. Bursa.
- Environmental And Energy Study Institute. (2017). *Environmental Migrants: Considerations For The U.S Government*. Washington.

- Erbach, G. (2019). COP24 Climate Change Conference: Outcomes. *European Parliamentary Research, 1*(1).
- Erdoğan, M. (2006). *İnsan Hakları*. Ankara: Matus Yayınları.
- Erdoğan, M. (2016, Nisan). Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı Açısından Aarhus Sözleşmesi Ve Türkiye Üzerine Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9*(43), s. 1812-1817.
- Eroğlu, M. (2018). Çevre Koruma. Trabzon.
- Euronews. (2018, Aralık 10). *Avrupa'da Tartışmalara Ve Krizlere Yol Açan BM Göç Anlaşması Neleri Kapsiyor?* Nisan 5, 2021 tarihinde tr.euronews.com: <https://tr.euronews.com/2018/12/10/avrupa-da-tartismalara-ve-krizlere-neden-olan-bm-goc-anlasmasi-neyi-kapsiyor> adresinden alındı
- Euronews. (2020). *PETA Asya'da hala açık vahşi hayvan pazarları için uyardı*. Ocak 5, 2021 tarihinde tr.euronews.com: <https://tr.euronews.com/2020/04/12/peta-asya-cin-endonezya-acik-vahsi-hayvan-pazarlari-uyari-bir-salgin-riski-daha-alamayiz> adresinden alındı
- European Commission. (2003). *Waste Generated And Treated In Europe*. Luxembourg: European Communities.
- European Court Of Human Rights. (1950). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. Roma.
- Femia, F., & Werrell, C. (2013). Femia F., Climate Change Before And After The Arab Awakening: The Cases Syria And Libya, The Arab Spring And Climate Change. *Centre For American Progress*.
- Gemalmaz, M. S. (1987). Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlemesi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası, 233-278*.
- Gençler, A. (2004). Avrupa Birliği'nin Göç Politikası. *Sosyal Siyaset Konferanslar Dergisi*(49).
- Gheasi, M., & Nijkamp, P. (2017). A Brief Overview Of International Migration Motives and Impacts With Specific Reference To FDI. *Economies, 5*(3), 1-11.
- Glahn, B. (2009, June 11). *Climate Refugees'? Addressing The International Legal Gaps*. Ekim 2019 tarihinde ibanet.org: <https://www.ibanet.org/Article/NewDetail.aspx?ArticleUid=b51c02c1-3c27-4ae3-b4c4-7e350eb0f442> adresinden alındı
- Gleich, P. (2014). Water And Conflict: Fresh Water Resources And International Security. *Water, Drought, Climate Change, and Conflict in Syria, 331-340*.
- Güneş, A. M. (2010). Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 14*(1), 299-333.
- Güneş, F. (2012). *Göç, Yoksulluk ve Sosyal Politika*. Adana: TÜBİTAK.
- Gürsoy, S. (2019). Göçmenlerin Çalışma Yaşamına Katılımı: Suriyeli Göçmenler Örneği. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*. Antalya.

- Güveyi, Ü. (2018, Aralık). 1982 Anayasası Kapsamında Çevre Hkının Karşılaştırmalı Kısa Bir Tarihi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(2), 633-659.
- Hamamcı, C., & Keleş, R. (1997). *Çevrebilim*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Hammit, J., & Thompson, K. (1997). Protection the Ozone Layer. *The Greening of Industry: A Risk Management Approach*, 43-92.
- Hatay Büyükşehir Belediyesi. (2018). *İklimle Bağlı Göç Ve İklim Göçüne Maruz Kalanların Hakları*. Hatay.
- Hathaway, J. C. (2005). *The Rights Of Refugees Under International Law*. Cambridge.
- Hazan, J. C. (2015). Geçmişten Geleceğe Zorunlu Göç: Mülteciler ve Yerinden Edilmiş Kişiler. *Küreselleşme Çağında Göç*.
- Hear, N. V. (1998). *New Diasporas: The Mass Exodus, Dispersal And Regrouping Of Migrant Communities*. London: University Colloge London Press.
- İKLİM HABER. (2020, Eylül 23). *Ülke İçi Yerinden Edilen İnsan Sayısı 2020'nin İlk 6 Ayında 15 Milyona Ulaştı*. Şubat 2021 tarihinde iklimhaber.org: <https://www.iklimhaber.org/ulke-ici-yerinden-edilen-insan-sayisi-2020nin-ilk-6-ayinda-15-milyona-ulasti/> adresinden alındı
- İKLİMİN. (2019). *İklim Değişikliğinin İnsan Sağlığına Etkileri*. Ankara.
- İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları. (2013). *2020'ye Doğru Kyoto Tipi İklim Değişikliği Müzakereleri Avrupa Birliği'nin Yeterliliği ve Türkiye'nin Konumu*. İstanbul: Globus Dünya Basınevi.
- Intergovernmental Panel on Climate Change. (2019). *IPCC Special Report on Climate Change, Desertification, Land Degradation, Sustainable Land Management, Food Security, And Greenhouse Gas Fluxes In Terrestrial Ecosystems*.
- International Centre Of Comparative Environmental Law- CIDCE. (2018, April). Draft Convention On The Status Of Environmentally Displaced Persons. 4.
- International Organization of Migration. (2008). Migration and Climate Change. 11(31), s. 11-12.
- IOM. (2018). *World Migration Report 2018*. Geneva.
- IPBES. (2020). *Media Release: Nature's Dangerous Decline 'Unprecedented'; Species Extinction Rates 'Accelerating'*. Aralık 2020 tarihinde ipbes.net: <https://www.ipbes.net/news/Media-Release-Global-Assessment> adresinden alındı
- IPCC. (2014). *Climate Change 2014 Synthesis Report*. Geneva, Switzerland.
- IPCC. (2015). *About IPCC*. Mart 2019 tarihinde ipcc.ch: <https://www.ipcc.ch/about/> adresinden alındı
- Kaboğlu, İ. (1992). *Çevre Hakkı*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Kara, C. Ö. (2015). Göç Bağlamında Uluslararası İşbirliği Ve Türkiye'nin Politikaları. *Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. Çanakkale.

- Karakaş, A. (2014). *Çevre Üzerine Yazılar*. Ankara: Merdiven Yayınları.
- Karakaya, E. (2016). *Paris Anlaşması: İçeriği ve Türkiye'nin Üzerine Bir Değerlendirme*. Ankara.
- Karakurt, S. T. (2019, Nisan). Çevre Hakkı ve Türkiye'de Çevre Hakkının Korunmasında Yerel Yönetimlerin Rolü. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*. Muğla.
- Kayhan, A. K. (2013). Birleşmiş Milletler Çevre Programı Üzerine Bir İnceleme. *Public and Private International Law Review*, 33(1), 61-90.
- Keleş, R. (2005). *Çevre Politikası*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Keleş, R., & Ertan, B. (2002). *Çevre Hukukuna Giriş*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Kelly, C., Mothadi, S., Care, M., Seager, R., & Kushnir, Y. (2017). Commentary On The Syria Case: Climate As A Contributing Factor. *Political Geography*, 1-3.
- Kılıç, S. (2006). Yeni Toplumsal ve Ekonomik Arayışlar Sürecinde Sürdürülebilir Kalkınma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 81-101.
- Kuçuradi, İ. (1998). *İnsan Ve Değerleri*. Ankara : Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuçuradi, İ. (1998). *Uludağ Konuşmaları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuçuradi, İ. (2016). *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*. Türkiye Felsefe Kurumu.
- Lindstorm, C. (2003). Addressing The Root Causes Of Forced Migration: A European Union Policy Of Containment. *University Of Oxford Refugee Studies Centre Working Paper*(11).
- LKY. (2020, October 14). *Climate Refugees': The Expected Climate Change Migration*. Ocak 8, 2021 tarihinde lkyspp.nus.edu.sg: <https://lkyspp.nus.edu.sg/gia/article/climate-refugees-the-expected-climate-change-migration> adresinden alındı
- Maden, T. E. (2013). İklim Değişiminin Arap Baharında Tehdit Tetikleyici Rolü Ve Suriye. *Orta Doğu Analiz*, 5(58).
- Martin, S. (2010). Forced Migration, The Refugee Regime and The Responsibility Protect. *Global Responsibility To Protect*, 38-59.
- Maslin, M. (2004). *Küresel Isınma*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- McAdam, J. (2011). Swimming Against The Tide: Why A Climate Change Displacement Treaty Is Not The Answer. *International Journal of Refugee Law*, 23, 2-27.
- McAdam, J. (2012). *Climate Change, Forced Migration And The International Law*. New York: Oxford University Press.
- Mertus, J. (2002). The State And The Post-Cold War Refugee Regime: New Models, New Questions. *International Journal of Refugee Law*, 10, 321-348.
- Minibaş, T. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve Etkileri. *TÜBİTAK Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri Teknoloji Öngörü Projesi*.

- Mooney, E. (2005). The Concept Of Internal Displacement And The Case Of Internally Displaced Persons As A Category Of Concern. *Refugee Survey Quarterly*, 24(3), 9-26.
- Mourgeon, J. (1996). *İnsan Hakları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mutlu, A., İrdem, İ., & Üre, B. (2015). Ekolojik Mültecilik, . *Memleket Siyaset Yönetimi Dergisi*, 10(13), 79-118.
- Myers, N. (2005). Environmental Refugees: An Emergent Security Issue. *13 th Economic Forum, Session III-Environment and Migration*. Prague.
- NASA. (2010, June 3). *Global Warming*. Haziran 6, 2019 tarihinde earthobservatory.nasa.gov: <https://earthobservatory.nasa.gov/features/GlobalWarming> adresinden alındı
- NATO. (2019, Aralık 10). *Gezegeğin Güvenliği: iklim değişikliğinin güvenlik üzerindeki etkileri*. Haziran 19, 2020 tarihinde nato.int: <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2019/12/10/gezegegin-guevenligi-iklim-degisikliginin-guevenlik-uezerindeki-etkileri/index.html> adresinden alındı
- Naz, Y. (2015). Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikası Ve Uluslararası Göçün Türkiye'deki Güncel Sorunları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. Isparta.
- Newswire. (2011, July 7). *Millions Of African Climate Refugees Desperate For Food Water*. Temmuz 5, 2020 tarihinde newswire.com: <http://ens-newswire.com/2011/07/07/millions-of-african-climate-refugees-desperate-for-food-water/> adresinden alındı
- Odman, M. T. (2011). *Vatansızların Hukuki Durumu Ve Türk Hukuku*. Adana: Çağ Üniversitesi Yayınları.
- Oğuz, C. U. (2009). İklim Değişikliğinin Ekolojik Bir Süreç Olarak Küresel Ölçekte İrdelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Doktora Tezi*. Antalya.
- Öner, S. I. (2015). Küresel Bir Göç Ve Mülteciler Rejimine Doğru. *Küreselleşme Çağında Göç*.
- Özdemir, A. (2018). Göçmen-Mülteci İkileminde Yeni Bir Kavram: "İklim Mültecileri". *Düzce Üniversitesi Yayınları*(5), 145-154.
- Özmen, M. T. (2015). *Sel-Taşkın Türkiye Ve Antalya*. Antalya.
- Öztürk, M., & Öztürk, A. (2019, Eylül 27). BMİDÇS'den Paris Anlaşması'na: Birleşmiş Milletler'in İklim Değişikliğiyle Mücadele Çabaları. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(4), 527-541.
- Öztürk, N. (2015). *Mültecilerin Hukuki Statüsünün Belirlenmesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özyakışır, D. (2013). *Göç: Kuram Ve Bölgesel Bir Uygulama*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Pallemaerts, M. (1997). Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku: Geleceğe Doğru Geri Adım Mı? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1(52). (B. Duru, Çev.)
- Petersen, W. (1958). A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 23(3), s. 256-266.

- Porter, & Brown. (1996). *Global Environmental Politics*. Oxford: Westview Press.
- REC. (2015). *A'dan Z'ye İklim Değişikliği Başucu Rehberi*. Ankara: Ajanstürk Matbaacılık .
- REC Türkiye. *Barselona Sözleşmesi*. Eylül 2020 tarihinde rec.org.tr:
https://rec.org.tr/?module=db&item=db_dictionary&dictionary_id=145 adresinden alındı
- Resmi Gazete. (1983, 08 09). Çevre Kanunu. 22(18132), 499.
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.pdf> adresinden alındı
- Resmi Gazete. (1986, Kasım 11). Hava Kalitesinin Kontrolü Yönetmeliği. (19269).
- Resmi Gazete. (1994, Kasım 11). Türkiyeye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiyeden İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yön. (22127).
- Resmi Gazete. (2004, Haziran 24). Hayvanları Koruma Kanunu. (5199).
- Resmi Gazete. (2014, Kasım 25). ÇED Yönetmeliği. (29186).
- Sadioğlu, U., & Ağıralan, E. (2020). İklim Değişikliği Çerçevesinde 25. Taraflar Konfransı (COP). *Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1).
- Saraçlı, M. (2011). *Uluslararası Hukukta Yerinden Edilmiş Kişiler*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Selby, J., Dahi, O., Fröhlic, C., & Hulme, M. (2017). Climate Change And The Syrian Civil War Revisited, Volume 60, Page 232-244. *Political Geography*, 60, 232-244.
- Semiz, Y. (2014). Anayasa Mahkemesi'nin Çevre Hakkı Perspektifi. *Hacettepe HFD*, 4(2), 9-46.
- Sezer, Ö. (2007). Küresel Konferanslar Çevre Sorunları: Çevre Kalkınma ve Etik Açısından Elştirel Bir Değerlendirme. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, (s. 761-780).
- Sommer, B. K. (2019). Türk Hukukunda Çevre Hakkının Bireysel Başvuru Yoluyla Korunması. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2, 169-188.
- Sputniknews. (2020). *Birleşmiş Milletler: Vahşi hayvan pazarları yasaklanmalı*. Ocak 2021 tarihinde tr.sputniknews.com: <https://tr.sputniknews.com/koronavirus-salgini/202004061041768586-bm-biyolojik-cesitlilik-sozlesmesi-baskani-vahsi-hayvan-pazarlari-yasaklanmalı/> adresinden alındı
- Sürer, M. K. (2014). *Küresel Isınma Hakkında Uluslararası Düzenlemeler*.
- Şahin, A. U. (2018). Kitleli Zorunlu Göçlerin Afetselliği: Suriyeli Göçü Perspektifinden Göç Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar. *Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı Doktora Tezi*. Bursa.
- Şahin, C., & Doğusoy, İ. (2016). Göç Olgusunun İnsan ve Çevre İlişkisi Bağlamında İncelenmesi, Aydın-Orta Mahalle Örneği. *Dokuz Eylül University Faculty Of Fine Arts, II. Art and Design Congress*, (s. 1-11).

- Şengün, H. (2015, Ekim). Türkiye’de Çevre Yönetimi ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Uygulamaları. *Strategic Public Management Journal (SPMJ)*(1), 109-130.
- T.C Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı. (2018). *Viyana Sözleşmesi*. Şubat 2019 tarihinde [csb.gov.tr: https://iklim.csb.gov.tr/viyana-sozlesmesi-i-4399](https://iklim.csb.gov.tr/viyana-sozlesmesi-i-4399) adresinden alındı
- T.C Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı. (tarih yok). *Basel Sözleşmesi*. Eylül 2020 tarihinde [csb.gov.tr: https://onceliklikimyasallar.csb.gov.tr/basel-sozlesmesi-i-5178](https://onceliklikimyasallar.csb.gov.tr/basel-sozlesmesi-i-5178) adresinden alındı
- T.C. Adalet Bakanlığı. (2015). *Çevre ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. Aralık 2020 tarihinde [echr.coe.int: https://www.echr.coe.int/documents/fs_environment_tur.pdf](https://www.echr.coe.int/documents/fs_environment_tur.pdf) adresinden alındı
- T.C. Bilim, Sanayi Ve Teknoloji Bakanlığı. (2014). Ulusal Geri Dönüşüm Strateji Eylem Planı 2014-2018.
- T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı. (1998). *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Kyoto Protokolü*.
- T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı. (2010-2023). *Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi*.
- T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı. (2017). *Montreal Protokolü*. Nisan 2019 tarihinde [csb.gov.tr: https://iklim.csb.gov.tr/montreal-protokolu-i-4364](https://iklim.csb.gov.tr/montreal-protokolu-i-4364) adresinden alındı
- T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı. (2018). *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi*. Mayıs 13, 2019 tarihinde [csb.gov.tr: https://iklim.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-4362](https://iklim.csb.gov.tr/birlesmis-milletler-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-4362) adresinden alındı
- T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı. (2018). *IPCC Özel Raporları*. Nisan 2019 tarihinde [csb.gov.tr: https://cygm.csb.gov.tr/ipcc-ozel-raporlari-haber-248919](https://cygm.csb.gov.tr/ipcc-ozel-raporlari-haber-248919) adresinden alındı
- T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı. (2018). *Paris Anlaşması*. Şubat 2019 tarihinde [csb.gov.tr: https://iklim.csb.gov.tr/paris-anlasmasi-i-98587](https://iklim.csb.gov.tr/paris-anlasmasi-i-98587) adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011). *Birleşmiş Milletler Çevre Programı*. Eylül 3, 2020 tarihinde mfa.gov.tr adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011). *Biyolojik Çeşitlilik*. Ekim 2020 tarihinde [mfa.gov.tr: https://www.mfa.gov.tr/biyolojik-cesitlilik.tr.mfa](https://www.mfa.gov.tr/biyolojik-cesitlilik.tr.mfa) adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011). *Kyoto Protokolü*. Ocak 23, 2019 tarihinde [mfa.gov.tr: http://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa) adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011). *Sürdürülebilir Kalkınma*. Eylül 2, 2020 tarihinde [mfa.gov.tr: http://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa#:~:text=5%20%2D%2016%20Haziran%201972%20tarihleri,%C4%B0nsan%20%C3%87evresi%20Bildirisi%20kabul%20edilmi%C5%9Ftir](http://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa#:~:text=5%20%2D%2016%20Haziran%201972%20tarihleri,%C4%B0nsan%20%C3%87evresi%20Bildirisi%20kabul%20edilmi%C5%9Ftir) adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2011). *Viyana Sözleşmesi ve Montreal Protokolü*. Şubat 7, 2019 tarihinde [mfa.gov.tr: http://www.mfa.gov.tr/viyana-sozlesmesi-ve-montreal-protokolu.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/viyana-sozlesmesi-ve-montreal-protokolu.tr.mfa) adresinden alındı

- T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı. (2018). *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC)*.
- T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı. (2018). *İklim Değişikliği Ve Tarım*.
- T.C. Tarım Ve Orman Bakanlığı. (tarih yok). *CITES Nedir?* Mart 14, 2019 tarihinde ogm.gov.tr adresinden alındı
- Taneri, G. (2012). Uluslararası Hukukta Mülteci ve Sığınmacıların Geri Gönderilmemesi (Non Refoldment) İlkesi (Doktora Tezi). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı*. Konya.
- Taş, A. U. (2016). Ortaokul Öğrencilerinin Doğal ve Yapay Çevre Hakkında Zihinsel Modellerinin Araştırılması. *Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*. Aydın.
- TBMM. (1996). *Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Çevre ve Plan ve Bütçe Komisyonları*. tbb.gov.tr: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d20/c010/tbmm20010089ss0054.pdf> adresinden alındı
- The UN Refugee Agency. (2011). The Nansen Conference Climate Change and Displacement in the 21st Century., (s. 6). Oslo, Norway.
- Tojo, N., & Fischer, C. (2011, February). Europe as a Recycling Society European Recycling Policies In Relation To The Actual Recycling Achieved. *ETC/SCP Working Paper*, 1-23.
- Topçu, F. H. (2012). Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi: Müzakereden Uygulamaya. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 57-97.
- Töre, N. (2016). *Uluslararası Göç Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Turan, F. (2016). İklim Değişikliğinin Toplumsal Etkileri, Vakfı Yayınları, Ankara. *Küresel İklim Değişikliği ve Etkileri*,.
- Turgut, N. Y. (2014, Nisan). Çevreyi Koruyucu Uluslararası Sözleşmelerin. *Uluslararası Çevre Sözleşmeleri Türkiye Barolar Birliği*.
- Turgut, N. Y. (2018). Çevresel Göç Ve Çevre Göçmenleri Sorununun Çevre Hukukundaki Yeri. *TBB Dergisi*, 139, 288-346.
- Türk Dil Kurumu. (2020). <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Türkdoğan, M. A. (2018). Mülteci Hukuku Bağlamında Avrupa Birliği'nde Mülteci Ve Sığınmacı Politikaları . *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*. Bolu.
- Türkeş, M. (2001). Küresel iklimin Korunması, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Ve Türkiye. *TMMOB Makine Mühendisliği Odası Sürekli Teknik Yayın*, 61, s. 14-29.
- Türkeş, M. (2002). *Türkiye-İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi İlişkileri Ve İklim Değişikliği Politikaları*. Ankara: Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü.
- Türkeş, M. (2008). Küresel İklim Değişikliği Nedir? Temel Kavramlar, Nedenleri, Gözlenen Ve Öngörülen Değişiklikler. *İklim Değişikliği Ve Çevre*, 26-37.

Türkiye Barolar Birliği. (2014). *Uluslararası Çevre Koruma Sözleşmeleri*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2020, Haziran 5). *TÜİK*.

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cevre-2018-33675#:~:text=Belediye%20at%C4%B1k%20istatistikleri%202016%20y%C4%B1%C4%B1,ton%20at%C4%B1k%20topland%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20tespit%20edildi. adresinden alındı>

Uluslararası Göç Örgütü (IOM). (2013). *Göç Terimleri Sözlüğü*.

UN News. (2018). *Healing Of Ozone Layer Gives Hope For Climate Action*. Nisan 2019 tarihinde [news.un.org](https://news.un.org/en/story/2018/11/1024842): <https://news.un.org/en/story/2018/11/1024842> adresinden alındı

UNAV. (2020, June 16). *Climate Refugees Will Raise, Nations Should Find The Way For Shelter Them*. Ocak 16, 2021 tarihinde [unav.edu](https://www.unav.edu/web/global-affairs/detalle/-/blogs/climate-refugees-will-raise-nations-should-find-the-way-for-shelter-them): <https://www.unav.edu/web/global-affairs/detalle/-/blogs/climate-refugees-will-raise-nations-should-find-the-way-for-shelter-them> adresinden alındı

UNECE. (2001). *What People Are Saying About Aarhus Convention*.

UNECE. (2011). *Aarhus Convention*. Aralık 2020 tarihinde [unece.org](https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/introduction): <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/introduction> adresinden alındı

UNEP. (2006). *Global Environment Outlook*.

UNEP. (2008). *About UN*. Eylül 3, 2020 tarihinde [unep.org](https://www.unep.org/about-un-environment/why-does-un-environment-matter): <https://www.unep.org/about-un-environment/why-does-un-environment-matter> adresinden alındı

UNEP. (2017). *The Montreal Protocol: Triumph By Treaty*. Şubat 2019 tarihinde [unep.org](https://www.unep.org/news-and-stories/story/montreal-protocol-triumph-treaty): <https://www.unep.org/news-and-stories/story/montreal-protocol-triumph-treaty> adresinden alındı

UNEP. *Barcelona Convention and Protocols*. Eylül 2020 tarihinde [unep.org](https://www.unenvironment.org/unepmap/who-we-are/barcelona-convention-and-protocols): <https://www.unenvironment.org/unepmap/who-we-are/barcelona-convention-and-protocols> adresinden alındı

UNEP. *Who We Are*. Eylül 2020 tarihinde [unep.org](https://www.unenvironment.org/unepmap/who-we-are): <https://www.unenvironment.org/unepmap/who-we-are> adresinden alındı

UNFCCC. (2015). *Adoption Of The Paris Agreement*. Paris.

UNFCCC. (2016). *What Is The Paris Agreement?* Mart 2, 2019 tarihinde [unfccc.int](https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement): <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement> adresinden alındı

UNFCCC. *What is the Kyoto Protocol?* Ocak 30, 2019 tarihinde [unfccc.int](https://unfccc.int/kyoto_protocol): https://unfccc.int/kyoto_protocol adresinden alındı

UNHCR. (2014). *Vatansız Kişilerin Korunmasına İlişkin El Kitabı*. Cenevre.

UNHCR. (2016). *COP 22 Technical Inputs: Climate& Disaster Displacement United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) 22nd Conference of Parties (COP 22)*. Morocco.

UNHCR. (2016). *Mülteci Ve Göçmen*. Lefkoşa.

UNHCR. (2016). *Policy Brief: Displacement At COP22*.

UNHCR Türkiye. *Kendi Ülkeleri İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler*. Şubat 2021 tarihinde unhcr.org/tr: <https://www.unhcr.org/tr/kendi-ulkeleri-icinde-yerinden-edilmis-kisiler> adresinden alındı

United Nations. (2017, Aralık 18). *The International Migration Report 2017*. Kasım 29, 2020 tarihinde un.org: <https://www.un.org/development/desa/publications/international-migration-report-2017.html> adresinden alındı

United Nations Framework Convention on Climate Change Secretariat. (2021, Mart). Conference of the Parties (COP): <https://unfccc.int/process/bodies/supreme-bodies/conference-of-the-parties-cop> adresinden alındı

Ünlü, G. (2007, Aralık). Uluslararası Göç Ve Göçmenliğin Değişen Koşulları İçinde Mültecilik. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*. Muğla.

Veral, E. S. (2019). Uluslararası Tehlikeli Atık ve Kimyasallar Politikalarında Güncel Gelişmeler. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1-11.

Wells, D. (1996). *Environmental Policy: A Global Perspective for the Twenty-First Century*. New Jersey.

WHO. (2018). *Climate Change And Health*. Aralık 2020 tarihinde who.int: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health> adresinden alındı

Wilson Centre. (2020, September 30). *Climate-Induced Displacement: South Asia's Clear and Present Danger*. Şubat 1, 2021 tarihinde wilsoncentre.org: <https://www.wilsoncenter.org/article/climate-induced-displacement-south-asias-clear-and-present-danger> adresinden alındı

Wodon, Q., Liverani, A., Joseph, G., & Bougnoux, N. (2014). *Climate Change And Migration: Evidence From The Middle East And North Africa*.

World Bank Group. (2018). *Groundswell: Preparing For Internal Climate Migration*. Washington.

Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Yeşil Gazete. (2019, Temmuz 9). *İklim Krizi Trump'ın Evinde*. Kasım 5, 2019 tarihinde yesilgazete.org: <https://yesilgazete.org/blog/2019/07/09/iklim-krizi-trumpun-evinde/> adresinden alındı

Yeşil Gazete. (2019, Haziran 28). *Polonya Macaristan Ve Çekya AB'nin 2050 Karbon Salimi Hedeflerini Reddetti*. Kasım 4, 2019 tarihinde yesilgazete.org: https://yesilgazete.org/blog/2019/06/28/polonya-macaristan-ve-cekya-abnin-2050-karbon-salimi-hedeflerini-reddetti/?doing_wp_cron=1620835451.0419559478759765625000 adresinden alındı

Yılmaz, E. (2010). *Hukuk Sözlüğü*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Ziya, O. (2012). Mülteci-Göçmen Belirsizliğinde İklim Mültecileri. *TBB Dergisi*, 99, 229-240.

